

ТАЄМНИЦЯ ЖОВТОЇ КІМНАТИ

Роман

З французької переклала Катерина КВІТНИЦЬКА-РИЖОВА

Гастон Леру (1868 — 1927) — класик французької літератури детективного жанру. Його перу належать численні твори цього жанру, з яких найбільшу славу здобув роман "Оперний фантом". "Таємниця Жовтої кімнати" — це взірць твору про злочин, скоєний у замкненому просторі, щєбо коли вбивство сталося в кімнаті із загратованими вікнами й замкненими дверима, де не залишено слідів, що могли б стати ключем до його розгадки.

РОЗДІЛ I, у якому ніхто нічого не розуміє

Визнаю, що не без хвилювання починаю розповідь про незвичайні пригоди Жозефа Рультабія. До сьогодні він так категорично проти цього опирався, що врешті я втратив був надію будь-коли опублікувати найцікавішу за останні

Перекладено за виданням: Gaston Leroux, *Le Mystère de la chambre jaune*, Editions Pierre Lafitte, Paris, 1908.

© Катерина Квітницька-Рижова, 1996, переклад.

п'ятнадцять років поліційну історію. Здається мені, читачі ніколи й не дізналися б усієї правди про цю дивовижну справу, відому під назвою «Жовта кімната», справу, яка викликала стільки жорстоких та сенсаційних драм і до якої мій друг був так близько причетний, коли б з нагоди недавнього вручення славетному Станжерсону ордена Почесного легіону одна вечірня газета в жалюгідній статейці, породженій чи то необізнаністю, чи то чиймись зухвалими підступами, не воскресила б цей страшний злочин, що його Жозеф Рутьабій, як він сам мені казав, волів би назавжди викреслити зі своєї пам'яті.

Чи пам'ятає хтось оту справу про Жовту кімнату, яка п'ятнадцять років тому змусила пролити стільки чорнила? В Парижі все забувається дуже швидко! Тепер уже ніхто не згадує ні процесу в Наї, ні трагічної смерті малого Менальдо... Свого ж часу громадська увага була так прикута до того судового процесу, що навіть урядова криза лишилася непоміченою. А справа про Жовту кімнату, що почалася за кілька років до процесу в Наї, була ще гучнішою. Ввесь світ упродовж місяців сушив собі мізки над найкарколомнішою за моєї пам'яті загадкою, що будь-коли поставала перед нашою поліцією та суддями. Кожен прагнув розкрити цю запаморочливу таємницю. То був свого роду драматичний ребус, над яким билися стара Європа й молода Америка. Бо насправді — могу собі дозволити це сказати, не ризикуючи образити авторське самолюбство, оскільки лише викладаю факти й неухильно слідую документам, ні реальне життя, ані уява, навіть якщо звернемося до автора «Вбивства на вулиці Морґ», або до винахідливих наслідувачів Едгара По чи то до вигадливого Конан Дойла, не можуть підказати чогось подібного до справжньої таємниці Жовтої кімнати.

І уявті собі, розгадку, яку ніхто не міг знайти, запропонував нам Жозеф Рутьабій, тоді — скромний вісімнадцятирічний репортер однієї солідної газети. Однак, з'явившись у суд з ключем до цієї таємниці, Рутьабій так і не розкрив усієї правди: сказав рівно стільки, скільки було потрібно, аби пояснити «незбагненне» й виправдати невинного. Тих причин, які змушували його тоді мовчати, вже немає. Мало того, тепер мій друг просто зобов'язаний говорити, і тому вам стане відомо геть усе. Отож, уникаючи детальних преамбул, я почну історію Жовтої кімнати такою, якою вона була поставлена перед усіма наступного дня після нещастя, що сталося в замку Гландьє.

25 жовтня 1892 року в останніх новинах газети «Тан» з'явилось повідомлення: «Страшний злочин скоївся в замку Гландьє, на узліссі Сен-Женев'євського лісу, поблизу Епіне на березі Оржу, в маєтку професора Станжерсона. Сьогодні вночі, коли професор працював у своїй лабораторії, хтось зробив спробу вбити панну Станжерсон, яка спала в кімнаті, суміжній з лабораторією. Лікарі не ручаться за життя панни Станжерсон».

Уявляєте собі, яке хвилювання охопило Париж! Уже тоді ввесь учений світ був страшенно зацікавлений роботами професора Станжерсона та його дочки. То були перші розробки в галузі радіографії, які пізніше наштовхнули подружжя Кюрі на відкриття радію. До того ж усі нетерпляче чекали виступу професора в Академії наук, де він мав зачитати сенсаційну доповідь про розпад матерії, — доповідь, яка загрожувала розхитати підвалини офіційної науки, що здавна ґрунтувалася на принципі: ніщо нікуди не зникає, ніщо з нічого не з'являється.

Всі ранкові газети рясніли повідомленнями про цю подію. «Матен», наприклад, видрукувала статтю під заголовком «неймовірний злочин». «Лише мізерні подробиці, — писав анонімний автор, — ми спромоглися отримати стосовно злочину в замку Гландьє. Зважаючи на пригнічений стан професора Станжерсона та на неможливість почути будь-які відомості з вуст жертви, усі наші пошуки, як і пошуки з боку властей, досі не дали змоги скласти уявлення про те, що ж таки скоїлося в Жовтій кімнаті, де на підлозі в самій нічній сорочці було знайдено панну Станжерсон. Однак нам пощастило поговорити з татусем Жаком — так кличуть сусіди старого служника родини Станжерсонів. Татусь Жак удерся до Жовтої кімнати, суміжної з лабораторією, разом із професором. І лабораторія, і Жовта кімната розташовані у флігелі в глибині парку, метрів за триста від замку.

«Було пів на першу, — розповів нам цей добродій, — і я товкся в лабораторії, де ще працював професор Станжерсон, коли все сталося. Цілий вечір я мив

і ставив на місце приладдя і чекав тепер, що він підє, щоб і самому піти спати. Панна Матильда працювала з батьком до півночі. Коли зозуля лабораторного дзигаря прокувала дванадцятку, панна підвелася й поцілувала батька, бажаючи йому доброї ночі. Мені вона сказала: «На добраніч, татусю Жаку!» — й прочинила двері Жовтої кімнати. Ми добре чули, як вона замикає двері на ключ і на гак, я навіть не стримав сміху й сказав професорові: «Ото панночка позамикалася на всі замки. Не інакше, як боїться Божої Тварючки!» Професор навіть не озвався, такий був занурений у роботу. Але моторошне нявчання зараз же й відповіло мені знадвору, і я впізнав голос Божої Тварючки, від якого в людини мороз поза шкірою пробігає. «Чи ж воно нам усю ніч заважатиме спати?» — подумав я, бо ж треба вам сказати, шановний, що до кінця жовтня я сплю нагорі, у флігелі, саме над Жовтою кімнатою, виключно аби не лишати панну на самоті посеред парку. Це її ідея — поселитися на літо у флігелі, їй тут якось веселіше, й ось уже чотири роки, відколи його побудували, неодмінно навесні перебирається сюди. А на зиму повертається до замку, бо в Жовтій кімнаті немає каміна.

Тож ми з професором були в лабораторії й не зчиняли жодного шуму. Професор сидів за своїм письмовим столом, а я, скінчивши роботу, сів на стілець і, споглядаючи його, думав: «Що за людина! Що за розум! Яка світла голова!» Я ще раз кажу: було дуже тихо, тож убивця, напевно, подумав, що ми вже пішли, й раптом, коли зозуля прокувала пів на першу, почувся відчайдушний крик із Жовтої кімнати. То був голос панни, вона кричала: «Тримайте вбивцю! Тримайте вбивцю! Рятуйте!» Водночас ляснули постріли, чути було, як гучно грюкають, падаючи на підлогу, стільці та інші меблі, немов у кімнаті відбувалася бійка, і знову лунав крик: «Тримайте вбивцю! Допоможіть! Тату! Тату!»

Ми похопилися до дверей, та ба! Двері були замкнені, як я вам уже казав, ізсередини самою панночкою на ключ і на гак. Ми спробували їх вибити, але вони не піддавалися. Професор був як божевільний, та й було від чого збожеволіти, бо панна продовжувала кликати: «На поміч! На поміч!» І пан Станжерсон шалено бивсь у двері, й плакав від люті, і захлинавсь сльозами від розпачу й власної безпомічності.

Тоді мені сяйнуло: «Вбивця проник через вікно! Треба бігти до вікна!» І я вибіг із флігеля.

Але, на жаль, парковий мур заважав мені відразу ж дістатися до вікна Жовтої кімнати: довелося спершу вибігти з парку. Біжучи до брами, я зустрів подружжя Берньє — консьєржів, вони поспішали до нас, зачувши постріли й крики. Кількома словами я змалював їм ситуацію, наказав консьєржу мершій бігти до пана Станжерсона, а жінці — слідувати за мною, щоб одчинити паркові ворота. За п'ять хвилин ми з консьєржою були під вікном Жовтої кімнати. Сяяв місяць, тож я відразу ж побачив, що вікна ніхто не торкався. Не лише грати були неушкоджені, а й віконниці за ґратами зачинені, бо я сам їх власноручно зачинив, як робив це щовечора, хоч панна, знаючи, як я втомився, сказала мені про них не клопотатися, мовляв, вона сама їх зачинить. Тож віконниці були замкнені зсередини на залізну засувку. Значить, убивця промкнувся до кімнати не через вікно і втекти звідси не міг. Але ж і я не міг потрапити до кімнати через вікно!

Яке лихо! Було від чого стерятися. Двері кімнати замкнені зсередини, віконниці єдиного вікна надійно захищені ґратами, та такими рясними, що крізь них і руку не просунеш. А панна кричить — рятуйте! А тоді перестала кричати... Може, вже нежива?... Тільки чую, як у глибині флігеля професор виламує двері.

Ми з консьєржою знову побігли до флігеля. Двері трималися, незважаючи на шалені удари професора Станжерсона та Берньє. Нарешті вони піддалися нашим спільним зусиллям — і що ми побачили? А слід сказати, що за нашими спинами консьєржка тримала лабораторну лампу, дуже потужну, лампа яскраво освітлювала всю кімнату.

А ще, пане, щоб не забути: Жовта кімната зовсім маленька. Панна вмеблювала її залізним, досить широким ліжком, маленьким столом, туалетним столиком та двома стільцями. Отож у яскраву світлі лампи, що її тримала консьєржка, ми одразу все побачили. Панна у нічній сорочці лежала на підлозі, а навколо панував страшенний гармидер. Столи й стільці були перекинуті, що свідчило про серйозну баталію. Панну, безперечно, витягли з ліжка. Вся вона була заюшена

кров'ю, а на шії проступали жакливі сліди пазурів: шкіра звисала клаптями. На правій скроні з'яв отвір, з нього сочилася цівка крові. Коли професор побачив свою доньку, він кинувся до неї і в нього вихопився такий відчайдушний крик, аж слухати було моторошно. Пересвідчившись, що вона ще дихає, він трохи отямився. Ну, а ми шукали вбивцю, того бандюгу, що хотів убити нашу панночку, і, присягаюся вам: пане, якби ми його знайшли, було б йому непереливки. Але в кімнаті його не було! Як він устиг зникнути?! Таке не вкладається в голову. Нікого під ліжком, нікого за меблями, ніде анікогісінко! Лише криваві відбитки широкої чоловічої долоні на стінах та дверях, великий, червоний від крові носовик без монограми, старий берет і численні сліди на підлозі. У цього чоловіка були великі ступні, а підметки залишали відбитки якоїсь кіптяви. Як він сюди потрапив? І куди шез? Не забудьте, пане, що в Жовтій кімнаті немає каміна. Злодій не міг утекти через двері, які були дуже вузькі, бо на порозі стояла консьєржка з лампою, поки ми з її чоловіком, шукаючи вбивцю, никали у маленькому просторі кімнати, де просто неможливо було схватися, де, врешті, ми нікого й не знайшли. Зірвані із завісів й обіперті на стіну двері нічого не могли приховати. Крізь зачинене вікно із замкненими віконницями і надійними ґратами втекти було годі. То яким же чином він утік? Одне слово, я вже ладен був повірити в нечисту силу...

Але ось на підлозі ми знаходимо мій револьвер. Так, так, мій власний револьвер. І це, запевняю вас, повернуло мене до дійсності! Дияволу б не знадобилося в мене красти мій револьвер, щоб убити панну. А цей чоловік, перш ніж потрапити сюди, зайшов до мене на мансарду, взяв у шухляді револьвер і скористався ним у своїх злочинних цілях. Перевіривши набой, ми дійшли висновку, що вбивця стріляв двічі. Погодьтеся, що при такому лихові мені ще, можна сказати, пощастило: коли все почалося, професор Станжерсон був тут, у своїй лабораторії, і міг підтвердити, що я ввесь час перебував із ним, у нього на очах. Бо вся ця історія з револьвером... куди б вона нас привела? Адже я міг і за ґратами опинитись. Нашим суддям і цього б вистачило, щоб людину послати на ешафот».

«Матен» видрукувала це інтерв'ю у супроводі такого коментаря: «Ми не уривали грубуватої розповіді татуся Жака, давши йому можливість викласти все, що він знав про злочин у Жовтій кімнаті. Ми навіть зберегли його вислови, але, зглянувшись на читачів, видлучили постійні лементування, що ним він увесь час пересипав свою оповідь. Згода, татусю Жаку, звичайно, ним дуже любите своїх господарів! Вам хотілося б, щоб усі про це знали, і ви постійно повторюєте це, надто після того, як було знайдено револьвер. Це ваше право, і ніхто вам не може нічого закинути!»

Зрозуміло, в нас до татуся Жака — Жака Луї Мустье — була сила-силенна запитань, але його саме покликали до слідчого, який провадив своє розслідування у головній залі замку. Нам не пощастило потрапити до замку Гландье, бо навіть дубовий гай був повний поліції, яка пильно охороняла кожен слід поблизу флігеля, — то ж міг бути слід убивці!

Ми воліли б також розпитати подружжя консьєржів, але їх ніде не було. Тоді вирішили зачекати в заїзді поблизу маєтку, коли вийде пан де Марке, судовий слідчий з Корбея. О пів на шосту він справді з'явивсь у супроводі судового секретаря. Перш ніж устиг сісти в автомобіль, ми звернулися до нього із запитанням:

— Чи не могли б ви, пане де Марке, поділитися з нами деякими фактами про справу, якщо це не завадить подальшому ходові розслідування?

— На жаль, ми нічого не можемо сказати, — відповів слідчий. — Мабуть, це найдивніша історія з усіх мені відомих. Тільки-но нам здається, ніби ми про щось дізналися, як одразу ж стає зрозумілим, що анікогісінко не знаємо!

Ми попросили пана де Марке пояснити свої останні слова. Ось що він відповів, і, гадаємо, важливість його заяви важко переоцінити:

«Якщо нічого нового не долучиться до речових доказів, зібраних на сьогодні слідством, то, боюся, таємниці, що криється в злочинному замахові на життя панни Станжерсон, так і не розкриється. Однак в ім'я здорового глузду треба сподіватися, що зондування стін, стелі й підлоги Жовтої кімнати, до якого я маю намір удатися, залучивши підрядчика, який чотири роки тому будував той флігель, принесе нам переконливі докази того, що ніколи не слід зневірюватись у логіці речей. Скажімо, вбивця проникнув до кімнати через

двері й заховався під ліжком, чекаючи на панну Станжерсон. Але яким шляхом зумів утекти? Якщо не знайдемо ні люка, ні потаємних дверей, ні сховища, ні взагалі жодного отвору, якщо обстеження стін — бо і я, й пан Станжерсон вирішили не відступати навіть перед руйнацією флігеля — не виявить отвору, яким могла б пройти хай навіть не людина, а будь-яка істота, якщо в стелі немає дірки, якщо під підлогою немає льоху, то тоді не лишається нічого іншого — треба увірувати в нечисту силу, як каже татусь Жак!»

Ця стаття видалась мені найцікавішою, адже й сам автор підкреслив, мовляв, судовий слідчий десь не без заміру проказав свою останню фразу: «Треба увірувати в нечисту силу, як каже татусь Жак!»

Стаття закінчувалась такими словами: «Ми поцікавилися, кого татусь Жак називав Божою Тварючкою... Як пояснив нам власник трактиру «Донжон», ідеться про kota матусі Навколішниці, як її називають тутешні мешканці. Ця стара побожна жінка мешкає в хижці серед лісу, поблизу гроту Святої Женев'єви. А її кіт часом просто моторошно кричить ночами.

Жовта кімната, Божа Тварючка, матуся Навколішниця, нечиста сила, свята Женев'єва, татусь Жак — серед усього цього сам чорт в'язи спрутить, а злочин завтра розкриється від удару кайлом по стіні, принаймні сподіваймося на це «в ім'я здорового глузду», як каже судовий слідчий. А поки що панна Станжерсон марить і розбірливо викрикує одне лише слово: «Вбивця! Вбивця! Вбивця!» Гадають, вона не доживе до ранку...»

Нарешті, та сама газета опублікувала термінове повідомлення: шеф розшукової поліції зателеграфував славетному інспекторові Фредеріку Ларсану, відрядженому до Лондона у справі викрадених акцій, щоб той негайно повертався до Парижа.

РОЗДІЛ II, у якому вперше з'являється Рутьабій

Я й досі пам'ятаю той ранок, немов це відбувалося вчора, як юний Рутьабій уходить до моєї кімнати. Було близько восьмої, і я ще лежав у ліжку й читав «Матен» — статтю про події в замку Гландьє.

Але передусім дозвольте відрекомендувати вам мого друга.

Я познайомився з Жозефом Рутьабієм, коли він був ще маловідомим репортером. На той час я тільки починав кар'єру адвоката й часто мав нагоду зустрічати його під кабінетами судових слідчих, куди я ходив за перепусткою до тюрем Мазас або Сен-Лазар. Пику він мав симпатичну, голову круглу, мов куля, і був дуже рухливий. Гадаю, саме через це колеги по перу дали йому прізвисько Рутьабій, що означає «коти-кулька»¹. «Де Рутьабій? Ти не бачив Рутьабія? Та оно він, шельма Рутьабій!» Хлопець часто червонів, як помідор, і бував то надто веселий, мов пташка, то занадто серйозний, наче папа римський.

Яким чином такий молодий (коли я зустрів його вперше, йому виповнилося лише шістнадцять з половиною років), він заробляв собі на хліб у пресі? Таке питання могло виникнути хіба що в тих, хто, познайомившись із ним, не знали, як він починав. Під час розслідування справи про вбивство й розчленування трупа жінки з вулиці Оберкампф (це ще одна забута історія) він приніс головному редакторові «Епок», яка конкурувала тоді з «Матен», ліву ногу, якої бракувало серед жажливих останків. Ту ногу поліція марно розшукувала впродовж восьми днів, а юний Рутьабій видобув її із стічної канави, куди нікому й на думку не спало заглянути. Заради цього йому довелось найнятися в артіль каналізаційних шабашників, яку міські власті Парижа відрядили на ліквідацію наслідків сильної повені.

Ставши власником такої цінної знахідки й збагнувши, внаслідок якого ланцюга дедуктивних умовиводів цей хлопчина спромігся її роздобути, головний редактор перейнявся подвійним почуттям: захопленням від такої винахідливості шістнадцятирічного хлопчика, якій міг позаздрити досвідчений поліцай, і радістю, що зможе вмістити на «сторінці жавів» «ліву ногу з вулиці Оберкампф».

— З цієї ноги, — вигукнув він, — я зроблю передовищу!

Потому, доручивши зловісний згорток судово-медичному експертові, прикріпленому до редакції «Епок», він запитав у того, кому невдовзі судилося

¹ Словотворення близьке до українського «котигорошко».

стати Рультабієм, яку платню він хотів би отримувати за штатну роботу репортера в рубриці «Хроніка дня».

— Двісті франків на місяць, — скромно відказав молодик, у якого аж віддих перехопило від такої пропозиції.

— Вам платитимуть двісті п'ятдесят, — вів далі головний редактор, — але за однієї умови: кажіть усім, що працюєте в редакції вже місяць. І, зрозуміло, не ви розшукали «ліву ногу з вулиці Оберкампф», а газета «Епок». Запам'ятайте, мій юний друже: особистість тут — ніщо, а газета — все!

Після чого дозволив новому співробітникові відкланятися. Проте на порозі затримав його й запитав ім'я.

— Жозеф Жозефен.

— Яке ж це ім'я? — здивувався редактор. — Хоча, власне, ви ж статей не підписуватимете...

Новоспечений журналіст одразу ж знайшов багатьох друзів, бо людиною був послужливою, вдачу мав привітну, вмів розрадити найбуркятливіших і знезброїти найзаздрісніших.

У кав'ярні «Барро», де зазвичай юрмились репортери, перш ніж податися до прокуратури або префектури поліції в пошуках своєї щоденної порції злочину, Рультабій зажив собі репутації спритника, який невдовзі (ось побачите!) добереться до кабінету самого начальника розшукової поліції. Коли справа була того варта, головний редактор посилав Рультабія — за ним вже закріпилося це прізвисько — на стежку війни, і хлопцеві траплялось утерти носа найушлавленишим інспекторам.

Саме в кав'ярні «Барро» я з ним і познайомився. Адвокати з карних злочинів і журналісти зовсім не є ворогами, бо перші потребують реклами, а другі — інформації. Ми з Рультабієм розговорились, і я відразу ж відчув велику приязнь до цього хлопчини. А який меткий і оригінальний розум був у нього! Я ще ні в кого не зустрічав такої манери мислення.

Невдовзі мені було доручено вести «Юридичну хроніку» в газеті «Крі-дю-бульвар». Те, що я вступив у царину журналістики, не могло не зміцнити той дружній зв'язок, що встановився межі мною і Рультабієм. А коли в мого юного приятеля виник задум написати для «Епок» серію невеличких статей на юридичну тему, я залюбки консультував його з юридичних питань.

Так сплигло майже два роки: і що ближче я пізнавав його, то більше захогувався в цього хлопця, бо розумів: під маскою веселого дивака ховалася надзвичайно серйозна для свого віку людина. Траплялося й таке, що я, звикнувши бачити Рультабія бадьорим, а часом і надто веселим, раптом знаходив його оповитого глибоким сумом. Я пробував розпитати про причину такої різкої зміни настрою, проте щоразу він знову починав реготатися й нічого не пояснював. Одного разу, коли я поцікавився його батьками, про яких Рультабій ніколи не розповідав, він відвернувся і подався геть, удаючи, ніби не чув запитання.

Тим часом почалася гучна справа Жовтої кімнати, яка мала зробити його не лише одним з найкращих репортерів, але й першим у світі поліцаєм, — хоча нині такий подвійний хист не повинен нікого дивувати, якщо взяти до уваги, що вже тоді щоденна преса зазнала великих змін, перетворившись на хроніку злочинності. Люди похмурої владі можуть на це нарікати скільки завгодно, а як на мене, таке треба тільки вітати. Бо ніяка зброя, чи то громадська думка, чи то щось інше, ніколи не буде зайвою у боротьбі зі злочинністю. І на це песимісти можуть мені заперечити, мовляв, розповідаючи про злочин, преса тим самим заохочує злочинців. Але ж існують люди, яким ніколи не догодиш, хіба ж ні?..

Отож Рультабій з'явивсь у моїй кімнаті того ранку, а саме 20 жовтня 1892 року. Шоки в нього паленіли ще сильніше, ніж завжди, в очах горів шалений вогонь і весь він був надзвичайно збуджений. Руки в нього тремтіли, коли, вимахуючи свіжим номером «Матен», він гукнув мені:

— Ну як, любий Сенклере... Ви прочитали?

— Про злочин у замку Гландьє?

— Так! «Жовта кімната»... Якої ви думки про це?

— Чорт забирай, я гадаю, що це витівки нечистої сили або Божої Тварючки.

У кожному разі, злочин вчинив хтось із них.

— Облиште ваші жарти!

— Ну гаразд. Широ кажучи, я не дуже вірю в убивць, які проходять крізь стіни. Як на мене, татусь Жак схибив, лишивши зброю, з якої скоєно злочин. Зважаючи на те, що він мешкає над кімнатою панни Станжерсон, архітектурна розвідка, до якої сьогодні наміривсь удатися слідчий, дасть нам ключа до розгадки таємниці. Тож незабаром ми дізнаємось, крізь який люк або таємні двері прослизнув цей «добродій», щоб потім опинитися в лабораторії поруч із професором Станжерсоном, котрий так нічого й не помітив. Звісна річ, це лише гіпотеза...

Рультабій умостився в кріслі, запалив люльку, з якою ніколи не розлучався, якусь часину мовчки покурював, певне, для того, щоб приборкати збудження, і тільки тоді зневажливо подивився на мене.

— Хлопче! — кинув він тоном, у якому бриніла така прикра іронія, що неможливо передати її словами. — Юначе... Ви адвокат, і я не маю найменшого сумніву щодо ваших здібностей захищати підсудних. Але уявіть собі, що одного дня ви раптом станете суддею. Як же легко ви зможете звинуватити невинного!.. До цього у вас справді неабиякий талант, юначе. — Він енергійно затягся й провадив далі: — Жодного люка не знайдуть, і таємниця Жовтої кімнати день у день покриватиметься темрявою невідомості. Ось чому вона так зацікавила мене. Слідчий має рацію: це й справді найдивніший злочин з усіх відомих...

— Чи ви маєте якесь припущення, у який спосіб злочинцеві пощастило втекти? — запитав я.

— Жодного, — відповів Рультабій, — поки — жодного... Але щодо револьвера... Револьвер убивці не знадобився...

— Та кому ж він тоді знадобився, Боже милий?..

— Як кому? Самій панні Станжерсон.

— Я вас не розумію, — розгубився я. — Зовсім не могу збагнути...

Рультабій стенив плечима:

— Вас нічого не вразило в статті з «Матен»?

— Особливо — ні: все здалось однаково дивним...

— Ну а двері, замкнені на ключ?

— Це єдина правдоподібна деталь в усій розповіді...

— Серйозно?! А гак?

— Гак?

— Атож, гак, на який двері зашепнули зсередини. Уявляєте, до яких запобіжних заходів удалася панна Станжерсон! Як на мене, вона когось остерігалася. Мало того, ані слова не кажучи татусеві Жаку, взяла його револьвер. Певно, не хотіла нікого лякати, а надто — свого батька. Те, чого боялась панна Станжерсон, сталося... Тож вона захищалась, відбулася сутичка, й панна вправно скористалася зі свого револьвера, влучивши вбивці в руку. Цим-то і пояснюються криваві відбитки чоловічої долоні на стіні та на дверях; чоловік, мабуть, навпомацки шукав виходу, щоб утекти. Але вистрілила панна не зразу, через це й не встигла ухилитися від страшного удару в праву скроню.

— То її поранено не з револьвера?

— У газеті про це не йдеться, але як на мене, то я певен: револьвер був у панни Станжерсон. Питання тепер у тому, яка ж зброя була в убивці. Рана на скроні свідчить: злочинець хотів оглушити дівчину після того, як не зумів задушити її. Знав, що на горищі мешкає татусь Жак, саме це й змусило його орудувати безшумною зброєю — кийком або молотком...

— Усе це, однак, не пояснює нам, в який спосіб убивця вийшов із Жовтої кімнати, — нагадав я.

— Авжеж, — одказав, підводячись, Рультабій. — А позаяк це треба з'ясувати, я вирушаю до замку Гландьє. Тому й зайшов по вас, щоб ви поїхали зі мною...

— Я?!

— Так, любий друже, ви мені потрібні. «Епок» доручила мені цю справу, тож треба шонайшвидше розібратися в ній.

— Але чим я могу вам у цьому зарадити?

— Пан Робер Дарзак перебуває зараз у замку Гландьє.

— Ваша правда... Мабуть, він у безмежному розпачі...

— Мені треба з ним побалакати.

Рультабій проказав останнє речення тоном, який мене здивував.

— Хіба ви... Хіба ви сподіваєтесь почути від нього щось цікаве? — запитав я.

— Так.

Рультабій не хотів більш нічого казати. Він пройшов до вітальні, попросивши мене поквапитися.

З Дарзаком мені довелось познайомитися в суді, я був тоді секретарем метра Барб'є-Делатура і добре прислужився Дарзакові. Робер Дарзак, цей чоловік років під сорок, викладав фізику в Сорбонні і був тісно пов'язаний з родиною Станжерсонів: після семи років упадання біля панни Станжерсон він нарешті став нареченим уже немолодої (їй десь-то минало тридцять п'яти), але надзвичайно вродливої жінки.

Одягаючись, я гукнув до вітальні, де нетерпеливився Рультабій:

— Чи не здогадуєтесь ви, до якого суспільного прошарку належить злочинець?

— Здогадуюсь, — одказав він. — Якщо не з вищого світу, то бодай людина, що стоїть на досить високому щаблі... Щоправда, це лише передчуття...

— Звідки воно?

— Та це ж ясно, як Божий день! — одказав молодик. — Брудний берет, вульгарний носовик, на підлозі — сліди грубих черевиків...

— Зрозуміло, — вигукнув я. — Ніхто не лишає за собою стільки слідів, якщо вони ведуть до істини...

— А з вас іще будуть люди, любий Сенклере! — завершив розмову Рультабій.

РОЗДІЛ III, «чоловік, мов тінь, пройшов крізь ґрати»

За півгодини ми з Рультабієм уже стояли на платформі Орлеанського вокзалу, чекаючи відходу поїзда, який мав одвезти нас до Епіне-сюр-Орж. Ми побачили там прокуратуру Корбея в особі слідчого пана де Марке та його секретаря. Вони провели ніч у Парижі, щоб бути присутніми в театрі на генеральній репетиції ревію, автором якого був сам пан де Марке, замаскувавшись скромним псевдонімом Кастігат Рідендо¹. Пан де Марке зовні скидався на поважного старця. Він відзначався чемністю та галантністю, єдина його пристрасть у житті була драматургія. У суді його цікавили лише справи, які обіцяли сюжет бодай на один акт п'єси. Незважаючи на свої солідні зв'язки, що давали йому можливість претендувати на найвищі юридичні посади, він, щиро кажучи, ніколи по-справжньому не працював, головним клопотом пана де Марке був театр, його надив романтичний «Пор-Сен-Мартен» і задумливий «Одеон». Такий ідеал призвів до того, що він до похилого віку не просунувся далі слідчого, та ще в Корбеї, підписувався ім'ям Кастігат Рідендо під непристойно маленькою п'єскою для «Ла-Скалі».

Справа Жовтої кімнати, що містила в собі незбагненні загадки, не могла привабити людину такої... літературної владі. Справа, звичайно зацікавила його, і пан де Марке ладен був накинутися на неї не стільки як слідчий, що жадає істини, скільки як автор гостросюжетних п'єс, усі розумові здібності якого націлені на пошук таємничої інтриги і який більш за все боїться останнього акту, де все з'ясовується.

Тож коли ми його зустріли на вокзалі, я почув, як пан де Марке, зітхнувши, звернувся до свого секретаря:

— Сподіваймося, любий пане Мален, що підрядчик своїм кайлом не зруйнує таку прекрасну таємницю!

— Не бійтеся, — відповів Мален, — можливо, кайлом він розтрошить флігель на друзки, але наша справа йому не до снаги. Я простував усі стіни, оглянув підлогу й стелю, а це я вмю робити. Мене не обдуриш. Можете не нервуватись — ми нічого не дізнаємося.

Заспокоївши у такий спосіб свого патрона, Мален кивнув йому головою на нас із Рультабієм. Той спохмурнів і, вгледівши, що мій друг, знявши капелюха, вже наближається до нього, — поспішив до вагона, встигнувши півголосом кинути секретареві:

— Ніяких журналістів, у жодному разі!

— Зрозумів! — одказав пан Мален і перепинив Рультабія, який зробив спробу вскочити до купе слідчого. — Вибачайте, купе зарезервовано!

¹ Перші слова латинського прислів'я «Castigat ridendo mores» — «Сміхом таврую звичаї».

— Я журналіст, співробітник газети «Епок», — промовив мій юний друг дуже привітно і ввічливо. — Мені треба сказати кілька слів панові де Марке.

— Пан де Марке дуже зайнятий розслідуванням однієї справи.

— О, його розслідування мене анітрохи не цікавить, запевняю вас. Я не той репортер, що рахує, скільки собак задавили на вулицях, — заявив Рультабій, закопилівши губи і виказуючи тим безмежну зневагу до такої літератури, як «хроніка дня». — Я — театральний оглядач і маю сьогодні зробити звіт про реву в «Ла-Скалі»...

— Заходьте, пане, прошу... — запросив секретар, відступивши.

Рультабій ускочив до купе. Я подався за ним і сів поруч. Увійшов секретар й зачинив двері.

Слідчий де Марке з подивом глянув на свого секретаря.

— Ой, пане, — розпочав Рультабій, — не дорікайте цьому добродієві за те, що я знехтував правилами пристойності. Але я прагну мати честь поговорити не з паном де Марке, а з Кастігатом Рідендо! Дозвольте мені як театральному оглядачеві «Епок» висловити вам своє захоплення!..

Тут Рультабій спершу назвав мене, потому відрекомендувався сам.

Нервово смикаючи свою гостру борідку, пан де Марке намагався пояснити, що він дуже скромний автор і взагалі проти того, щоб його псевдонім викрили публічно, сподівається, що захоплення його драматургічним витвором не переступить межі, що театральний оглядач не сповіщатиме широкому загалу про те, що Кастігат Рідендо є не хто інший, як слідчий з Корбея.

— Репутація митця, — додав він, повагавшись, — може зашкодити репутації слідчого... Надто в провінції, де трохи відсталі...

— О, можете покластися на мене! — гаряче запевнив Рультабій, звівши догори руки, немов закликав Бога у свідки.

Поїзд рушив...

— Від'їжджаємо! — гукнув слідчий, здивувавшись, що ми їдемо разом з ним.

— Так, пане, істина рушає до замку Гландьє, — люб'язно всміхаючись, мовив репортер. — Чудова справа, пане де Марке, чудова справа!

— Темна справа! Неймовірна, немислима, незбагненна справа... Нічого я так не боюся, пане Рультабій, як того, що журналісти, прагнучи її пояснити, почнуть утручатися...

Мій друг оцінив цей прямий випад.

— Так, — просто погодився він, — цього слід побоюватись... Вони всюди встромляють свого носа... Що ж до мене, пане слідчий, то я заговорив до вас лише тому, що випадок поставив мене на вашому шляху, привів просто до вашого купе...

— То куди ж ви їдете? — запитав пан де Марке.

— До замку Гландьє, — не змигнувши оком, відповів Рультабій.

Де Марке аж підскачів.

— Ви туди не потрапите!

— Ви цьому перешкодите? — ринувся в бій мій друг.

— У жодному разі! Я надто люблю пресу та журналістів, щоб завдавати їм будь-які прикросі. Але професор Станжерсон перед усіма замкнув двері. Їх тепер стережуть. Учора жоден журналіст не зміг промкнутися за браму замку Гландьє.

— Тим краще, — відказав Рультабій, — зате я зможу.

Де Марке закопилів губу і, здавалося, збиравсь надалі справляти затяту мовчанку. Одначе він трохи відтанув після того, як Рультабій повідомив йому, що ми їдемо до замку, аби потиснути руку «давньому широкому другові» — так він одрекомендував Робера Дарзака, якого бачив, мабуть, щонайбільше раз у житті.

— Сердега Робер! — співав своєї юний журналіст. — Сердега Робер! Він може не пережити цього... Він так кохав панну Станжерсон!..

— Справді, пан Дарзак так побивається, що шкода дивитись, — знехотя зронив слідчий.

— Проте не треба втрачати надії, що панна Станжерсон виживе...

— Дай Боже... Її батько сказав мені вчора: якщо вона помре, то він піде за нею в могилу. Яка незмірна втрата для науки!

— Рана на скроні серйозна?

— Авжеж! На щастя, не смертельна. Панну вдарили з величезною силою!

— Отже, панну Станжерсон поранили не з пістолета! — вигукнув Рутьабій і спрямував на мене переможний погляд.

Пан де Марке здавався дуже збентеженим. Він обернувся до свого секретаря, демонструючи, що нас більш і знати не знає.

Але Рутьабія не так просто було здихатись. Він нахилився до слідчого і розгорнув перед ним газету «Матен», яку видобув з кишені.

— Є одна річ, пане слідчий, про яку я можу вас запитати, не боячись виставити себе нетактовною людиною. Ви прочитали звіт у «Матен»? Цілковита нісенітниця, чи не так?

— Зовсім ні, пане Рутьабій...

— Ну що ви! У Жовтій кімнаті лише одне вікно, ґрати якого лишилися неушкодженими, й одні двері, що їх виламали професор і татусь Жак. Проте в ній не знайшли вбивці!

— Саме так, мій пане! Цілком слушно! В тому-то й річ!

Рутьабій нічого більш не сказав, поринувши в роздуми. Так тривало хвилин із п'ятнадцять.

Нарешті, прийшовши до тями, він знов звернувся до слідчого:

— А яка зачіска була того вечора в панни Станжерсон?

— Я щось не зовсім розумію вас, — здивувався пан де Марке.

— Але це дуже важливо! — вирвалося у Рутьабія. — В неї волосся було гладко зачесане на прямий проділ, чи не так? Я певен, що того вечора вона була так само зачесана.

— Ну то й помиляєтесь! — одказав слідчий. — Того вечора волосся в неї було зібране догори й скручене у вузол. І то була її звичайна зачіска... Чоло цілком відкрите... За це я ручуся, бо ми ретельно оглянули рану. Волосся не було заюжене кров'ю. А після замаху його ніхто не торкався.

— Ви певні цього? Ви певні, що того вечора волосся панни Станжерсон було не на проділ?

— Цілком, — посміхнувся слідчий. — Як зараз пам'ятаю: коли ми оглядали рану, лікар сказав мені: «Як шкода, що вона мала звичку піднімати волосся догори. Якби розділяла проділом, волосся пом'якшило б удар». Мушу вам сказати, мене дивує, що ви надаєте цьому такого значення...

— Еге-е, якщо вона не була зачесана на прямий проділ... — болісно простогнав Рутьабій, — куди ж ми тоді зайдемо? Ні, треба ще вточнити... — І він скрушно махнув рукою, аж по паузі запитав: — А рана на скроні глибока?

— Жахлива.

— То якою зброєю її завдано?

— Це таємниця слідства.

— Чи знайшли ви цю зброю?

Слідчий змовчав.

— А рана на горлі? — доскіпувався Рутьабій.

У відповідь на це запитання слідчий зволив нам повідати, що, як на одностайну думку лікарів, «якби вбивця ще кілька секунд стискав її горлянку, жінка померла б від задушення».

— Ця справа, принаймні у викладі газети «Матен», здається цілком незбагненною, — завзято вів далі Рутьабій. — Чи не могли б ви мені сказати, добродію, скільки дверей і вікон у флігелі?

— П'ять, — одказав, прокашлявшись, слідчий, який далі не міг утриматися від спокуси продемонструвати всю неймовірність і таємничість справи, яку розслідував. — Усього виходів п'ять, зокрема і двері передпокою, єдині двері флігеля, які замикаються автоматично, а відмикаються ізсередини й ззовні лише двома спеціальними ключами, один з яких завжди носить із собою професор Станжерсон, другий — татусь Жак. Панні Станжерсон такий ключ не потрібен, бо татусь Жак і ночує у флігелі, а вдень вона ніколи не залишає батька. Коли ті четверо, нарешті зламавши двері, вдерлися до Жовтої кімнати, вхідні двері, як завжди, були замкнені, обидва ж ключі від них лежали один — у кишені професора Станжерсона, другий — у кишені татуся Жака. Вікон у флігелі четверо: єдине вікно Жовтої кімнати, два вікна в лабораторії і одне в передпокої. Вікна Жовтої кімнати та лабораторії дивляться у бік села, єдине вікно передпокою — у парк.

— Саме крізь це вікно він і втік із флігеля! — вигукнув Рутьабій.

— Як ви знаєте? — здивувався пан де Марке, змірявши мого друга недовірливим поглядом.

— Пізніше ми дізнаємося, яким шляхом убивця вийшов із Жовтої кімнати, але із флігеля він вийшов крізь вікно передпокою...

— Вдруге питаю: звідки вам це відомо?

— Боже милий, це дуже просто! Якщо він не міг утекти вхідними дверима флігеля, виходить, мусив шукати вікна, а для цього необхідно було знайти бодай одне незагратоване. Вікно Жовтої кімнати загратоване, бо виходить на село, обидва лабораторні вікна — також із ґратами. Вбивця таки втік, і, як я собі уявляю, він знайшов незагратоване вікно, це — вікно передпокою, що виходить у парк, тобто всередину маєтку. Як бачите, не дуже складно здогадатися!

— Так, — погодився пан де Марке. — Але існує факт, про який ви не могли здогадатися: єдине незагратоване вікно передпокою забране міцними залізними віконницями. *І ці віконниці лишалися зачиненими зсередини на залізний ґак. Хоча ми маємо докази того, що вбивця справді втік крізь це вікно!* Криваві відбитки у передпокої на стіні й на віконницях та сліди на землі під вікном, цілком ідентичні за розміром тим, які я сам виміряв у Жовтій кімнаті, переконливо свідчать про те, що вбивця втік саме цим шляхом! Але в такому випадку — яким же побитом він спромігся це вчинити? Адже віконниці були замкнені зсередини? Він, як тінь, пройшов крізь ґрати. І все ж найжахливіше не в тому. Так, ми справді знайшли сліди вбивці, але як йому пощастило вийти із Жовтої кімнати, *перетнути лабораторію, щоб потрапити до передпокою*, — це непідвладне розумові! Еге, пане Рультабій, ця історія схожа на маячня! Гарна справа, нічого не скажеш! Сподіваюся, до неї ще довго ніхто не добре ключа!..

— На що ви сподіваєтесь, пане слідчий?..

— Не сподіваюсь, а побоююсь, — виправився пан де Марке.

— Виходить, вікно зачинили зсередини після того, як убивця втік? — запитав Рультабій.

— На даний момент це видається мені цілком імовірним, хоча пояснити важко... Бо ж потрібен спільник або ж спільники... А їх я не бачу... — І, помовчавши, де Марке додав: — Ах, коли б панні Станжерсон покрашало, можна було б її розпитати...

Рультабій, слідуючи плиннові власних думок, запитав:

— А горище? Адже й на горищі має бути якийсь отвір?

— Так, справді, я його не врахував... Отже, отворів — шість: на даху — маленьке слухове вікно. Професор Станжерсон теж наказав його загратувати, бо воно дивиться не всередину маєтку, а за мури. На цьому віконечку, як і на першому поверсі, ґрати цілі, а віконниця, що, звісна річ, зачиняється зсередини, була зачинена як годиться. Отож ми не знайшли ніяких свідчень, що вбивця проходив саме через горище.

— То ви не сумніваєтесь, пане слідчий, що вбивця — хай невідомо у який спосіб — урятувався через вікно передпокою?

— Усе свідчить про це...

— І я так гадаю, — з поважним виглядом погодився Рультабій.

Після короткої мовчанки він докинув:

— Якщо на горищі ви не знайшли жодних слідів убивці, таких, приміром, як на паркеті Жовтої кімнати, це мало б привести вас до висновку, що не він викрав револьвер татуся Жака...

— На горищі не виявлено інших слідів, окрім слідів татуся Жака, — відказав слідчий і значуще покивав головою. Потому вирішив розвинути свою думку: — Татусь Жак не відлучався від професора Станжерсона. На своє щастя...

— То яку роль у драмі грає револьвер татуся Жака? Адже очевидно, що з цієї зброї поранили не панну, а злочинця...

Обійшовши мовчанкою це запитання, яке його видимо збентежило, пан де Марке повідомив нам, що в Жовтій кімнаті знайдено дві кулі — одну в цій самій стіні, де видніли криваві відбитки долоні, другу — в стелі.

— Ого, в стелі! — стиха повторив Рультабій. — Ти ба — в стелі! Справді дуже цікаво — в стелі!..

Усю подальшу дорогу він мовчки палив люльку. Коли ми прибули до Епіне-сюр-Орж, мені довелося поплескати Рультабія по плечі, щоб вивести із задуми і змусити спуститися з неба на землю, а точніше... на перон.

Там слідчий і секретар поважно відкланялись, даючи нам зрозуміти, що нашого товариства їм уже досить, потім усілися в кабріолет, який чекав на них.

— Скільки до замку Гландье пішки? — запитав Рультабій залізничника.

— Півтори години, а якщо неспіхом — то годину сорок п'ять, — відказав той.

Рультабій звів погляд у небеса і, певно, вирішив, що погода влаштовує його, та й мене також, бо взяв під руку й проказав:

— Ходімо! Мені необхідно пройтись.

— Ну то що, — запитав я його, — справа прояснюється?

— Ох, — зітхнув Рультабій, — навпаки, все стало ще заплутанішим!

Щоправда, виникла одна ідея...

— Яка?

— Ні, поки не можемо сказати... Бо ідея моя — питання життя й смерті принаймні для двох осіб.

— Гадаєте, вбивця має спільників?

— Ні, не думаю...

Якось хвилику ми мовчали, потому він мовив:

— Ото нам поталанило — зустріли слідчого з секретарем! Пригадуєте, що я вам казав з приводу револьвера?

Стромивши руки в кишені, він ішов, понуривши голову, й тихенько щось насвистував. Раптом прошепотів:

— Бідолашна жінка!..

— Вам шкода панну Станжерсон?

— Так, ця шляхетна жінка цілком гідна співчуття!.. В неї мужній, надзвичайно мужній характер... Уявляю собі... Уявляю...

— Ви знайомі з панною Станжерсон?

— Зовсім ні. Я бачив її лише раз.

— То чому твердите, нібито в неї мужній характер?

— Бо вона вчинила опір нападникові. Так сміливо захищалась, а головне...

Головне — куля в стелі.

Я витріщився на Рультабія, подумки питаючи себе, чи не збиткує він з мене. А може, сам ізсунувся з глузду? Але юнак був серйозний як ніколи, а думка, що світилася в розумних круглих очах, свідчила про неабиякі розумові здібності. До того ж я вже починав потроху звикати до його безладної мови... безладної для мене, незрозумілої й безглуздої лише до тої хвилини, поки він чітко й швидко, кількома реченнями відкривав мені хід своєї думки. Тоді все відразу ставало ясним: кинуті ним слова, що здавалися нісенітницею, набирали сенсу, аж я сам вже не розумів, як це мені раніше не спало на думку.

РОЗДІЛ IV, на лоні дикої природи

Гландье — це один з найдавніших замків району Іль-де-Франс, відомого багатьма славетними архітектурними пам'ятками доби феодалізму. Збудований серед лісу за часів Фліппа Красивого, він височить за кілька сот метрів од дороги, що веде від села Сент-Женев'єв-де-Буа до Монлері. Ансамбль його будівель увінчаний центральною баштою-донжоню. Коли відвідувач, здолавши хисткі сходинки, досягає оглядового майданчика, на якому у XVII сторіччі Жорж Флібер де Секіньї, володар Гландье, Мезон-Ньюва та інших земель, наказав збудувати альтанку в стилі рококо, він побачить горділиву фортечну башту Монлері, що здіймається над долиною на відстані трьох льє. Упродовж віків донжон і фортечна башта досі дивляться одне на одного поверх зелених лісів та сухого деревостану, немов розповідають одне одному найдавніші легенди французької історії. Кажуть, нібито донжон Гландье оберігає священну тинь героїчної та доброї захисниці Женев'єви, покровительки Парижа, перед якою відступив сам Атилла. Там, у товщі старого замкового валу, спочиває вона вічним сном. Влітку закохані безтурботно спустошують на траві кошики з провізією, мріють або обмінюються клятвами над її могилою, святобливо завітчаною незабудками. Неподалік від тієї могили є криничка, як кажуть, з чудодійною водою. На цьому місці вдячні матері

встановили статую святої Женев'єви, до ніг якої вішають пінетки та очіпочки дітей, урятованих цілющою водою.

Саме в цих місцях, які, здавалося б, цілком належать до минувшини, поселилися професор Станжерсон та його дочка для того, щоб працювати над наукою майбутнього. Їм одразу ж сподобалась безлюдність лісової пуші, де за їхньою працею й надіями могли стежити лише древні камені та вікові дуби. Гландьє¹, в минулому гландаріум, називався так тому, що в цих місцях здавна збирали силу-силенну жолудів. Ця земля, оповита сумною славою, через нехлюйство своїх власників набула вигляду дикої природи, і лише будівлі, які ховалися в зелені, несли на собі відбиток дивних перетворень. Кожне сторіччя закарбовувало на них свій слід, і всі ці архітектурні витвори були оповиті споминами про жахливі події, криваві пригоди. Тож замок, де сподівалася знайти собі притулок наука, здавалось, наперед був приречений стати ареною для драми, сповненої таємниць та крові.

Здається, я трохи захопився в описуванні замку Гландьє, але це не для того, аби створити відповідну атмосферу для драматичних подій, які відбуватимуться на очах читача. По ширості, я прагну цілковитої простоти. Я зовсім не претендую на авторство. Коли кажуть «автор», завжди думають: «романіст», але таємниця Жовтої кімнати, хвалити Бога, криє в собі реальний трагічний жах і цілком може обійтися без літературних прикрас. Я лише сумлінний оповідач, тож маю дати картину перебігу подій. А картину необхідно вставити в раму, та й годі. Ви маєте право знати, де саме розгорталися події.

Отже, повернімося до професора Станжерсона. На той час, коли він придбав маєток, приблизно за п'ятнадцять років до цієї драми, Гландьє довго стояв пустою. Ще один старий замок, побудований Жаном де Бельменом у XIV сторіччі, теж стояв поблизу, занедбаний і безлюдний. Загалом увесь район був майже ненаселений. Лічені будиночки обабіч Корбейської дороги, один заїзд під назвою «Донжон», — ото й уся цивілізація в цьому Богом забутому місці, яке ніяк не сподіваєшся зустріти всього лише за кілька льє від столиці. А проте саме тутешня глушина й звабила професора Станжерсона та його дочку. Професор був уже на той час знаменитістю, він шойно повернувся з Америки, де його роботи набули широкого розголосу. Його книжка «Розпад матерії під дією електричного струму», що вийшла друком у Філадельфії, викликала протести всього вченого світу. Станжерсон був французом американського походження. Важливі справи, пов'язані з оформленням спадщини, впродовж кількох років затримували його в Сполучених Штатах. Але й там він продовжував розпочату в Парижі роботу, потім, одержавши велику спадщину, повернувся до Франції. Багатство прийшлося дуже до речі. Якби професор Станжерсон забажав, він міг би огребом брати мільйони доларів, використавши сам або дозволивши впровадити у виробництво два-три свої винаходи в галузі хімії барвників. Проте йому завжди видавалось озоружим ставити на службу власним потребам чудовий дар, даний йому природою. Він віддавав його людям і все, що заробляв завдяки своєму хистові, витрачав на добродіє. Тому не приховував радість, одержавши несподіване багатство, що дозволяло йому беззастережно віддаватися своїй прихильності до чистої науки. Воно його тішило ще й з іншої причини. Коли професор повернувся з Америки і купив Гландьє, панні Станжерсон минуло двадцятий. Важко собі уявити, яка вона була вродлива, успадкувавши від матері, що померла від пологів, грацію парижанки, а від діда по батьковій лінії, Вільяма Станжерсона, всю щедрість молодого американської крові. Дід, мешканець Філадельфії, змушений був прийняти французьке громадянство, одружуючись із французенкою, якій у майбутньому судилося стати матір'ю великого вченого Станжерсона. Ось чим пояснюється англійське прізвище французького професора.

Двадцятирічна, з чудовим білявим волоссям, блакитними очима, молочною шкірою, обдарована божественним здоров'ям, Матильда Станжерсон була однією з найвродливіших дівчат і Старого, й Нового Світу. Незважаючи на смуток перед неминуючою розлукою, батьківський обов'язок змушував професора подумати про доньчин шлюб, тож, очевидячки, він зрадив, що Матильдин посаг сам приплив йому до рук. Хай там як, але він замкнувся разом з дочкою в замку

¹ «Gland» — французькою мовою означає «жолудь».

Гландье саме тоді, коли друзі сподівалися, що він почне вивозити Матильду у вищий світ. Дехто навіть спеціально приїздив, аби виказати своє здивування. На поставлені йому запитання професор Станжерсон відповідав: «Це доньчина воля, а я не годен ні в чому їй відмовити. Це вона обрала своїм помешканням замок Гландье». У свою чергу, панна Станжерсон на подібні запитання безтурботно відказувала: «Де б нам краще працювалося, ніж у цьому затишку?»

Матильда Станжерсон уже тоді брала участь у дослідженнях свого батька, але ніхто й гадки не мав, що її захоплення наукою сягне так далеко, що вона впродовж п'ятнадцяти років відкидатиме всі пропозиції взяти шлюб. Хоч як по-самітницьки жили батько з донькою, а проте й вони змушені були врядити-годи відвідувати офіційні прийоми, а кілька разів на рік з'являлись у двох-трьох салонах, де слава професора та краса Матильди викликали захоплення. Спочатку дивовижна холодність дівчини аніскілечки не бентежила її залицяльників, та вже за кілька років вони, видно, стомилися. Лише один зі зворушливою впертістю продовжував наполягати, заслуживши прізвисько «вічного нареченого», з чим покірливо змирився. То був пан Робер Дарзак. А тим часом панна Станжерсон була вже немолода, й, здавалося б, якщо вона до тридцяти п'яти років не визнала за потрібне вийти заміж, то не піде до вінця й тепер. Таким умовиводом, ясна річ, пан Дарзак нехтував як незначущим, бо так само женихався, якщо доречно назвати цим словом ніжне й ненабридливе піклування, що ним тільки можна оточити тридцятип'ятирічну жінку, яка додівувала до сивої коси і заявила, що ніколи не піде заміж.

І раптом за кілька тижнів до подій, що хвилюють нас зараз, Парижем пішов поголос, якому спершу не надали великого значення, таким він здався неймовірним: панна Станжерсон нарешті погодилась віддати належне незагасній палкості пана Робера Дарзака! Зважаючи на те, що сам пан Дарзак не спростовував цих матримоніальних чуток, усі повірили, що в них, попри всю їхню неправдоподібність, є крихта істини. Зрештою одного дня професор Станжерсон після засідання в Академії наук сповістив, що весілля відбудеться в тісному колі в замку Гландье відразу ж після того, як вони з дочкою закінчать доповідь, що має підвести підсумок їхньої роботи над розпадом матерії, тобто переходом матерії в ефір. Молоді повинні були оселитися в Гландье, й зять збирався взяти участь у справі, якій батько й дочка присвятили все своє життя.

Не встиг ще вчений світ отямитися після цієї новини, як надійшла звістка про замах на життя панни Станжерсон і про згадувані фантастичні обставини злочину, список яких нам пощастило розширити внаслідок візиту до замку.

Я не вагаючись виклав читачеві всі ці подробиці, які знав завдяки моїм діловим контактам з паном Робером Дарзаком. Тож, переступаючи поріг Жовтої кімнати, читач буде обізнаний не згірш од мене.

РОЗДІЛ V, у якому Жозеф Рультабій каже панові Роберові Дарзаку кілька слів, які викликають певний ефект

Кілька хвилин ми з Рультабієм ішли вздовж муру, що оточував розлогі володіння професора Станжерсона, і вже побачили вхідні ворота маєтку, аж раптом нашу увагу привернув чоловік, який, нахилившись до землі, щось так пильно вдивлявся, що навіть не помітив нас. Він то скоцюрблювався, мало не лягаючи на землю, то випростовувався й уважно вивчав мур, потім розглядав щось у себе на долоні, робив кілька широких кроків, потому зривався й біг і знову втуплювався у свою праву долоню. Рультабій застеріг мене:

— Тихо! Сам Фредерік Ларсан працює! Не заважаймо йому.

Жозеф Рультабій із великим захопленням ставився до славетного поліцейця. Я особисто ніколи не бачив Фредеріка Ларсана, але багато про нього чув.

Справа про золоті зливки з Монетного двору, до якої ніхто не брався й у якій лише він доскіпавсь до істини, та арешт «ведмежатників» в «Універсальному кредиті» зробили його ім'я загальновідомим. Він зажив — за часів, коли Жозеф Рультабій ще не продемонстрував свідчень свого унікального хисту, — слави людини, яка, як ніхто інший, здатна розплутати клубок його найтаємнішого й найвигадливішого злочину. Слава Фредеріка Ларсана гриміла в усьому світі, його часто запрошували до Лондона, до Берліна, а часом і до Америки, коли тамтешня поліція за браком уяви й сил заходила в глухий кут. Тож не дивно, що на другий день після скоєного злочину в

Жовтій кімнаті начальнику розшукової поліції згадав про свого досвідченого співробітника й телеграфував до Лондона, де той саме розпитував справу про крадіжку цінних паперів. Фредерік, якого англійські колеги прозвали «великим Фредом», поквапився приїхати, бо, гадаємо, знав на досвіді: якщо його кличуть, то справді потребують його послуг. Таким чином уже на ранок ми з Рультабієм мали змогу переконатись, що Фред узявся до діла. В чому воно полягало, ми невдовзі збагнули.

Отож, заклопотано поглядаючи на годинник, якого стискав у правій долоні, Фредерік Ларсан лічив хвилини. Потім він повернувся назад, знов пройшов тим самим шляхом і зупинився біля брами, ще раз кинув погляд на годинник, сховав його до кишені, безпорадно здвигнув плечима, прочинив ворота, зайшов до парку, замкнув ворота на ключ, підвів голову і тільки тоді побачив нас крізь ґрати. Рультабій метнувся до нього, я побіг слідом. Ларсан чекав.

— Пане Фреде... — почав був юний репортер і скинув капелюха, виказуючи найглибшу пошану, яку широко відчував до уславленого поліцає. — Не могли б ви сказати нам, чи є зараз у замку пан Робер Дарзак? Перед вами один з його друзів, адвокат із Парижа, який волів би з ним побалакати.

— Я нічого не знаю, пане Рультабій, — одказав Фред, потиснувши руку мого друга, з яким він неодноразово мав нагоду зустрічатися під час найважчих розслідувань. — Я його не бачив.

— Консьєрж, безперечно, знає, — мовив Рультабій, киваючи на цегляний будиночок із зачиненими вікнами та дверима, в якому, судячи з усього, й мешкали ці вірні вартівники маєтку.

— Консьєржі нічого не зможуть вам сказати, пане Рультабій.

— Чому б то?

— Бо півгодини тому їх заарештовано!

— Заарештовано! — вигукнув Рультабій. — То це вони — вбивці?

Фредерік Ларсан стенив плечима.

— Коли не можеш заарештувати вбивцю, — проказав він з найдошкульнішою іронією, — завжди можеш дозволити собі розкіш заарештувати спільників.

— Це ви наказали їх ув'язнити, пане Фреде?

— З якої б то речі? Я не наказував їх заарештовувати, по-перше, тому, що майже певен — вони в цьому не замішані, а по-друге...

— Що по-друге? — стривожено перепитав Рультабій.

— По-друге... нічого. — Ларсан похитав головою.

— По-друге, тому, що спільників не було! — видихнув Рультабій.

Фредерік Ларсан став як стій і з цікавістю подивився на репортера.

— Ти ба! Виявляється, ви маєте власну думку з приводу цієї справи? Втім, ви ж нічого не бачили, юначе. Ви ж не переступали порога маєтку...

— Я його переступлю.

— Навряд... Вхід категорично заборонено.

— Я ввійду, якщо ви мені допоможете зустрітись з Робером Дарзаком. Зробіть мені цю ласку! Ми ж з вами давні друзі. Пане Фреде, благаю вас... Згадайте-но, яку блискучу статтю я вам присвятив з приводу золотих зливків... Шепніть йому лише кілька слів!..

Смішно було дивитися на Рультабія в цей момент. Обличчя його виказувало завзяте бажання промкнутись туди, де ховалася ця незбагненна таємниця; воно так одверто благало, причому не тільки вустами й очима, а кожною своєю рисочкою, що я не міг стриматися й зареготав. Фредерік Ларсан по той бік ґрат так само, як і я, не зміг лишитися серйозним. Проте це не завадило йому спокійнісінько сховати ключ від воріт до власної кишені. Я розглядав пана Ларсана.

То був чоловік років на п'ятдесят. Гарна голова, сивіюче волосся, матовий колір обличчя, чіткий профіль, опукле чоло, підборіддя й щоки старанно поголені. Вусів не носив, уста мав гарно окреслені, його невеликі очі дивилися вам просто в обличчя, їхній допитливий погляд викликав подив і тривогу. Пан Фредерік Ларсан був середнього зросту, але справляв враження людини елегантною та симпатичною. Нічого спільного з вульгарним поліцаєм. Він став великим артистом своєї справи і сам був цього свідомий. Відчувалося, що високої думки про свою особу. У розмові дотримував тону людини скептичної, позбавленої ілюзій. Фах змусив пана Фредеріка Ларсана побачити стільки злочинів, стільки людської скверни, що лишалося незбагненим, як робота не «притупила його почуттів», за оригінальним висловом Рультабія.

Ларсан повернув голову на звук екіпажа, що наближався. То був кабріолет, у який він вказав в Епіне сілі слідчий із секретарем.

— А ось вам і пан Робер Дарзак! — проговорив Фредерік Ларсан. — Адже ви хотіли з ним побалакати.

Кабріолет уже наблизився до брами, і Робер Дарзак попросив Фредеріка Ларсана відчинити ворота, бо, як пояснив, дуже поспішає до Епіне, щоб устигнути на найближчий паризький поїзд. Аж раптом упізнав мене. Поки Ларсан відчиняв ворота, пан Дарзак устиг запитати, що привело мене до замку Гландье в таку трагічну хвилину. Тільки тоді я помітив, що обличчя його вкриває смертельна блідість і на ньому відбивається невимовний біль.

— Чи краще почувається панна Станжерсон? — одразу ж запитав я.

— Так, — відказав він. — Її, мабуть, урятують. Необхідно, щоб урятували.

Він не додав: «Інакше я помру», але такий кінець фрази прочитувався на його знекровлених устах.

Тут утрутився Рультабій.

— Пане, я знаю, що ви поспішаєте. Проте мені необхідно з вами поговорити. Я маю вам сказати дещо надзвичайно важливе.

Фредерік Ларсан урвав його мову.

— Чи можна мені вас покинути? — запитав він у Робера Дарзака. — Ви взяли ключа чи дати вам мій?

— Ні, дякую, ключ при мені. Я сам замкну ворота.

Швидким кроком Ларсан рушив до замку, чий величний абрис височів на відстані кількесот метрів.

Робер Дарзак насупився, виказуючи нетерплячість. Я відрекомендував йому Рультабія як свого близького друга, але довідавшись, що юнак — журналіст, Дарзак кинув мені докрийлий погляд і, посилаючись на необхідність за двадцять хвилин бути в Епіне, попрошався й устьобнув коня. Та Рультабій, на мій превеликий подив, уже схопив вуздечку, різким порухом зупинив коня й проказав кілька слів, як на мене, позбавлених будь-якого сенсу:

— Будиночок священика аніпрохи не втрапив своєї принади, а садок так само духмяніє.

Досить було цим словам злетіти з вуст Рультабія, як Робер Дарзак заточився. І без того блідий, він зовсім пополотнів. Утупивши в юнака погляд, сповнений жаху, він поквапно виліз з екіпажа.

— Ходімо, ходімо! — пробелькотів він. І раптом у нападі несподіваної люті кинув: — То заходьте ж, пане, заходьте!

І, більш не кажучи ні слова, попрямував доріжкою, що вела до замку. Рультабій подався слідом, ведучи за вуздечку коня. Я звернувся до пана Дарзака з якимись словами, але він не відповідав. Я кинув запитливий погляд на Рультабія, та той мене навіть не помітив.

РОЗДІЛ VI. У нетрях діброви

Ми дісталися до замку. Старий донжон зв'язував між собою цілком перероблену за доби Людовіка XIV будівлю і модерне крило в стилі Віолле-ле-Дюка, де був парадний вхід. Ніколи ще мені не доводилося бачити нічого оригінальнішого і, можливо, нічого потворнішого. Це було досить дивне нагромадження дуже різних, несумісних архітектурних стилів. Одне слово, все це здавалося потворним і водночас чарівливим. Підійшовши ближче, ми помітили двох жандармів, які прогулювалися біля дверцят, що вели на перший поверх башти. Невдовзі ми дізналися, що в давнину донжон правив за в'язницю, а нині був коморою, куди замкнули консьєржів — подружжя Бернье.

Пан Робер Дарзак увів нас до модерної частини замку широкими дверима, затіненими маркізою. Рультабій, полишивши коня та кабріолет челядникові, пас очима Робера Дарзака. Прослідкувавши його поглядом, я помітив, що він дивиться на обтягнені рукавичками руки викладача Сорбонни. Коли ми опинилися в невеличкій вітальні, обставленій старими меблями, Дарзак раптом обернувся до Рультабія й запитав рубя:

— Кажіть, чого ви хочете від мене?

Репортер одказав так само рішуче:

— Хочу потиснути вам руку.

— Що це означає?

Звісна річ, він так само, як і я, відразу зрозумів, що що йдеться: мій юний друг підозрював його в тому мерзенному злочині. Йому напевно згадалися криваві відбитки долони на стінах Жовтої кімнати... Я зі страхом дивився на цього чоловіка. В нього завжди був гордовитий вираз обличчя, і він ніколи не відводив очей, але зараз я помітив, що пан Дарзак здригнувся. Потім, розгублено подивившись на мене, він простяг Рультабію правицю:

— Ви друг пана Сенклера, який колись подав мені неоціниму підтримку, коли правда була на моєму боці. Тож не бачу причини, чому б нам не потиснути один одному руку, добродію...

Але Рультабій не прийняв простягнутої руки. З дивовижною зухвалістю він почав брехати:

— Я прожив кілька років у Росії, звідки й вивіз звичку ніколи не тискати руки людині, якщо вона не зніме рукавичок.

Я чекав, що викладач Сорбонни вибухне шаленим гнівом, який кипів у ньому всередині, але він, на мій подив, опанував себе і, знявши рукавички, показав свої руки. На них не було жодної подряпини.

— Ви задоволені?

— Ні, — відказав Рультабій. — Любий друже, — звернувся він до мене, — змушений попросити вас залишити нас на хвилику віч-на-віч.

Я вклонився й вийшов, приголомшений усім, що побачив і почув, дивуючись, чому Робер Дарзак не виставив за двері мого безцеремонного, зухвалого, навіженого друга... Бо в цю хвилину я тримав серце на Рультабія за його підозри, що призвели до нечуваного конфузу з рукавичками...

Хвилин із двадцять я прогулювався перед замком, намагаючись пов'язати між собою події цього ранку. В чому полягала ідея Рультабія? Чи можливо, щоб Робер Дарзак видався йому вбивцею? Хіба можна собі уявити, ніби цей чоловік, який за кілька днів мав одружитися з панною Станжерсон, удерся до Жовтої кімнати, аби вколотати свою наречену? Врешті, ніхто так і не з'ясував, яким чином убивця втік із Жовтої кімнати. Отже, поки цю таємницю не буде розгадано, ніхто, я вважав, не мав права нікого підозрювати. Нарешті, що означали оті слова, які зараз ще бриніли мені у вухах: «Будиночок священика анітрохи не втратив своєї принади, а садок так само духмяніє»? Мені кортіло щонайшвидше опинитися сам-на-сам з Рультабієм, щоб його про це запитати.

У цю мить молодий журналіст і Робер Дарзак вийшли із замку. Дивна річ, з першого погляду я побачив, що вони так заприятелювали — водою не розіллеш.

— Ми йдемо до Жовтої кімнати, — сказав мені Рультабій. — Ходімо з нами! Я знаю, любий друже, що відібрав у вас цілий день, тож бодай пообідаємо разом десь поблизу.

— Запрошую вас пообідати зі мною...

— Ні, дякую, — одказав юнак. — Ми пообідаємо в трактирі «Донжон».

— Там препаскудно готують. Навряд чи ви знайдете щось пристойне.

— Ви гадаєте? А я сподіваюся саме там дещо знайти, — заперечив Рультабій.

— Пообіді ми знову візьмемося до роботи, я напишу статтю, а ви, Сенклере, будьте ласкаві, передайте її в редакцію.

— А ви? Хіба ви не поїдете зі мною?

— Ні, я ночуватиму тут.

Я глянув на Рультабія. Він говорив серйозно, а Робер Дарзак, здавалося, зовсім не був здивований такою заявою.

Проходячи повз донжон, ми почули жалібні стогони. Рультабій запитав:

— Чому заарештували цих людей?

— Я до цього теж приклав руку, — пояснив Дарзак. — Учора прохопився перед слідчим своїми підозрами: консьержі, почувши постріли, встигли вдягтися й пробігти значну відстань од свого будиночка до флігеля, і все це за дві хвилини.

— Звісна річ, це викликає підозру, — погодився Рультабій. — А як вони були вбрані?

— Саме це і вразило мене... Вони були вбрані, так би мовити, повністю, ретельно і тепло... Поспіхом так не вдягнешся. Щоправда, жінка була взута в сабо, але чоловік був у зашнурованих черевиках. А вони стверджують, нібито

лягли спати о дев'ятій вечора, як і щодня. Сьогодні вранці слідчий привіз із Парижа револьвер такого ж самого калібру, як і той, Жаків, з якого стріляли в панну. Він не хотів торкатися до речового доказу, наказав секретареві двічі вистрілити з привезеного револьвера в Жовтій кімнаті, попередньо зачинивши в ній двері та вікна. Ми в цей час були разом із слідчим у будиночку консьєржів і геть нічого не почули... Звідти неможливо будь-що почути... Тож консьєржі збрехали, це не викликає жодного сумніву. Вони вже були зодягнені. Перебували поблизу флігеля, — видимо, на щось чекали. Зрозуміло, їх ніхто не звинувачує в замаху, але вони могли бути спільниками злочинця, й від цього не можна відмахнутись. Пан де Марке одразу ж наказав їх заарештувати.

— Якби були спільниками, — зауважив Рутьабій, — вони з'явилися б напівроздягнені або, вірніше, й зовсім не з'явилися б. Коли люди самі поспішають в обійми правосуддя, та ще з такими доказами своєї причетності до злочину, це означає, що вони зовсім не є спільниками. Я взагалі не вірю, що в цій справі були спільники.

— То чому ж вони опівночі виявились надворі? Хай пояснять!

— Вони, певна річ, мають підстави мовчати. Питання в тому, які саме? Навіть якщо вони не причетні до злочину, з'ясувати це важливо. *Важливо все, що відбувалося тої ночі.*

Перейшовши мостом через річку Дув, ми опинилися в тій частині парку, яка носила назву Діброва. Там росли столітні дуби. Під подихом осені пожовкле листя вже поскручувалось, а вузлувате чорне віття нагадувало гігантських рептилій, схожих на гадюччя, яке античні скульптори зображували на голові медузи Горгони. Ця місцина, де панна Станжерсон мешкала влітку, бо вважала її веселою, осінньої пори видавалася сумною й похмурою. Розмита недавніми дощами чорна земля, опале листя у багнюці, чорні дерева. Навіть небо над нами, оповите жалою, з натугою тримало важезні хмари. І посеред цього гнітючого безлюддя ми раптом побачили білі стіни флігеля. То була дивна будівля без жодного вікна з того боку, звідки ми прийшли. Лише маленькі двері вказували на те, що в дім можна ввійти, хоча він швидше нагадував гробницю, просторий мавзолей у нетрях занедбаного парку... Тільки наблизившись, ми оглянули будівлю краще. Світло потрапляло до будиночка з півдня, тобто крізь вікна, що дивились не в парк, а на село. Невеличкі вхідні двері виходили в парк, отож батько й дочка Станжерсони знайшли тут, певне, ідеальну в'язницю для себе, яка давала їм можливість повністю зосередитись на своїй роботі і мріях.

А втім, я познайомлю вас із планом цього флігеля. То була одноповерхова будівля, куди вели три сходинок, з досить високим горищем, яке нас не цікавить. Тому я пропоную читачеві найпростіший план першого поверху.

1. Жовта кімната зі своїм єдиним загратованим вікном і єдиними дверима, що ведуть до лабораторії.

2. Лабораторія з двома великими загратованими вікнами і єдиними дверима, одні з яких ведуть у передпокій, другі — до Жовтої кімнати.

3. Передпокій з єдиним незагратованим вікном і вхідними дверима, що виходять у парк.

4. Туалетна кімната.

5. Сходи, що ведуть на горище.

6. Єдиний у флігелі великий камінь, призначений для лабораторних дослідів.

План накреслено самим Рутьабієм, і я констатував, що на ньому не пропущено жодного штриха, не бракує жодної деталі, яка могла б придатися для розв'язання задачі, що стояла тоді перед правосуддям. Познайомившись з планом і пояснювальним текстом до нього, читачі знатимуть рівно стільки ж, скільки знав Рутьабій, коли вперше опинивсь у флігелі з твердим наміром дійти до істини, тобто, відповіді на запитання, яке в той час ставив перед собою кожен: яким чином убивця зміг утекти із Жовтої кімнати.

Перш ніж подолати три сходинок, що вели до входу, Рутьабій зупинився й ні сіло ні впало запитав у Дарзака:

— Гаразд, а який же рушій злочину?

— Щодо мене, шановний, то я не маю з цього приводу анінайменшого сумніву, — скрушно відповів той. — Сліди пальців, глибокі подряпини на

шиї та на грудях панни Станжерсон свідчать про жahlivi наміри злочинця. Медичні експерти вчора вивчали тілесні ушкодження й твердять, що їх нанесено тією ж самою рукою, чий кривавий відбиток лишилися на стінах. Рука величезна, мій пане, вона б не влізла в мою рукавичку, — додав він з гіркою посмішкою.

— Щодо слідів, — втрутився я, — то це могли бути відбитки закривавленої руки панни Станжерсон, яка, падаючи, ковзнула нею по стіні, розмазуючи кров, що й дало збільшений відбиток долоні.

— Коли панну Станжерсон знайшли, на її руках не було жодної краплини крові, — відповів Робер Дарзак.

— Тепер уже можна бути певним, що панна Станжерсон сама озброїлася револьвером татуся Жака, адже це вона поранила вбивцю у руку, — сказав я.

— *Отже, вона боялася когось або чогось!*

— Це вірогідно...

— Ви нікого не підозрюєте?

— Ні, — одказав Дарзак і зиркнув на Рультабія.

Той звернувся до мене:

— Треба вам сказати, любий друже, що слідство просунулося набагато далі, ніж нам про це повідомив потайний пан де Марке. Нині слідство знає, що саме панна у цілях самооборони використала револьвер, виявляється, від початку стало відомо, якою зброєю поранили жертву. Це була, як сповістив мене пан Дарзак, бараняча ніжка. Чому пан де Марке тримає це в таємниці? Безперечно, щоб полегшити пошук агентам розшукової поліції. Мабуть, сподівається, що злочинця серед тих, хто уславився пристрасно до цієї зброї, найстрашнішої з усіх, придуманих природою... Та хіба хто довідається, що відбувається в голові слідчого? — додав Рультабій з презирливою іронією.

— То в Жовтій кімнаті знайшли баранячу ніжку? — запитав я.

— Так, мій пане, — відповів Робер Дарзак. — Біля ліжка. Але прошу вас: нікому ні слова. Пан де Марке просив зберігати це в секреті. Це добряча бараняча кістка, кінець якої, вірніше, суглобове потовщення, було червоне від крові панни Станжерсон. *Стара бараняча кістка, яка, судячи з усього, правила зброєю не для одного злочину.* Так гадає де Марке, який наказав відвезти її до Паризької муніципальної лабораторії на аналіз. Він сподівається виявити на кістці не лише свіжу кров останньої потерпілої, а й старі плями висохлої крові, які засвідчать про давніші злочини.

В руках досвідченого злочинця бараняча кістка — страшна зброя, — докинув Рультабій, — причому надійніша й зручніша за важкий молоток.

— Власне, злочинець це й довів, — болісно скривився Робер Дарзак. — Панні Станжерсон було завдано страшного удару по голові. Суглобове потовщення баранячої кістки точно відповідає конфігурації рани. По-моєму, рана могла б бути смертельною, якби постріл не ослабив занесеної руки. Поранений злочинець упустив кістку й кинувся навтіки. *На жаль, руку було занесено й удар втрапив у ціль... А перед тим панну Станжерсон мало не задушили. Якби їй пощастило влучити того негідника першим пострілом, вона уникнула б удару баранячою кісткою... Та запізно схопила револьвер, до того ж, стріляючи вперше, схибила: куля застрягла у стелі, і лише другий постріл влучив...*

Оповідючи це, Робер Дарзак постукав у двері флігеля.

Чи зумію я вам змалювати, як мені кортіло потрапити на місце злочину? Мене аж тіпало від нетерплячки, й, хоч яка цікава була розповідь про баранячу кістку, я весь кипів, бо ми переливали з пустого в порожнє, стовбичачи під дверима.

Нарешті нам відчинили.

На порозі стояв чоловік, у якому я впізнав татуся Жака.

Мені здалося, що йому вже давно за шістдесят. У нього була довга біла борода, на сивій голові — баскський берет, зодягнений татусь Жак був у потертий костюм з брунатного оксамиту, на ногах — сабо. Вигляд мав досить непривітний, обличчя — набурмосене, проте воно одразу проясніло, досить йому було помітити пана Дарзака.

— Це мої друзі, — тільки й сказав наш поведир. — У флігелі нікого немає, татусю Жаку?

— Мені наказано нікого не впускати, пане Робере. Звісна річ, на вас

заборона не поширюється. Та й кому сюди заходити? Вони вже геть усе тут обдивилися, ці добродії з поліції. А вже скільки планів понакресливали, скільки протоколів написали...

— Даруйте, пане Жаку, перш за все я хотів би з'ясувати одне питання, — мовив Рутьабій.

— Кажіть, юначе, якщо зможу, відповім...

— Чи ваша хазяйка того вечора була зачесана на прямий проділ? Тобто чи прикривало їй волосся скроні?

— Ні, добродію. Хазяйка ніколи не зачісувалася в такий спосіб, ні того вечора, ні будь-коли. Вона завжди підіймала волосся догори, аби видно було її гарне чоло, чисте, як у немовляти.

Рутьабій шось пробурмотів й одразу ж заходивсь оглядати двері. На власні очі він переконався, що вони замикаються автоматично, а щоб їх відчинити, необхідно мати ключа. Потому ми зайшли до передпокою, невеличкого, досить світлого приміщення з червоною кахляною підлогою.

— Еге ж, ось і вікно, крізь яке втік убивця, — мовив Рутьабій.

— Нехай собі плещуть язиками, нехай собі плещуть! Та якби ж він ліз крізь це вікно, ми б його неодмінно побачили, як же інакше! Адже в нас ще очі не повилазили — ні в пана Станжерсона, ні в мене, ні в консьєржів, що зараз сидять у холодній! Дивуюсь, чому й мене не потягли через мій револьвер?..

Рутьабій уже відчинив вікно і роздивлявся віконниці.

— Чи були вони зачинені на момент злочину?

— Так, на шпінгалет ізсередини, — відповів татусь Жак. — Отже, він пройшов крізь них...

— Тут є криваві плями?

— Атож, погляньте-но на камені знадвору... Але чия то кров?

— Чи ба, там видно сліди ніг! — гукнув Рутьабій. — Я бачу сліди... оно, на доріжці... Адже земля розмокла. Пізніше роздивимося їх...

— Дурниці! — урвав його татусь Жак. — Сюдою вбивця не проходив!

— То кудюю ж, на вашу думку?

— Звідки мені знати?!

Рутьабій усюди заглядав, скрізь устромляв носа.

Раптом він став навколішки й почав вивчати кольорові кахлі підлоги. Татусь Жак співав своєї:

— Гай-гай, ви ж нічого не знайдете, юначе. Інші ж тут нічого не знайшли. Та й підлога вже надто брудна. Сила людей тут швендяла! І змити підлогу мені не дозволяли... Але в день злочину я мив кахлі й води не пошкодував, це вам кажу я, татусь Жак... І якби вбивця лише ступив сюди своїми шкарбунами, одразу було б видно! Адже у кімнаті панни він добряче наслідив!

Рутьабій звівся на рівні й перепитав:

— То коли ви востаннє мили ці плити? — І втупився у старого очима, від яких нічого не можна приховати.

— Та кажу ж вам, саме в день злочину! Десь о пів на шосту, коли панна з батьком прогулювалися перед вечерею, а вечеряли вони тут-таки, в лабораторії. Наступного дня, коли заявився слідчий, він відразу побачив сліди на землі, немов вони зроблені чорнилом на білому папері. Проте ні в лабораторії, ні в передпокої, де підлога блищала од чистоти, жодного сліду чоловічої ноги не виявлено! Сліди помічені надворі! Тож злодій мав би проламати стелю Жовтої кімнати, видряпатися на горище, пробити дах, спуститися точнісінько під вікном передпокою, точніше, впасти... Але ж у стелі Жовтої кімнати немає отвору і, звісна річ, на моєму горищі теж! Самі бачите: ніхто нічого не знає, геть нічого! І ніхто ніколи й нічого не збагне, слово честі! Бо це диявольська таємниця!

Рутьабій несподівано знову вкляк біля дверцят маленької туалетної кімнати, які теж виходили до передпокою. У цій позі він лишався доброю хвилину.

(Продовження в наступному номері)

ТАЄМНИЦЯ ЖОВТОЇ КІМНАТИ

Роман

Із французької переклала Катерина КВІТНИЦЬКА-РИЖОВА

— Ну, що там? — запитав я, коли він підвівся.

— О, нічого важливого: крапелька крові. — Потім повернувся до татуся Жака і запитав: — Коли ви милу підлогу в лабораторії та передпокої, вікно передпокою було відчинене?

— Я сам відчинив його, бо запалював у лабораторному каміні деревне вугілля для професора, а оскільки запалював я його газетами, пішов дим, тож я розчахнув вікна в лабораторії та в передпокої, щоб провітрити. Потім зачинив вікна лабораторії, а залишив відчиненим тільки вікно в передпокої й пішов на хвилинку до замку взяти шітку. Повернувся, як вам уже сказав, десь о пів на шосту і взявся до миття підлоги. Закінчивши роботу, знову пішов, залишивши вікно відчиненим. А коли востаннє повернувся, вікно було зачинене, а пан та панна вже працювали в лабораторії.

— Отже, професор і його дочка, повернувшись, самі зачинили вікно?

— Авжеж!

— Ви їх про це питали?

— Ні.

Ретельно оглянувши туалетну кімнату й сходи, що вели на горище, Рутьабій, для якого всі ми наче перестали існувати, ввійшов до лабораторії. Признаюсь, я подався за ним з особливим хвилюванням. Робер Дарзак ловив кожен рух мого друга. Щодо мене, то я відразу прикипів очима до дверей Жовтої кімнати. Вони були притулені до стіни лабораторії, я помітив, що вони вже ні на що не придадуться, геть понівечені.

Мій юний друг почав мовчки роздивлятися кімнату. Вона була

простора й добре освітлена. Два широких заґратованих вікна дивилися на сільські обшири. Крізь лісову просіку відкривався чудовий краєвид на всю долину — аж до великого міста, яке у сонячні дні, певно, видніло там, за долиною. Але сьогодні — жодних видінь, нічого-нічого, тільки чорна земля й кіптява в небі, а тут, у цій кімнаті, — сліди крові.

Одну стіну лабораторії повністю займали камін, різні горни, печі для проведення всіляких хімічних дослідів. І скрізь реторти, колби, прилади, столи, захарашені паперами, теками, електроверстат... гальванічні елементи... дивний пристрій, як пояснив мені Робер Дарзак; його застосував професор Станжерсон «для доказу розпаду матерії під дією сонячної енергії»...

І скрізь, уздовж стін, шафи — закриті й засклені, крізь дверцята яких видно було мікроскопи, спеціальні фотографічні апарати, величезну кількість кристалів.

Рультабій уткнувся носом у камін. Кінчиками пальців він нишпорив між тиглями... Раптом рвучко випростався, тримаючи в руці клаптик напівобгорілого паперу, й підійшов до вікна, де ми балакали з Робером Дарзаком.

— Збережіть це для нас, пане Дарзак, — попросив він.

Я нахилився над поруділим аркушиком, який щойно перейшов з рук Рультабія до рук Робера Дарзака, й прочитав на ньому слова, єдині, які ще можна було розібрати: «Будинок священика... не втратив... принади... а са... так само духмяніє».

Внизу стояла дата: «23 жовтня».

Я був уражений: ті самі безглузді слова, причому вдруге протягом одного ранку. І вдруге я встиг помітити, який приголомшливий ефект вони справляли на викладача Сорбонни. Наречений панни Станжерсон витяг гаманця, тремтячою рукою сховав туди цидулочку й простогнав:

— Боже милий!

Тим часом Рультабій, залізши до каміна, уважно вивчав димохід, що за півметра над головою був перекритий чавунними плитами, вмурованими в цегляну кладку: у плитах було лише три отвори діаметром п'ятнадцять сантиметрів.

— Тут пройти неможливо, — оголосив юнак, вилазячи з каміна. — Ні, ні! Шукати треба не тут...

Потім він оглянув меблі, повідчиняв дверцята шаф. Нарешті черга дійшла до вікон, про які він сповістив: «Їх не візьмеш приступом, та ніхто їх приступом і не брав». Біля другого вікна він наразився на татуся Жака, захопленого спогляданням чогось, що відбувалося надворі.

— На що ви так задивилися, татусю Жаку?

— Та на одного поліція: усе нишпорить, усе винює навколо ставка... Ще один хитрун знайшовся, тільки побачить він не більше за інших!

— Ви не знаєте Фредеріка Ларсана, татусю Жаку! — сумно похитав головою Рультабій. — Якби знали, ви б так не казали. Якщо тут і є хтось, хто знайде вбивцю, то це достеменно він!

І Рультабій скрушно зітхнув.

— Перш ніж знайти, слід дізнатися, яким чином ми його випустили з рук, — уперто буркнув старий.

Нарешті ми підійшли до дверей Жовтої кімнати.

— Ось вони, двері, за якими усе відбулося! — мовив Рультабій так урочисто, що за будь-яких інших обставин це могло б видатися комічним.

РОЗДІЛ VII, у якому Рультабій вирушає в розвідку під ліжко

Відчинивши двері Жовтої кімнати, Рультабій застиг на порозі й з хвилюванням зронив слова, які мені судилося зрозуміти лише згодом:

— О! Парфуми дами в чорному!

В кімнаті панували сутінки. Татусь Жак хотів одхилити віконниці, але Рультабій зупинив його:

— Хіба драма відбулася в цілковитій темряві?

— Ні, не думаю, хлопче. Панна завжди наполягала, щоб на столі горів

нічник, тож я його й засвічував щовечора перед тим, як вона лягала спати. Взагалі, коли надходив вечір, я, можна сказати, виконував роль її покоївки. Адже справжня покоївка приходила лише зранку. А панна працювала аж до глибокої ночі!

— На якому столі стояв нічник? Віддалік од ліжка?

— Еге ж, далеко.

— Чи можете ви зараз його засвітити?

— Нічник розбивсь, а олива розлилася, коли перекинули стіл. До речі, все тут лишилося, як і було. Давайте я прочиню віконниці, й ви самі побачите...

— Зачекайте!

Рультабій повернувся в лабораторію, зачинив віконниці обох вікон і двері до передпокою. Ми опинилися в цілковитій темряві; тоді він запалив воскового сірника, вручив його татусеві Жаку й попросив одійти досеред Жовтої кімнати, туди, де горів тої ночі нічник.

Старий, узутий у повстяні капці, бо, як завжди, свої сабо лишив у передпокої, зайшов до Жовтої кімнати, тримаючи воскового сірника, й ми при світлі блимавого вогника розгледіли розкидані по підлозі речі, ліжко в кутку, а навпроти нас, ліворуч, люстро, яке висіло на стіні біля ліжка. Огляд тривав недовго.

— Досить, — сказав Рультабій. — Можете прочинити віконниці.

— Але не заходьте, — попросив татусь Жак, — бо ви ризикуєте своїми черевиками. Слідчий наказував нічого не чіпати, дарма що він тут уже все оглянув.

Старий одхилив віконниці. Мертвотно-блідувате світло освітило шафранового кольору стіни й лиховісний розгардіяш, що панував у кімнаті. Лабораторія та передпокій були вистелені кахлями, тим часом Жовта кімната мала дерев'яну підлогу, — майже всуціль укриту жовтою рогожею, що сягала й під ліжко, й під туалетний столик, — то були єдині меблі, які лишилися на місцях. Круглий стіл посеред кімнати, нічний столик та обидва стільці були перекинуті. Проте це не заважало розгледіти на рогожі велику пляму крові, що натекла, як пояснив наш татусь Жак, з рани на скроні панни Станжерсон. До того ж краплі крові були помітні скрізь, де ступав злочинець, лишаючи по собі виразні чорні відбитки здоровених підошов. Усе свідчило про те, що кров юшила з рани того чоловіка, який лишив на стіні, обіпершись об неї на якусь хвилину, відбиток закривавленої долоні. На стіні можна було розгледіти й інші відбитки тої ж руки, але вже не такі чіткі.

Я не зміг стриматися й гукнув:

— Гляньте-но! Бачите цю кров на стіні? Людина, яка так міцно притисла сюди руку, нічого не бачила в темряві і, поза всяким сумнівом, гадала, що штовхає двері. Злочинець сподівався їх відчинити! Ось чому з такою силою натискав, лишаючи на жовтих шпалерах свій автограф. Не думая, щоб на світі було багато рук, схожих на цю! Вона велика, широка, всі пальці майже однакові завдовжки. А великого пальця бракує! Ось перед нами відбиток долоні. Прослідкуймо, куди веде слід, — вів я далі, — і переконаємось, що, зіпершись на стіну, він її обмацав і, думаючи, ніби знайшов двері, потягся до замка...

— Так-то воно так, — вишкірив зуби Рультабій, — *проте ні на замку, ні на защіпці немає слідів крові!*

— Ну то й що? — відказав я, пишаючись власною проникливістю. — Він міг би одчинити замок і защіпку лівою рукою — це цілком імовірно, якщо права поранена...

— Та нічого він не відчиняв! — заволав татусь Жак. — Ми ще з глузду не зсунулися! Й були аж учотирьох, коли висаджували двері.

— Що за дивна рука! Ви лишень подивіться, що за дивна рука! — не вгавав я.

— Рука як рука, — озвався Рультабій, — просто її малюнок деформований внаслідок того, що вона ковзала по стіні. Чоловік витирив поранену руку об стіну! А на зріст він має бути близько метра вісімдесяти.

— З чого ви робите такий висновок?

— З висоти, на якій лишився відбиток.

Потому мій друг заходився оглядати дірочку від кулі на стіні.

— Куля була випущена прямо, — заявив Рультабій. — Не знизу й не згори.

І ще він звернув увагу на те, що дірка на кілька сантиметрів нижче од відбитка закривавленою руки.

Рультабій повернувся до дверей і почав вивчати замок та защіпку. Він підтвердив, що двері справді були висаджені ззовні, бо замок і защіпка так і лишилися замкненими на виламаних дверях, а завіси були майже вирвані й ледве трималися.

Юний репортер газети «Епок» уважно вивчив їх, потім узявся до дверей: оглянув їх з обох боків, переконався, що ззовні замок не можна ні відімкнути, ні замкнути, а також перевірів ключа, який стирчав у замковій щілині зсередини кімнати. Ще раз переконався: коли ключа встромлено зсередини, ззовні двері неможливо відчинити іншим ключем. Нарешті, пересвідчившись, що в дверях немає жодного автоматичного замка і що, коротше кажучи, вони являють собою найзвичайнісінькі двері з надійним замком та защіпкою, які лишилися зачиненими, Рультабій зронив слова:

— Оце вже краще!

Після цього сів на підлогу, поспішливо скинув черевики й у самих шкарпетках увійшов до кімнати. Перш за все нахилився над перекинутими меблями й надзвичайно доскіпливо їх оглянув. Ми мовчки спостерігали. Татусь Жак повторював час од часу з усе більшою іронією:

— Гай-гай, юначе! Гай-гай! Навіщо ви так мордуєтесь?!

Та Рультабій раптом підвів голову:

— Ви сказали чисту правду, татусю Жаку. Ваша господиня й справді не була зачесана на прямий проділ, як я, старий телепень, попередньо припустив. — І, гнучкий, як змія, він ковзнув під ліжко.

— Ви тільки подумайте, — не вгавав татусь Жак, — адже вбивця ховався під ліжком! О десятій годині, коли я ввійшов зачинити віконниці й запалити світло, він уже там причаївся, бо ні пан Станжерсон, ні панна Матильда, ні я сам більше не виходили з флігеля.

З-під ліжка почувся голос Рультабій:

— Татусю Жаку, о котрій годині професор та його дочка повернулися до лабораторії, щоб більше її не залишати?

— О шостій годині.

— Так, звичайно, він був тут... Це точно... До того ж це єдине місце, де він міг сховатися. Коли ви всі вчотирьох удерлися до кімнати, то чи зазирали сюди? — пролунало запитання з-під ліжка.

— Ще б пак, зараз же! Ми навіть спершу повністю його відсунули, а потім вже поставили на місце.

— А між матрацами дивились?

— На ліжку був лише один матрац. На нього й поклали панну Станжерсон. Професор із консьержем мершій винесли його до лабораторії. А під матрацом була лише металева сітка, яка нічого й нікого приховати не могла. До того ж нас було четверо, й мови бути не може, щоб ми щось прогавили — адже кімнатка маленька, меблів мало, а надвірні двері флігеля — замкнені.

Я насмілюся запропонувати гіпотезу:

— Можливо, він зник разом із матрацом! Приміром, сховавшись у матрац! Будь-що можливо в такій загадковій історії! Професор Станжерсон був у розпачі так само, як і консьерж, тож вони могли незчутися, що несуть подвійний вантаж. *А якщо при тому консьерж був співником — і поготів!* Це не більш як гіпотеза, але вона багато чого пояснила б, зокрема — відсутність у лабораторії та передпокої слідів підозов, наявних у Жовтій кімнаті. Коли панну транспортували до замку, матрац могли на хвилюку лишити поблизу вікна, що й дало злочинцеві можливість утекти...

— Ну а далі, що далі? — зареготав з-під ліжка Рультабій.

Трохи ображений, я відповів:

— А що далі — невідомо... Можливо все, що завгодно...

Татусь Жак докинув:

— Таке саме спало на думку й слідчому, й він наказав уважно оглянути матрац. Потім змушений був посміятися зі свого припущення, мій пане, як оце ваш приятель сміється, бо в матраці аж ніяк не виявили подвійного дна. До того ж, якби в матраці ховалася людина, її було б видно!

Тоді я теж вирішив із себе посміятися, хоча тільки згодом зрозумів, яку нісенітницю бовкнув. Але ж де починається й де закінчується нісенітниця в такій справі?!

Мабуть, лише мій друг здатний був відповісти на це запитання, й ніхто, окрім нього!..

— Скажіть-но, — гукнув він, і досі плазуючи під ліжком. — А хто зсунув цей килимок?

— Ми й ізсунули, — відказав татусь Жак. — Коли не побачили вбивці, то подумали, чи немає якоїсь дірки в підлозі...

— Дірки тут немає. А льох у вас є?

— Ні, льоху також немає. Адже це не зупинило пана слідчого, а надто його секретаря; вони обнишпорили одну по одній кожну мостину підлоги, немов під нею розташовано цілу пивницю.

В цю хвилину репортер виліз із-під ліжка й на мить застиг. Очі його блищали, ніздрі роздувалися, як у молодого звіра, що причаївсь у засідці й вислідив здобич. Я не міг знайти кращого порівняння ні з чим іншим, як з молодим хижаком, що полює на дичину... А він і справді немов узяв слід тієї людини, яку заприсягнувся вполювати для свого хазяїна, головного редактора газети «Епок», бо не треба забувати, що наш Жозеф Рультабій був журналістом! Та само плазом він обнишпорив усі чотири кутки кімнати, лазив скрізь, обнюхав геть усе, що бачили й ми і вважали незначущим.

Туалетний столик являв собою звичайнісіньку дошку на чотирьох ніжках і не міг правити навіть за тимчасову схованку. Одежної шафи зовсім не було — гардероб панни Станжерсон містивсь у замку.

Рультабій пройшовся руками й мало не носом по всіх стінах, *усуціль змурованих із доброї цегли*. Потому його спритні пальці взялись обмацувати жовті шпалери, він видряпався під самісіньку стелю: щоб дістати до неї, йому довелося встановити стільця на туалетний столик; отак на цій хитромудрій драбині він обстежив усю стелю. Покінчивши зі стелею, де уважно вивчив слід другої кулі, Рультабій узявся до вікна — тепер черга дійшла до віконниць та ґрат, міцних і неушкоджених. Врешті полегшено зітхнув — чи не від задоволення! — й сповістив, що «тепер він спокійний».

— Ви тільки уявіть собі, нашу бідолашну панну вбивали, а вона була замкнена! — простогнав татусь Жак. — І кликала нас на допомогу?!

— Так, — проказав юний репортер, витираючи зрошене потом чоло. — *Жовта кімната, їй-Богу, була замкнена, мов банківський сейф!*

— Ось чому, — підхопив я, — ця таємниця найзагадковіша з усіх відомих, які я знаю, навіть породжених письменницькою уявою. Сам Едгар По в «Убивстві на вулиці Морг» не додумався до чогось подібного! Щоправда, місце злочину теж було замкнене, але принаймні лишалося вікно, крізь яке міг проникнути вбивця, в тому випадку — *горила...*¹ А тут не йдеться про жоден, нехай який завгодно вузький отвір! За умови, що двері й вікно були зачинені, в чому ми пересвідчилися, до приміщення *й муха не влетіла б і з нього не вилетіла б!*

— Свята правда! Свята правда! — підтакнув Рультабій, увесь час витираючи піт з чола, який котився, видимо, не так від нещодавніх фізичних зусиль, як від сильного розумового напруження. — Свята правда! Це велика й чудова й надзвичайно цікава таємниця!

— Навіть Божа Тварючка, — белькотів татусь Жак, — сама Божа Тва-

¹ Конан Дойл описує схожу таємницю, якщо можна так висловитися, в оповіданні «Строкага стрічка». У замкненій кімнаті сталося жадливе вбивство. Куди подівся злочинець? Шерлок Холмс негайно його викриває, бо помічає у кімнаті вентиляційний отвір завбільшки з п'ятак, достатній, одначе, щоб туди пролізла гадюка. (Прим. авт.)

рючка, й та, якби вчинила цей злочин, не змогла б утекти... Цитьте, слухайте-но!.. Чуєте?

Татусь Жак, удивляючись крізь вікно в сусідній ліс, дослухався до чогось.

— Вона пішла геть, — нарешті вимовив він. — Доведеться її порішити... Надто воно зловісне, це створіння... Хоча й Божа Тварючка... Шоночі приходить на могилку святої Женев'єви, й ніхто не наслідуюється її зачепити, бо всі бояться, щоб мати Навколішниця не прокляла...

— А який він завбільшки, той кіт Божа Тварючка?

— Не менший за собаку, за гладкого басета. Справжня потороча, мушу вам сказати! Я ж, лишенько моє, не раз себе питав, чи це не той котюга своїми пазурами вп'явся панночці в горло!.. Але Божа Тварючка не носить шкарбунів, не бабахкає з револьвера, не має таких ручиськ! — заволав татусь Жак, покиваючи на червоні відбитки на стіні. — До того ж, якби вона перебувала в кімнаті або ж у флігелі, ми б її побачили, так само побачили б, як і людину!

— Авжеж, — докинув я. — Ще до того, як приїхав і подивився на Жовту кімнату, я теж питав себе, чи це не котяра матінки Навколішниці...

— І ви теж?! — вигукнув Рутьабій.

— А ви хіба ні?

— Я — ні, жодного разу... Прочитавши статтю в «Матен», я збагнув, що про тварину не може бути й мови. А тепер можу присягтись: тут відбулася жажлива трагедія... Але чому ви й слова не кажете про берет та носовичок, татусю Жаку?

— А що казати? Слідчий їх забрав, — не без вагання відповів старий.

Зберігаючи дуже серйозний вираз обличчя, репортер мовив:

— Щодо мене, то я не бачив ні того носовичка, ні берета. Проте можу описати вам, які вони на вигляд.

— Ет, у такому разі ви добрячий проноза. — Й татусь Жак кахикнув, щоб приховати своє зніяковіння.

— Це був великий синій носовичок із червоними смугами, а берет — старий, баскський, такий, як оце ваш. — Рутьабій кивнув на голову старого слуги.

— І справді так! То ви чаклун!

Татусь Жак спробував засміятись, але це йому не вдалося.

— Як ви здогадалися, що носовичок був саме синій із червоними смугами?

— Бо якби він не був синій із червоними смугами, ви б його просто не знайшли!

Не звертаючи більше уваги на татуся Жака, мій друг витяг з кишені аркуш паперу та ножиці, нахилився над відбитками ніг на підлозі, приклав аркуш до одного із слідів і заходився вирізувати. В такий спосіб він одержав чітку паперову викрійку підошви, яку передав мені й попросив не загубити.

Потому повернувся до вікна і, вказавши татусеві Жаку на Фредеріка Ларсана, який і далі ходив берегом ставка, поцікавився, чи не приходив поліцей сюди, «попрацювати в Жовтій кімнаті».

— Ні! — відповів Робер Дарзак, який не зронив жодного слова відтоді, як Рутьабій віддав йому обгорілий клаптик паперу. — Він твердить, буцімто йому немає потреби оглядати Жовту кімнату, мовляв, убивця вийшов у найзвичайнісінський спосіб, і сьогодні ввечері він пообіцяв нам усе розтлумачити.

Почувши ці слова, Рутьабій — небачена річ! — пополотнів.

— Невже Фредерік Ларсан уже розгадав таємницю, яку я лише передчуваю?! — прошепотів він. — Фредерік Ларсан знає свою справу... добре знає... і я захоплююся ним... Але сьогодні йдеться не тільки про це. Діло ділом, а тут потрібно перевершити самого себе... перевершити те, чого вчить досвід. *Передусім необхідно бути логічним*, і не просто логічним, а вподібнитися самому Всевишньому, щоб можна було розкласти все по полицях, щоб усе стало зрозумілим, як двічі два — чотири!

Йдеться про те, щоб міркувати розумно, а головне — почати з потрібно-го кінця!

І репортер побіг до виходу, знівівши від самої думки про те, що великий, славетний Фред може раніше за нього розгадати таємницю Жовтої кімнати.

Мені пощастило його наздогнати лише на порозі флігеля.

— Та заспокойтеся, — сказав я. — Чим ви невдоволені?

— Навпаки, — зізнався він і глибоко зітхнув, — я дуже задоволений. Я багато дечого знайшов...

— Щось морального плану чи матеріального?

— І морального, й матеріального. Подивіться хоча б на це...

І він витяг з кишені жилета згорнутий аркушик паперу, який поклав туди, либонь, під час своєї мандрівки під ліжко. У згортку лежала білява жіноча волосина.

РОЗДІЛ VIII,

у якому слідчий допитує панну Станжерсон

Не минуло й п'яти хвилин, як Жозеф Рультабій уже нахилився над слідами, що їх було виявлено в парку, попід самим вікном передпокою, але в цей час ми побачили чоловіка, мабуть, челядника із замку, який неспішливо йшов до нас і кричав Роберу Дарзаку, який саме виходив із флігеля:

— Ви знаєте, пане Робере, слідчий допитує зараз панну!

Робер Дарзак пробурмотів нам якийсь вибачення й побіг до замку. Челядник подався за ним.

— Цікаво, — сказав я. — Коли мрець починає говорити...

— Треба про все дізнатись, — пожвавішав мій друг. — Ходімо до замку.

І він потяг мене за собою. Проте у вестибюлі дорогу нам заступив жан-дарм. Ми змушені були зачекати.

А тим часом у кімнаті потерпілої відбувалося таке: сімейний лікар, дійшовши висновку, що панні Станжерсон набагато покращало, але все-таки побоюючись можливості фатального кінця, визнав за свій обов'язок поінформувати про це слідчого... І той вирішив негайно її допитати. Під час цього короткого допиту були де Марке, його секретар, професор Станжерсон і лікар. Пізніше, вже на суді, мені випало прочитати протокол того допиту. Ось він, з притаманною будь-якому допитові юридичною сухістю.

«Запитання. Чи не могли б ви, панно, якщо вас це не дуже стомить, повідомити деякі необхідні подробиці жахливого замаху, жертвою якого ви стали?

Відповідь. Я почувуюся значно краще й розповім вам усе, що знаю. Коли я ввійшла до своєї кімнати, то не помітила нічого незвичайного.

Запитання. Даруйте, панно, якщо дозволите, я поставлю вам кілька запитань, а ви на них відповісте. Це вас менше втомить, аніж довга розповідь.

Відповідь. Прошу.

Запитання. Який розпорядок був у вас того дня? Я просив би вас викласти його якомога точніше, якомога детальніше. Мені б хотілося, якщо ваша ласка, простежити за кожним вашим кроком.

Відповідь. Я прокинулася пізно, о десятій ранку, бо ми з батьком повернулися пізньої ночі з прийому, який давав президент республіки на честь делегації Академії наук із Філадельфії. Коли я о пів на одинадцяту вийшла із своєї кімнати, батько вже був у лабораторії. Ми з ним попрацювали разом до дванадцятої, потім зробили півгодинну прогулянку парком, обідали в замку. Пообіді, як завжди, півгодини погуляли. Повернулися до лабораторії о пів на другу. Там застали покоївку, яка щойно прибрала мою кімнату. Я дала їй кілька вказівок, і вона одразу ж вийшла із флігеля, а я повернулася до батька працювати. О п'ятій годині ми знову пішли погуляти, після цього попили чаю.

Запитання. Чи входили ви до своєї кімнати перед цією останньою прогулянкою?

Відповідь. Ні, в кімнату входив батько, щоб, на моє прохання, взяти мою капелюшка.

Запитання. І він не помітив там нічого підозрілого?

Професор Станжерсон. Авжеж, ні.

Запитання. Врешті, можна бути майже певним, що на той час нападника ще не було під ліжком. Коли ви пішли, двері Жовтої кімнати лишилися незамкнені?

Відповідь. Так, адже в цьому не було жодної потреби...

Запитання. Як довго ви з паном Станжерсоном були відсутні?

Відповідь. Десь годину...

Запитання. Немає сумніву, що той саме в цей час і проник до кімнати. Але в який спосіб? Цього ми не знаємо. В парку повно слідів, та всі вони ведуть з вікна передпокою й жоден — у зворотному напрямку. Чи не звернули ви уваги, виходячи з батьком: вікно передпокою було відчинене?

Відповідь. Цього я не пам'ятаю.

Професор Станжерсон. Воно було зачинене.

Запитання. А коли ви повернулися?

Панна Станжерсон. Я не звернула уваги.

Професор Станжерсон. Воно лишалося зачиненим, дуже добре це пам'ятаю, я навіть сказав доньці: «Слід було б татусеві Жаку його відчинити, поки ми ходили».

Запитання. Дивина! Дивина! Згадайте лишень, професоре, що татусь Жак під час вашої відсутності, перед тим як піти, його відчинив! Тож о шостій годині ви повернулися й приступили до роботи?

Відповідь. Так.

Запитання. І вже не виходили з лабораторії аж до того моменту, як пішли до своєї кімнати?

Професор Станжерсон. Ні я не виходив, ні моя дочка. В нас була така термінова робота, що ми й хвилини не гаяли. Навіть про все інше забували.

Запитання. Ви вечеряли в лабораторії?

Відповідь. Так, із тих самих міркувань.

Запитання. Маєте за звичай вечеряти в лабораторії?

Відповідь. Ні, ми там рідко їмо.

Запитання. Вбивця не міг знати, що того вечора ви вечерятимете в лабораторії?

Професор Станжерсон. Боже милий, ні в якому разі... Бо це ж о шостій годині, коли ми з дочкою верталися до флігеля, мені спало на думку поведеряти в лабораторії. В цей момент до нас підійшов мій лісничий і ненадовго затримав мене, попросив негайно оглянути ліс, який я визначив пустити на порубку. Я аж ніяк не міг це зробити за браком часу й відклав цей клопіт на завтра. Попросив лісничого, бо він ішов до замку, попередити мажордома, що ми вечерятимемо в лабораторії. Лісничий подався виконувати моє доручення, а я пішов до дочки, якій віддав ключа від флігеля: вона лишила його в дверях; вона вже сиділа за роботою.

Запитання. О котрій годині ви, панно, лишили батька за роботою й пішли до своєї кімнати?

Відповідь. Опівночі.

Запитання. Чи заходив увечері до Жовтої кімнати татусь Жак?

Відповідь. Так, щоб зачинити віконниці й запалити нічника, як і щовечора...

Запитання. Він не помітив нічого підозрілого?

Відповідь. Він би нам сказав. Татусь Жак добра людина і дуже мене любить.

Запитання. Ви твердите, пане Станжерсон, що після того татусь Жак не виходив з лабораторії й невідлучно лишався з вами?

Професор Станжерсон. Абсолютно. Ця людина не викликає жодної підозри.

Запитання. Панно, коли зайшли до своєї кімнати, ви одразу ж замкнули двері на ключ та на защіпку? Чи не надто застережливо, якщо зважити, що ваш батько і ваш служник були поряд? Чи не впливає з цього, що ви чогось боялись?

Відповідь. Батько невдовзі мав повернутися до замку, а татусь Жак пішов би спати. Втім, я справді дечого побоювалась.

Запитання. І щось вас так страхало, що ви взяли пістолет татуся Жака, нічого йому про це не сказавши?

Відповідь. Так, я не хотіла нікого лякати, тим паче що мої побоювання могли виявитися суто дитячими.

Запитання. Що саме вас так лякало?

Відповідь. Не можу вам точно сказати... Але вже кілька ночей мені здавалося, що я чую в парку, і за огорожею, і біля флігеля якісь незвичні шуми: часом чийсь кроки, потріскування гілок. Уночі напередодні злочину, коли, повернувшись з Єлисейського палацу, лягла пізно, близько третьої ранку, я трохи постояла біля вікна і мені здалося, начебто бачу тіні...

Запитання. Скільки тіней?

Відповідь. Дві тіні, які тинялися біля ставка. Потім місяць сховався, і нічого не стало видно. В цю пору року я звичайно перебираюся до своїх зимових покоїв і переходжу на інший ритм життя. Але цього року вирішила не залишати флігеля, аж поки батько закінчить доповідь для Академії наук за підсумками своїх праць, присвячених розпаду матерії. Я не хотіла, щоб ця фундаментальна праця, яка за кілька днів мала бути закінчена, зірвалася через якісь зміни. Сподіваюсь, ви розумієте, що мені анітрохи не хотілося лякати батька своїми дитинними побоюваннями, а татусеві Жаку я нічого не сказала, бо він би не втримав язика на припоні. Так або так, але я знала, що татусь Жак зберігає пістолета в тумбочці, тому, коли він удень кудись відлучився, притримом піднялась у мансарду, взяла зброю й сховала її в шухляді свого нічного столика.

Запитання. Як ви гадаєте, у вас є вороги?

Відповідь. Жодного.

Запитання. Чи усвідомлюєте ви, панно, що вжиті вами запобіжні заходи не можуть не викликати подиву?

Професор Станжерсон. Справді, дитя моє, вони такі дивні.

Відповідь. Я так не вважаю. Кажу вам: дві ночі поспіль щось мене непокоїло, щось непокоїло...

Професор Станжерсон. Ти мусила мені про це сказати! Я тебе не розумію! Ми могли б уникнути лиха!

Запитання. Замкнувши двері Жовтої кімнати, ви лягли?

Відповідь. Так, я була дуже втомлена, тому відразу ж заснула.

Запитання. Нічник погасили?

Відповідь. Ні, але світло від нього дуже слабке.

Запитання. А тепер, панно, розкажіть нам, що ж сталося?

Відповідь. Не знаю, чи довго я спала, але раптом прокинулась... І страшно закричала...

Професор Станжерсон. Так, жохливий крик... «Тримайте вбивцю!» Він ще й досі бринить у мене у вухах...

Запитання. Чому ви кричали?

Відповідь. Я побачила якогось чоловіка. Він кинувся на мене, схопив за горло і почав душити. Я вже почала задихатися, аж раптом у напіввисунутій шухляді нічного столика намацала схований там револьвер. На щастя, він був заряджений. У цю мить чоловік скинув мене з ліжка на підлогу й замахнувся, цілячись у голову якимось дрючком. Я вистрілила. І зараз же відчула сильний удар, жохливий удар по голові. Все це, пане слідчий, відбулося дуже швидко. Більше я нічого не пам'ятаю.

Запитання. Невже більше нічого? Ви не маєте жодного уявлення, яким чином чоловік зумів вийти з вашої кімнати?

Відповідь. Поняття не маю... Я більше нічого не знаю. Людина, коли вмирає, не може знати, що коїться навкруги.

Запитання. Цей чоловік був високий чи низький?

Відповідь. Я бачила лише тінь, але вона видалася мені велетенською...

Запитання. Чи можете ви нам дати ще якісь свідчення?

Відповідь. Я більш нічого не знаю. Чоловік накинувся на мене, я в нього вцілила... Більш мені нічого не відомо...»

На цьому закінчувався допит панни Станжерсон. Жозеф Рутьабій терпляче чекав на Робера Дарзака. Той не забарився прийти.

Він слухав допит із суміжної кімнати й прийшов, щоб переказати його нашому другові з великою точністю, виявивши при цьому прекрасну пам'ять, але головне, що мене найбільше вразило, — виказавши повну готовність усе переповісти. Завдяки нотаткам, що їх робив поспіхом олівцем, він зміг майже дослівно відтворити всі запитання й відповіді.

По ширості, пан Дарзак поводився як секретар мого юного друга, як людина, котра ні в чому не могла відмовити йому. Більше того: здавалося, ніби він працює на Рутьабій.

Той факт, що вікно було зачинене, приголомшив репортера так само, як і слідчого. Крім того, Рутьабій попросив Дарзака ще раз повторити розпорядок того драматичного дня в тому вигляді, в якому пан і панна Станжерсони виклали його слідчому. Рутьабія дуже зацікавила обставина, що вони вечеряли в лабораторії, й він змусив Дарзака двічі повторити те місце, де з'ясувалося, що лише лісничий знав про намір професора та його дочки повечеряти в лабораторії.

Коли Дарзак замовк, я сказав:

— Ото вже допит! Не дуже він посунув справу вперед...

— Так, — погодився Робер Дарзак, — тепер усе тільки ускладнилось.

— Ні, загадка прояснюється, — замислено мовив Рутьабій.

РОЗДІЛ ІХ

Репортер та поліцаї

Утрюх ми поверталися до флігеля. За сто метрів од будівлі репортер зупинив нас і, киваючи на купку дерев праворуч, сказав:

— Оно звідти вийшов убивця, коли прокрадався до флігеля.

Навкруги росли старі дуби, й тому я запитав, чому вбивця обрав саме ці дерева. Рутьабій відповів, кивнувши на стежку, що вели з-попід заростей до ганку флігеля.

— Як бачите, ця стежка посипана гравієм. Тож чоловік неодмінно скористався саме нею, щоб зайти до флігеля: на м'якій землі не знайдено жодних слідів, а крил ця людина не має. Він таки йшов пішки, але по гравію, на якому не залишаються сліди. Гравій топтало багато ніг, бо ця стежка — найкоротша між флігелем і замком. Щодо заростей, то це були вічнозелені кущі лавру та бересклету, в яких убивця знайшов прихисток і дочекався слушної хвилини, щоб улізти до флігеля. Він побачив, як вийшли спочатку професор Станжерсон з дочкою, а потім і татусь Жак. Гравій на стежці доходив аж до вікна. Сліди, які ми шойно бачили, йшли паралельно муру; вони свідчили про те, що він міг в один стрибок опинитися під вікном передпокою, яке татусь Жак лишив одчиненим. Тоді підтягся на руках і опинивсь у передпокої.

— Врешті, цілком можливо... — погодився я.

— Як це так «врешті»? Чому це «врешті»? — розлютився раптом Рутьабій. — Чому це ви кажете «врешті, цілком можливо»?

Я благав його не гніватись, але він був надто розлючений, щоб дослухатися, мовляв, його тішить ота обережність, із якою деякі люди, такі, як я, звичайно з підхідцем розглядають найпростіші питання й ніколи не наважуються твердо сказати «так» або «ні». Зрештою всі їхні міркування призводять до жалюгідного результату, досягти якого було б нескладно і в тому випадку, якби природа забулася вкласти до їхньої черепної коробки дешифру сірої речовини.

Я навіть образився, тоді мій юний друг узяв мене під руку і примирливо запевнив, що мав на увазі аж ніяк не мене і що не слід забувати про ту велику повагу, яку він до мене почуває.

— Все ж погодьтеся, — провадив Рутьабій, — це ж справжнісінький злочин — не робити логічних висновків, якщо можеш їх зробити! Якщо ж не зважати на гравій, мені доведеться придумувати якусь повітряну кулю! А наука керованого повітроплавання ще не сягнула так далеко, щоб я міг уявити вбивцю, який спустився з неба! Тож ніколи не кажіть «можливо» у випадку, коли інакше й бути не може. Тепер ми знаємо, що чоловік увіз у вікно, і знаємо, в який час це сталося. Він увіз між п'ятою й шостою годинами, коли професор із дочкою пішли на прогулянку. О пів на другу, коли покоївка *прибрала Жовту кімнату*, а професор із донькою повернулися з пообідньої прогулянки, вбивці під ліжком ще не було (звичайно, якщо не вважати покоївку спільницею). Що на це скажете, пане Дарзак?

Робер Дарзак похитав головою й запевнив, що ручається за покоївку, то вельми порядна й вірна служниця.

— До того ж о п'ятій годині професор Станжерсон заходив до кімнати взяти капелюшок своєї доньки, — додав він.

— Так, ще й це, — мовив Рутьабій.

— Той чоловік увіз до флігеля під час вечірньої прогулянки Станжерсонів, це я припускаю, — втрутився я. — Але для чого він зачинив вікно, адже це мусило привернути увагу того, хто його відчиняв?

— Можливо, вікно було зачинене не відразу, — роздумував уголос молодий журналіст. — *І якщо той справді зачинив вікно, то зробив це через вигин стежки, посипаної гравієм, за двадцять п'ять метрів од флігеля, а також тому, що в тому місці височать три дуби.*

— Що ви хочете цим сказати? — запитав Робер Дарзак, який ішов за ним слідом і слухав з якоюсь майже пожадливою цікавістю.

— Я вам поясню це пізніше, шановний, коли визнаю, що настав слушний момент. Але, гадаю, це найважливіше з того, що я сказав досі, якщо, звичайно, моя гіпотеза підтвердиться.

— А в чому полягає ваша гіпотеза?

— Ви ніколи цього не знатимете, якщо вона не підтвердиться. Бачте, справа надто серйозна, щоб я міг висловлювати свої здогади вголос.

— Чи маєте ви бодай якісь підозри, хто ж убивця?

— Ні, я не знаю, хто вбивця, але не сумнівайтеся, пане Дарзак, я про це неодмінно дізнаюся.

Мушу констатувати, що Робер Дарзак був дуже схвилюваний. І я мав підозру, що твердження Рутьабія аж ніяк йому не сподобалося. «Тоді, якщо він справді побоювався, що вбивцю знайдуть, — подумки запитував я себе, — чому ж він допомагав репортеріві шукати його?» Мабуть, у мого юного друга склалося таке саме враження, бо він раптом запитав:

— Сподіваюсь, ви не проти того, щоб я знайшов убивцю, пане Дарзак?

— Ну що ви! Я ладен убити його власноручно! — вигукнув наречений панни Станжерсон з таким запалом, що я аж отетерів.

— Вірю вам, — серйозно відгукнувся Рутьабій. — Але ви не відповідали на моє запитання.

Ми якраз проходили повз ті дерева, про які нам шойно говорив юний репортер; я зайшов у зарості й виявив виразні сліди: якась людина там справді ховалася. Рутьабій знову мав рацію.

— Авжеж! Авжеж! — мовив він. — Ми маємо справу із особою з плоті й крові, яка послуговується тими самими засобами, що й ми, тому все повинно стати на місце.

Промовляючи це, він попросив у мене паперову викрійку ступні, яку віддав був на зберігання, і приклав її до одного дуже чіткого сліду під деревом. Потім випростався зі словами:

— Хай йому чорт!..

Я гадав, що він тепер візьметься вивчати сліди, які залишив убивця на всьому шляху втечі, — від самого вікна передпокою, але Рутьабій потяг нас ліворуч, мовляв, нема чого брѳохатись у тій багнюці, він і так знає, як убивця втівав.

— Він дійшов до кінця муру, за п'ятдесят метрів звідси, перестрибнув

через огорожу й рів. Дивіться, онде прямо стежка, що веде до озера. Це найкоротша дорога, якою можна вийти з маєтку до озера.

— Звідки ви знаєте, що він пішов до озера?

— Бо Фредерік Ларсан із самісінького ранку товчеться круг озера. Певно, знайшов там вельми цікаві сліди.

За кілька хвилин ми були біля озера.

Це було невеличке мулисте водоймище, береги якого поросли очеретом. На плесі де-не-де плавало пожухле латаття. Великий Фред, імовірно, побачив нас, але, судячи з усього, ми його мало цікавили, бо й далі кінчиком свого ціпка ворухив на землі щось, чого ми не бачили.

— Дивіться, — мовив Рутьабій, — ось іше *сліди втечі*. Вони йдуть понад берегом, вертаються, знову з'являються і врешті остаточно зникають за поворотом стежки, що виходить на дорогу до Епіне. Ну а далі — Париж.

— Чому ви так думаєте? — втрутився я. — Адже на стежці слідів не видно!

— Чому? Подивіться-но сюди! Саме цих слідів я й чекав! — вигукнув Рутьабій, вказуючи на дуже виразні відбитки елегантних черевиків.

Він звернувся до Фредеріка Ларсана:

— Пане Фреде, ці «елегантні» сліди залишилися на дорозі з того часу, як було скоєно злочин?

— Так, хлопче, так. Їх було ретельно вивчено, — озвався Фред, не підводячи голови. — Ось бачите, тут є сліди, що ведуть сюди, і є інші, які ведуть звідси...

— Отже, цей чоловік мав велосипед! — скрикнув репортер.

Побачивши сліди велосипедних шин, які йшли паралельно слідам елегантних черевиків, я вирішив і собі втрутитися:

Наявність велосипеда пояснює зникнення грубих черевиків убивці, — сказав я. — Убивця в грубих черевиках сів на велосипед. Його спільник, чоловік в елегантному взутті, чекав на березі з велосипедом. Чи можемо ми припустити, що вбивця діяв за настановами чоловіка в елегантних черевиках?

— Ні! Ні! — заперечив Рутьабій, загадково посміхаючись. — Я чекав на ці сліди від самого початку. Тепер я їх знайшов і вам їх не лишу. Це сліди вбивці!

— Як же бути з тими іншими, від грубих шкарбунів?

— Це теж сліди вбивці!

— Виходить, їх було двоє?

— Ні! Він був один і спільника не мав.

— Вітаю! Вітаю! — гукнув здалеку Фредерік Ларсан.

— Дивіться, — вів далі юний репортер, киваючи на сліди грубих черевиків. — Чоловік сів тут і зняв шкарбуні, які він взував, щоб завести слідство в оману, поза всяким сумнівом, прихопивши їх із собою, перевзувся й спокійнісінько дістався пішки до шосе, ведучи велосипед рукою. Він не наважився їхати велосипедом по цій розмитій дощем стежці. Врешті, про це свідчить легкий і непевний слід шин на стежці, хоч земля там досить м'яка. Якби на велосипеді сиділа людина, колеса б глибоко вгрузли в ґрунт. Ні, ні, тут діяв лише один злочинець. І він ішов пішки!

— Браво! Браво! — знову вигукнув великий Фред.

І раптом, підійшовши до нас, він зупинився перед Робером Дарзаком і кинув йому:

— Якби ми мали тут велосипед, то могли б переконатися, чи правильні висновки цього молодика, пане Дарзак. *Ви не знаєте часом, чи є в замку велосипед?*

— Ні, — відповів Робер Дарзак, — велосипеда немає. Свій я чотири дні тому відвіз до Парижа, коли приїжджав сюди востаннє.

— Шкода, — крижаним тоном відказав Фред і, обернувшись до Рутьабія, зауважив: — Якщо так триватиме й далі, ви побачите, що ми дійдемо однакових висновків. Чи є у вас думка, в який спосіб нападник вийшов із Жовтої кімнати?

— Так, думка є...

— В мене теж є, — вів далі Фред, — мабуть, така ж сама, як і в вас. У цій справі інших міркувань і бути не може. Я чекаю приїзду свого шефа, щоб викласти свою думку перед слідчим.

— А що, шеф поліції має прийти?

— Так, сьогодні пообіди: хоче влаштувати в лабораторії ставку віч-на-віч усіх, хто грав або міг грати якусь роль у цій драмі. Це обіцяє бути цікавим. Шкода, що ви не зможете бути при цьому.

— Я буду, — запевнив його Рультабій.

— Достеменно ви, як на ваш вік, людина непересічна! — відказав на те поліцаєм тоном, у якому бриніли іронічні нотки. — З часом могли б стати чудовим поліцаєм, якби керувалися певним методом і менше покладалися на вроджену інтуїцію та на звиниви свого мозку. Я вже не раз помічав, пане Рультабій: ви забагато мудруєте й цим гальмуєте власну спостережливість. Яка, наприклад, ваша думка про закривавлену хусточку й червону п'ятірню на стіні? Ви ж бо на власні очі бачили кривавий відбиток. А я, на відміну од вас, бачив лише хусточку. Кажіть-но!

— Ото маєш! — вихопилося в дещо спантеличеного Рультабія. — *Вбивця був поранений панною Станжерсон пострілом у руку!*

— Ось він, грубий, інстинктивний висновок! Начувайтесь, пане Рультабій, ваше логічне мислення надто прямолінійне, і логіка може підкласти вам велику свиню, якщо ви й надалі так грубо користуватиметесь нею. Існує безліч обставин, за яких її треба вживати обережненько, заходячи, так би мовити, з тилу. Ви мали слухність, пане Рультабій, коли згадали про револьвер панни Станжерсон. Жертва, поза всяким сумнівом, стріляла. Але ви помиляєтесь, коли твердите, буцімто вона поранила вбивцю в руку...

— Я цього певен! — не вгавав Рультабій.

Фред, так само незворушний, урвав репортера:

— Вам забракло спостережливості. Вивчення хусточки, численні круглі яскраво-червоні цяточки — краплі крові, які я знайшов біля слідів, — а я з'ясував, що вони падали в той самий час, коли невідомий ступав на землю, свідчать, що вбивця не був поранений. *У вбивці, пане Рультабій, кров юшила з носа!*

Великий Фред промовляв це повагом. Щодо мене, то я не зміг опанувати себе й ахнув.

Репортер пас очима Фреда, який, зберігаючи цілковиту серйозність, теж пильно на нього дивився, аж поки перейшов до висновків:

— Невідомий притискав до роз'юшеного носа і хусточку, й руку, яку потім витер об стіну. Це дуже важлива деталь, — вів він далі, — *бо в такому випадку вбивця, щоб бути вбивцею, зовсім не обов'язково повинен бути поранений у руку!*

Рультабій глибоко зануривсь у роздуми. Потім одказав:

— Існує дещо важливіше, пане Фредеріку Ларсан, ніж грубе поводження з логікою: пане, я маю на увазі ту настанову, притаманну деяким поліцаєм, яка змушує їх наївно й непомітно приспосовувати цю саму логіку до потреб своєї концепції. Гадаю, ви не будете заперечувати, що у вас уже склалася певна думка про особу вбивці? Внаслідок цього упередження вам не підходить, щоб вбивця був поранений у руку, бо інакше ваша версія відпаде сама собою. Тож ви шукали і знайшли інше пояснення. Це дуже небезпечний метод, пане Фреде, дуже небезпечний, коли на підтвердження власної ідеї, тим паче в такій справі, де йдеться про вбивство, знаходяться потрібні докази! Це може далеко вас завести! Бійтеся судової помилки, пане Фреде, вона чатує на вас!..

І, стиха посміхаючись, устромивши руки до кишень, Рультабій вступив у великого Фреда погляд своїх хитрющих очий.

Якусь хвилину Фредерік Ларсан мовчки споглядав цього хлопчиська, який мав зухвальство вважати себе сильнішим за нього. Потому стенов плечима, відкланявся й широким кроком рушив геть, постукуючи по придорожніх камінцях своїм довгим ципком.

Рультабій дивився йому вслід, а коли обернувся до нас, обличчя в нього так і сяяло від передчуття тріумфу.

— Я здолаю його! — кинув він нам. — Я здолаю великого Фреда, хоч який він дужий! Я їх усіх переможу! Рутьабій сильніший за них усіх! А великий Фред, славетний; незрівнянний, неповторний Фред, міркує, як стара пантофля!.. Як стара пантофля!.. Як стара пантофля!..

І він клацнув закаблуком, але зараз же, урвавши свої хореографічні вправи, завмер. Я прослідкував за його поглядом: очі Рутьабія були прикуті до Робера Дарзака; з перекошеним обличчям той дивився на стежку, порівнюючи свої власні сліди з «елегантними» відбитками вбивці. Між цими слідами не було ЖОДНОЇ РІЗНИЦІ!

Нам здалося, він зараз зомліє, його очі, вирячені від невимовного жаху, на мить утупилися кудись убік, тимчасом як правицею він конвульсивно смикав свою круглу борідку, яка так пасувала до його звичайно благородного, лагідного, а зараз спотвореного розпачем обличчя. Нарешті, опанувавши себе, він уклонився нам, голосом, який важко було впізнати, сказав, що йому необхідно повернутися до замку, й пішов.

— Хай йому чорт! — вихопилося в Рутьабія.

Репортер теж мав приголомшений вигляд. Він видобув із гаманця аркуш паперу і, як попереднього разу, вирізав ножицями контур елегантного черевика вбивці, відбиток якого лишився тут на землі. Потому приклав вирізку до сліду ноги пана Дарзака. Збіг був ідеальний. Рутьабій випроставсь і знову черкнувся.

Я не наслідуювався й слово сказати, бо ж чудово уявляв собі, наскільки важливе те, що відбувається зараз у черепних звивинах Рутьабія.

— Я все ж таки вірю, що пан Робер Дарзак — порядна людина, — мовив він і потяг мене до заїзду «Донжон», який виднів за кілометр од нас, на дорозі біля гайка.

РОЗДІЛ X

«Тепер нам не доведеться ласувати свіжиною»

Заїзд «Донжон» був непоказний, але я полюблюю такі будиночки, де бантини та сволоки з роками почорніли від кіптяви, ці хисткі будівлі доби диліжансів, од яких невдовзі лишаться хіба спомини. Вони є тією часткою історії, яка пов'язує нас із минулим і продовжує його, видобувають з пам'яті старовинні казки, коли на мандрівника ще чатували небезпечні пригоди.

Я збагнув, що трактирові «Донжон» минуло вже добрих два століття. Тиньк подекуди пооблуплювався, оголивши ще міцну дерев'яну основу, яка відважно підтримувала ветхий дах. Самий же дах трохи зсунувся й нагадував кепку п'яниці, що з'їхала аж на очі. Залізна вивіска над дверима погрюкувала під поривами осіннього вітру. Місцевий художник зобразив на ній щось на кшталт башти, увінчаної гостроверхим дахом з ліхтарем, — подібний архітектурний витвір ми бачили в замку Гландьє. Під вивіскою на порозі стояв доволі неприємний чолов'яга, занурений у похмурі думки, судячи з його насумреного лоба та кошлатих брів.

Ми підійшли майже впритул, коли він нарешті зволив нас помітити й не дуже люб'язно запитав, чого нам треба. То був, поза всяким сумнівом, господар цього чарівного закладу. Й оскільки ми виявили бажання пообідати, він одказав, що не має жодної провізії, тож почастивати нас буде важко. При цьому в його очах проступала відверта недовіра, причину якої мені важко було пояснити.

— Ви можете нас не боятися, — сказав йому Рутьабій, — ми не з поліції.

— А я не боюся поліції! Я взагалі нікого не боюсь! — одказав на те чолов'яга.

Я кивав своєму другові, мовляв, краще не наполягати, але Рутьабій, якому, очевидно, будь-що кортіло потрапити до заїзду, прошмигнув під рукою господаря й опинивсь у залі.

— Заходьте, — запросив він мене, — тут дуже гарно.

Справді, в каміні весело палахкотів вогонь. Ми підійшли ближче й про-

стягли руки, бо того ранку вже відчувалося, що зима не за горами. Зал виявивсь досить просторий. Там стояли масивні дерев'яні столи, декілька лав та шинквас, на якому вишикувалися пляшки з сиропами та алкогольними напоями. Всі три вікна виходили на дорогу. На яскравому рекламному плакаті красувалася юна парижанка, що зухвало здіймала чарку, вихваляла високі якості нового вермуту, немовби викликаючи апетит. На камінній дошці трактирник розставив керамічні й фаянсові глечики та кухлі.

— Ось прекрасне вогнище, щоб засмажити курку! — мовив Рультабій.

— Немає в мене курей, навіть жалюгідного курчати! — відказав господар.

— Я знаю. — Голос Рультабія пролунав так глузливо, що це мене, признатися, здивувало. — Я знаю також, що нам не доведеться скуштувати й свіжини.

Мушу визнати, що я нічого не второпав зі слів Рультабія. Чому він каже цьому чоловікові: «Нам не доведеться скуштувати свіжини»? І чому трактирник, ледве почувши ті слова, грубо черкнувсь, але зараз же опанував себе й несподівано скорився необхідності виконувати нашу волю; так само повівся був і Робер Дарзак, що на все був згодний після того, як почув слова: «Будиночок священика не втратив своєї принади, а садок так само думяніє».

Безперечно, мій друг мав неабиякий хист до того, щоб за допомогою абсолютно незрозумілих слів підкоряти собі людей. Я натякнув йому на це, але він лише всміхнувся. Я б волів, щоб Рультабій зробив ласку й дав мені деякі пояснення, натомість він притулив пальця до вуст, що напевне означало: не лише собі забороняю розмовляти, а й тобі раджу правити мовчанку. Тим часом хазяїн штовхнув маленькі двері й гукнув, щоб принесли півдюжини яєць та шматок вирізки. Замовлене невдовзі принесла спритна молодиця з розкішним білявим волоссям і гарними великими очима.

Трактирник грубо кивнув їй:

— Забирайся звідси! І якщо з'явиться «зелений чоловік», щоб я тебе не бачив!

Вона зникла. Рультабій узяв миску з сирими яйцями й тацю з м'ясом, обережно поставив усе це перед собою, зняв із цвяха пательню, поставив на вогонь підвісну жаровню і, перш ніж засмажити біфштекси, заходився збивати яйця. Ще замовив дві пляшки добрячого сидру і після цього взагалі вже не звертав уваги на господаря, так само, як і господар, здавалося, не цікавився ним. Насправді чолов'яга то пас його очима, то кидав на мене погляд, сповнений тривоги, яку не міг приховати. Він не втручався, поки ми куховарили, а наші куверти поставив на стіл біля вікна.

Раптом трактирник пробурмотів:

— А-а, ось і він!

І, притуливши до шибки перекошене обличчя, яке не виказувало нічого, окрім лютої зненависті, він дивився на дорогу. Не встиг я і слово мовити, а Рультабій, залишивши свою яєчню, вже підскочив до вікна. Я зробив те саме.

Якийсь чоловік у зеленому оксамитовому костюмі і в круглomu кашкеті такого ж кольору повагом простував шляхом, посмоктуючи люльку. Через плече в нього висіла рушниця, і в кожному його русі вгадувалася мало не аристократична свобода і невимушеність. Років йому можна було дати десь сорок п'ять: у вусах уже з'явилася сивизна. Чоловік цей, що носив пенсне, був навдивовижу гарний. Порівнявшись із трактиром, він мовби завагався, чи заходити, потім кинув погляд у наш бік, зробив кілька затижок з люльки і так само розмірено покрокував своєю дорогою далі.

Ми з Рультабієм подивилися на господаря. Очі в нього горіли, кулаки стискалися, вуста сіпались.

— Добре, що не зайшов сьогодні, — просичав він.

— Що то за чоловік? — запитав Рультабій, який знову заходився збивати яйця.

— «Зелений чоловік!» — гарикнув трактирник. — Ви його не знаєте?

Тим краще для вас. Це не те знайомство, яким можна пишатися. Так знайте: то лісничий пана Станжерсона.

— Здається, ви його не надто любляєте? — зауважив репортер, виливаючи збиті яйця на пательню.

— Його в окрузі ніхто не любить. Бо воно ж — гордун. Подейкують, колись мав статки, от і не може подарувати людям, що вони бачать, як він змушений працювати за шматок хліба. Що таке лісничий? Та сама лакиза, та й годі, — хіба ні? Слово честі, можна подумати, що це він власник Гландьє! Нібито всі ліси на землі належать йому самому. Він жодному сиромасі не дозволить кус хліба з'їсти, якщо той влаштується поснідати на «його моріжку»!

— То він до вас часом заходить?

— Він сюди вчащає! Але я йому втлумачу, він добре затямить, щоб надалі сюди й не потикався! Ще місяць тому мене і знати не знав. «Донжонном» він, бачте, гребував, немов мого трактиру й у природі не існувало! Часу йому бракло! Авжеж, тоді час йому був потрібний на те, щоб залицятися до хазяйки «Трьох лілей» у Сен-Мішелі. А тепер, як побив глек із своєю любоваскою, йому заманулося гаяти час в іншому місці... Гульвіса, бабодур, пройдисвіт! Жодна путяща людина не годна терпіти цього типа. Ось і консьєржі з замку духу його не зносять...

— То консьєржі, на вашу думку, шановний, порядні люди?

— Називайте мене татусем Матьє, мене так усі кличуть. А то — люди порядні, це вам кажу я, татусь Матьє!

— Проте їх заарештували...

— Ну то й що? Втім, я не люблю втручатись у чужі справи...

— А що ви думаєте про замах?

— Про замах на бідолашну панну? Вона добра дівчина, її всі тутешні люблять. Що я думаю про замах на неї? Нічого... і багато дечого... Але це нікого не обходить.

— Навіть мене? — наполягав Рутьабій.

— Навіть вас...

Яечня була готова. Ми всілися за стіл і заходилися мовчки їсти. Аж раптом хтось штовхнув двері, й на порозі, спираючись на ціпок, з'явилася зодягнена в лахміття старезна жінка. Голова її трусилася, пасма сивого волосся спадали на брудне чоло.

— Ах, це ви, матінко Навколішнице! Давненько ми вас не бачили! — звернувся до неї господар.

— Я була дуже слаба, ледь не померла, — відповіла стара. — Чи не знайдеться у вас часом якихось недоїдків для Божої Тварючки?

І жінка увійшла до залу в супроводі велетенського kota — мені навіть на думку не спадало, що в природі існують коти таких розмірів! Це створіння подивилося на нас і почало нявчати так, що в мене мурахи побігли по спині. Я зроду не чув такого розпачливого крику!

Немов принаджений цим криком, слідом за старою до шинку ввійшов чоловік. Це був «зелений»! Він привітався, піднісши руку до кашкета, й сів за сусідній стіл.

— Налийте мені келих сидру, татусю Матьє.

У ту мить, коли «зелений чоловік» з'явився в залі, татусь Матьє в нападі люті ледве не кинувся на нього з кулаками, проте якимось опанував себе й відбуркнувся:

— Сидру немає. Останні пляшки я подав цим добродіям.

— То принесіть келих білого вина, — попросив «зелений чоловік», не виказавши ані найменшого здивування.

— Білого вина теж немає. Нічого немає! — І хрипко повторив: — Більш нічого немає!

— Як ся має пані Матьє?

За цими словами «зеленого чоловіка» трактирник зціпив кулаки і обернувся до нього з таким загрозливим виразом обличчя, що в мене майнула думка: зараз ударить. Проте він лише відповів:

— Вона почувается добре, дякую.

Тож, виявляється, молодиця з великими лагідними очима, яку ми шойно бачили, була дружиною цього хамлуватого селяка, який ще й удався неймовірним ревнивцем.

Трактирник пішов із зали, грюкнувши дверима. Матінка Навколішниця так само стояла спираючись на ціпок, а кіт терся біля її спідниці.

— Чи не ослабли ви, матінко Навколішнице? — запитав її «зелений чоловік». — Бо ж вас не видно було мало не тиждень.

— Так, пане лісничий. Я зводилась на ноги лише тричі, щоб помолитися святей Женев'єві, нашій милосердній берегині, а решту часу крижем лежача на вбогій своїй постелі. Й нікому було доглянути мене, окрім Божої Тварючки!

— То вона від вас не відлучалася?

— Не відлучалася ні вдень, ані вночі.

— Ви цього певні?

— Присягаюся спасінням душі.

— То як же воно так сталося, матінко Навколішнице, що цілісіньку ніч, коли скоєно було злочин, усі чули крик Божої Тварючки?

Стара підійшла до лісничого й грюкнула ціпком об підлогу:

— Знати не знаю, відать не відаю! Але ось що я вам скажу: немає в світі іншого kota, щоб кричав так, як мій! А я теж чула знадвору крик Божої Тварючки, хоча кіт лежав у цей час у мене на колінах, пане лісничий, і жодного разу не нявкнув, клянусь. Повірте, я тоді навіть перехрестилася, немов почувала голос нечистого!

Я пильно стежив за лісничим і не помилюсь, якщо скажу, що в той момент його вуста викривила лиха й глумлива посмішка.

У цю мить до нас долинули пронизливі крики, потім глухі удари, немов когось били, колошматили з усієї сили. «Зелений чоловік» підвівся й рішуче пішов до дверей біля каміна, але двері розчахнулися, і Мат'є, з'явившись на порозі, сказав:

— Не турбуйтеся, пане лісничий, це в моєї жінки розболілися зуби! — І він криво посміхнувся. — Тримайте, матінко Навколішнице, ось трохи потруху для вашого kota. — Він простяг старій пакунок. Жінка жадібно схопила потрух і подалася геть. Кіт поплентав за нею.

«Зелений чоловік» спитав трактирника:

— Ви не хочете нічого мені подати?

Татусь Мат'є більше не приховував своєї зненависті:

— Для вас тут нічого немає. Анічогісінько! Забирайтеся звідси!

«Зелений чоловік» спокійно натоптав люльку, розпалив її, вклонився нам і пішов. Ледве встиг він за поріг ступити, як Мат'є люто хряснув дверима за ним і, повернувшись до нас, із налитими кров'ю очима, з піною на вустах просипів:

— Не знаю, що ви за один, хоч ви допіру заявили мені, мовляв, тепер нам не доведеться скуштувати свіжини, але, якщо вас це цікавить, то я скажу: ось він, убивця! — І, сказавши це, одразу пішов.

Рультабій наблизився до вогнища й мовив:

— А тепер ми підсмажимо по біфштексу. Як вам сидр? Трохи гіркуватий, саме такий мені смакує.

Ми більше не бачили Мат'є. Цілковита тиша панувала в трактирі, ми залишили на столі п'ять франків і вийшли.

Рультабій негайно потяг мене в обхід маєтку Станжерсона, і ми пройшли з ним добре л'є. Хвилини із десять Рультабій простояв на повороті чорної від сажі доріжки, що вела до хижок вуглярів у тій частині лісу святої Женев'єви, яка прилягала до шляху з Епіне до Корбея, й повідав мені, що «зважаючи на те, в якому стані були черевики вбивці, він достеменно проходив саме тут, перш ніж дістатися до маєтку й сховатись у кушах».

— То ви гадаєте, лісничий не причетний до справи? — спитав я.

— Поживемо — побачимо, — відповів репортер. — Те, що розповів про нього трактирник, мене не обходить. Це промовляла його зненависть. Я вас завів пообідати до заїзду «Донжон» зовсім не через «зеленого чоловіка».

Сказавши це, Рультабій надзвичайно обережно прокравсь, — а я за ним

назирці, — під хату біля воріт, що належала заарештованим уранці консьержам. Крізь заднє горішнє вікно, що лишилося відчиненим, він з притаманною йому акробатичною спритністю, яка завжди так захоплювала мене, майнув усередину, а за десять хвилин вигулькнув назовні зі словами, які завжди на його вустах набирали надзвичайної значущості, а саме: «Хай йому чорт!...»

У той момент, коли ми знов ступили на алею, що вела до замку, біля брами зчинився справжній шарварок. Під'їхало авто, люди із замку кинулися його зустрічати. Рухтабій кивнув на людину, що виходила з машини:

— Сам начальник розшукової поліції. Тепер ми побачимо, на що здатний Фредерік Ларсан і чим він кращий за інших...

Слідом за машиною начальника поліції з'явилися ще три з журналістами, яким теж нетерпеливилось заїхати до парку. Але біля брами поставили двох жандармів, яким наказали нікого не впускати. Начальник поліції заспокоїв журналістів, пообіцявши сьогодні ж увечері сповістити пресі всі подробиці, які тільки зможе, — звичайно, за умови, якщо це не шкодитиме слідству.

РОЗДІЛ XI,

де Фредерік Ларсан пояснює,
в який спосіб нападник зміг вийти з Жовтої кімнати

Серед сили-силенної паперів, документів, спогадів, газетних вирізок, судових протоколів, пов'язаних із таємницею Жовтої кімнати, існує один надзвичайно цікавий документ. Це своєрідний протокол допиту всіх причетних до цієї справи, проведеного того дня в лабораторії професора Станжерсона в присутності начальника розшукової поліції. Даний звіт вийшов з-під пера пана Малена, судового секретаря, котрий так само як і слідчий у часи дозвілля бавивсь літературою. Він мріяв зробити цей запис одним із розділів своєї книжки «Мої допити», але її так і не було написано. Текст мені передав сам судовий секретар через деякий час після фантастичної розв'язки цього унікального в анналах юриспруденції процесу.

Ось він перед вами. Це вже не сухий виклад запитань і відповідей, бо секретар вряди-годи вставляв і свої власні думки.

Розповідь судового секретаря

«Цілу годину ми зі слідчим провели в Жовтій кімнаті в товаристві підрядчика, який збудував професорові Станжерсону флігель. Майстер з'явивсь у супроводі робітника. Пан де Марке наказав очистити всі стіни, тобто позирати з них шпалери. Простукавши їх заступом та молотком, ми пересвідчились, що ніякого отвору в них немає. Підлогу та стелю ми теж тривалий час вивчали, але нічого не виявили. Там не можна було шось виявити. Пан де Марке, здавалося, був у захваті й увесь час повторював:

— Яка справа! Подумайте лишень, яка справа, пане підрядчику! Ось побачите: ми ніколи не збагнемо, в який спосіб убивця зумів вийти з цієї кімнати!

Раптом пан Марке, чиє обличчя сяло від радості, що він нічого не розуміє, зволив пригадати: в його обов'язок входить саме збагнути таємницю. Тож він покликав бригадира жандармів.

— Бригадире, — сказав він, — підіть до замку й попросіть професора Станжерсона та пана Робера Дарзака, а також татуся Жака прийти сюди, до лабораторії. А також пошліть ваших людей, нехай приведуть сюди обох консьержів.

За п'ять хвилин усі вказані особи зібралися в лабораторії. У ту ж мить увійшов шойно прибулий начальник розшукової поліції. Я сидів за письмовим столом професора Станжерсона й був готовий до роботи, аж раптом пан де Марке звернувся до нас із промовою, такою ж оригінальною, як і несподіваною.

— Шановні, — розпочав він, — оскільки допити не дають жодних ре-

зультатів, я пропоную цього разу облишити стару систему допитів. Я не викликаю вас поодиноці, ні. Ми всі залишимося тут: професор Станжерсон, пан Робер Дарзак, татусь Жак, подружжя консьєржів, пан начальник розшукової поліції, пан секретар і я. І всі будемо рівноправні, а пан та пані консьєржі хай на певний час забудуть, що вони заарештовані. Ми просто побалакаємо. Я запросив вас просто погомоніти! Ми перебуваємо на місці, де було скоєно злочин, то про що ж нам іще балакати, як не про злочин? Тож побесідуймо про нього! Нумо! Поговорімо вільно, а там — як вийде, розумно чи не дуже. Казатимемо все, що на думку навернеться. Не дотримуватимемо жодного методу, бо це нам досі нічим не зарадило. Я покладаюся на божественний випадок. Тож розпочнімо!

По закінченні цієї промови слідчий, проходячи повз мене, прошепотів:

— Подумайте лишень, яка сцена! Ні, ви тільки уявіть собі! Я зроблю з цього коротенький акт для водевілю! — І він, триумфуючи, потер руки.

Я перевів погляд на професора Станжерсона. Надія, яка зажеврила в серці батька завдяки висновкам лікарів, — вони оголосили, що панна Станжерсон може вижити, — не стерла з його шляхетного обличчя сліди скорботи.

Ця людина, яка вже попрощалася було навіки з донькою, й досі не могла отямитись. У лагідних блакитних очах професора застиг глибокий сум. Я мав нагоду не раз бачити пана Станжерсона під час публічних церемоній, і мене щоразу вражав його погляд, такий чистий, немов у дитини: мрійливий, далекий від земних суєт, повний високої думки, погляд винахідника або божевільного.

Під час усіх офіційних урочистостей позад нього або поруч завжди стояла його дочка, казали, що вони ніколи не розлучаються, працюють разом упродовж довгих років. Це непорочне створіння, жінка, який годі було дати навіть тридцять, хоча вона мала тридцять п'ять років, усю себе присвятила науці. Але це не заважало їй викликати захоплення своєю гордовитою нев'янучою красою, яка брала гору над зморшками й над самим коханням. Хто б міг подумати тоді, що я опинюся біля її узголів'я зі своїми папірцями і панна Станжерсон, майже вмируша, буде через силу розповідати нам подробиці найжахливішого й найтаємничішого замаху, про який я будь-коли чув?! Хто б міг подумати, що я опинюся, як ото сьогодні, перед лицем зневіреного батька, який безуспішно силкувався дізнатись, у який спосіб убивця його дочки зміг від нього втекти?! Тож чого варті смиренна праця на самоті серед лісів, якщо навіть такий триб життя не може вберегти від жахливих катастроф, що ставлять людину на межу життя та смерті, хоча таке, здавалося б, мало б загрожувати здебільшого людям, схильним до пристрастей великого міста?!

— Отже, пане Станжерсон, — мовив, прибравши поважного вигляду, пан Марке, — займіть саме те місце, де ви перебували на той момент, коли ваша дочка пішла до своєї кімнати.

Професор підвівся й, зупинившись на відстані півметра від дверей Жовтої кімнати, заговорив таким безбарвним голосом, що я б його назвав мертвим.

— Я сидів отут. Близько одинадцятої вечора, закінчивши коротенький хімічний дослід, підсунув свій письмовий стіл сюди, щоб не заважати татусеві Жаку, який увесь вечір чистив апаратуру. Дочка працювала зі мною за одним столом. Коли підвелася, поцілувала мене й попрощалася з татусем Жаком, то, щоб пройти до своєї кімнати, мусила не без деяких зусиль протиснутися між дверима й моїм письмовим столом. Самі бачите: я перебував дуже близько від місця, де невдовзі скоївся злочин.

— А письмовий стіл? — утрутився я, слухняно виконуючи настанови мого шефа. — Зачувши крики «Тримайте вбивцю!» та револьверні постріли, що ви зробили з цим столом, пане Станжерсон?

¹ Нагадаю читачеві, що я лише переписую прозу секретаря, яку не хочу позбавити ні при-
таманного їй багатослів'я, ні високомовності. — Прим. авт.

Мені відповів татусь Жак:

— Ми його відсунули сюди, до стіни, туди, де він зараз стоїть, щоб нам зручніше було виламувати двері, пане секретарю...

Я розвинув ланцюг своїх міркувань уголос, хоча, врешті, усвідомлював, що пропоную лише хистку гіпотезу:

— Отже, письмовий стіл був так близько до дверей, що, ймовірно, людина, вискочивши із Жовтої кімнати, могла залізти під нього й лишитися непоміченою?

— Ви весь час забуваєте, — втомлено мовив професор Станжерсон, — що дочка замкнула двері на ключ і на гак, що двері лишалися замкненими, що ми ввесь час були біля цих дверей, силкуючись зламати їх, у той час як моя бідолашна дитина чинила опір убивці, і звуки їхньої сутички долинали до нас. Ми чули, як сердешна моя донечка стогнала, коли її шию стискали пальці нападника, залишивши на ній криваві сліди. Хоч який блискавичний був напад, але й ми мерщій опинилися по той бік дверей, які відокремлювали нас від місця, де відбувалася драма.

Я підвівся й попрямував до дверей, ще раз доскіпливо їх оглянув. Потому в розпачі розвів руками й сказав:

— Я подумав, чи не мають двері внизу фрамуги, якою можна пролізти, не відчиняючи дверей повністю. Та, на превеликий жаль, така версія неприйнятна. Ці масивні дубові двері виготовлені з суцільних дощок. Це добре видно, незважаючи на ушкодження, яких їм завдали ті, хто їх виламував.

— Гай-гай! — відгукнувся татусь Жак. — Це старі надійні двері, їх перенесли сюди із замку... Зараз таких не роблять. Попокрекали ми, поки перетягли сюди. А перетягали вчотирьох, бо консьержка, ота смілива жінка, теж нам допомагала... Слово честі, це справжнє лихо, пане слідчий, що консьержів заарештовано.

За цими словами татусь Жака консьержі знову заходилися плакати й бідкатися. Зроду-віку не бачив таких тонкосльозих арештантів! Я відчув до них глибоку огиду¹. Навіть якщо припустити, що вони не винні, хіба водиться так пасувати перед нещастям? Розважливість коштує дорожче за всі оці вдавані лементи та рюмсання.

— Цитьте! — нагримав на них пан де Марке. — Годі верещати! Скажіть краще — це ж у ваших інтересах! — що ви робили під вікнами флігеля в той час, як убивали вашу хазяйку? Ви ж бо були зовсім поряд, коли татусь Жак перестрів вас...

— Ми бігли на допомогу! — заволали вони разом.

А жінка почала гикати, зарепетувала:

— Та ми б... якби схопили того злодюгу... дали б йому понюхати смаленого вовка!..

Отож ми й цього разу не змогли витягти з них двох доладних слів. Консьержі й далі затято все заперечували, прикликаючи в свідки Бога й усіх святих, і твердили, буцімто лежали в ліжку, коли почули револьверний постріл.

— Постріл був не один: стріляли двічі. Ви забрехалися. Якщо почули один постріл, то почули б і другий.

— Боже милий, пане слідчий, то ми, напевно, почули лише другий, бо коли стріляли вперше, ми ще міцно спали!

— Пострілів справді було два, — втрутився татусь Жак. — У мого револьвера барабан був повний, ми чули, як за дверима ляснуло два постріли, а тоді знайшли в Жовтій кімнаті дві обсмалені гільзи, виколупали дві кулі. Хіба не так, пане професоре?

— Так, — підтвердив професор. — Два револьверні постріли, один приглушений, потому другий — дуже гучний.

— Чому ви й далі викручуєтеся? — вигукнув пан де Марке до консьержів. — Думаєте, поліція дурніша за вас? Усе свідчить про те, що на момент трагедії ви були надворі, поблизу флігеля! Що ви там робили? Не хочете казати? Ваша мовчанка видає вашу причетність! А щодо мене, то я

¹ Дослівно.— Прим. авт.

особисто не можу пояснити втечу вбивці нічим, окрім того, що йому подала допомогу ця парочка, яка була з ним у змові. Одразу ж після того як двері було виламано, а ви, пане Станжерсон, кинулися до своєї бідолашної дочки, консьєрж та його дружина влаштували втечу злочинцеві, який прослизнув до вікна передпокою й вистрибнув у парк. Консьєрж зачинив за ним вікно й віконниці. *Бо, врешті, не зачинилися ж вони самі собою!* Така моя думка. Якщо хтось може уявити собі цю картину інакше, то нехай висловиться.

Заговорив професор Станжерсон:

— Це неможливо! Я не вірю в те, що мої консьєржі брали участь у змові, хоча мені важко збагнути, що саме вони робили в парку глупої ночі. Але я стверджую: це неможливо, по-перше, тому, що консьєржка тримала лампу й не зрушила з порога кімнати; по-друге, тому, що я сам, коли двері було виламано, впав навколішки біля доньки, і ніхто не міг вийти або ввійти в цю кімнату цими дверима, не переступивши через мою дочку й не відтрутивши мене самого! Це неможливо, повторюю, бо коли татусь Жак та консьєрж зазирали в кімнату і під ліжко, як зробив це я, ввійшовши туди, їм одразу стало ясно: в кімнаті нікого, крім мене та моєї вмирущої дитини, немає.

— Що думаєте з цього приводу ви, пане Дарзак, адже ви ще й словом не обмовились? — запитав слідчий.

Пан Дарзак відповів, що він нічого не думає.

— А ви, пане начальнику поліції?

Пан Дакс, начальник розшукової поліції, який досі лише слухав та вивчав місце події, нарешті зволив розтулити уста:

— Поки злочинця не знайдено, годилося б з'ясувати спонуку злочину. Це б нас дещо посунуло вперед.

— Пане начальнику поліції, на нашу думку, злочин скоєно під спонукою нищих пристрастей, — доповів пан Марке. — Речові докази, що їх залишив убивця, а саме — вульгарного смаку хустка та берет, який звичайно носять простолюдини, наводять на думку про приналежність злочинця аж ніяк не до високих верств суспільства. Гадаю, консьєржі могли б докладніше нам про все розповісти...

Начальник поліції, обернувшись до професора Станжерсона, знову заговорив тим холодним тоном, який завжди здавався мені ознакою високого розуму й сильного, загартованого характеру:

— Як я розумію, панна Станжерсон найближчим часом мала взяти шлюб?

Професор кинув на Робера Дарзака сповнений болю погляд.

— Так, вона збиралась побратися з моїм другом, якого я радий був би назвати сином... з паном Робером Дарзаком.

— Панна Станжерсон почувається набагато краще, вона швидко одужає. Їхнє весілля лише відкладене, чи не так, професоре?

— Сподіваюся...

— Як! Хіба ви цього не певні?

Професор Станжерсон мовчав. Робер Дарзак хвилювався, я, людина від якої нічого не можна приховати, бачив, як його тремтячі пальці смикали ланцюжок кишенькового годинника. Пан Дакс кахикнув так, як це робив завжди пан де Марке, коли почувся ніяково.

— Зрозумійте мене, професоре, — заговорив він, — у такій заплутаній справі ми не можемо нехтувати жодною дрібничкою. Ми мусимо знати все, що стосується потерпілої, шонайменшу подробицю, навіть якщо вони ввижаються нам незначущими... Що саме змушує вас зараз, коли ми майже певні, що панна Станжерсон виживає, сумніватися в можливості цього весілля? Ви сказали: «Сподіваюсь». Мені здається, ваше сподівання більш нагадує сумнів. У чому ж причина вашого сумніву?

Професор зробив над собою видиме зусилля.

— Так, добродію, маєте рацію, — нарешті визнав він. — Є одна річ, яку нехай ви краще знатимете, бо інакше, якщо я її приховую, вона здаватиметься вам важливою. Пан Дарзак, зрештою, теж пристане на мою думку.

Робер Дарзак пополотнів, але покивав головою, мовляв, поділяє думку

професора. Як на мене, то коли Дарзак відповів у такий спосіб, це значило, що він неспроможний вичавити з себе й слова.

— То знайте, пане начальнику поліції, — вів далі професор, — що моя дочка заприсяглася ніколи мене не покинути і була вірна своїй клятві, незважаючи на всі мої благання, бо я неодноразово намагався її одружити. Ми знайомі з паном Робером Дарзаком уже багато років. Пан Дарзак кохає мою дочку. Я мав підстави гадати, що вона його також любить, бо нещодавно з великою втіхою почув з її вуст, що вона погодилася на цей шлюб, якого я бажав усім серцем. Я людина вже похилого віку і признаюсь: то була благословенна мить, коли я нарешті дізнався, що після моєї смерті дочка матиме поруч люблячого чоловіка, разом з яким завершить нашу спільну працю, бо я не тільки люблю цього чоловіка за його шире серце, а й поважаю як науковця. Проте, пане начальнику поліції, за два дні до злочину її настрої бозна-чому змінилися й вона сповістила мені, що не одружиться з паном Дарзаком.

Запала гнітюча тиша. Це була важка хвилина. Пан Дакс поцікавився:

— І панна Станжерсон не дала вам жодних пояснень? Не сказала, що її спонукало до такого рішення?

— Сказала, що вона вже надто стара, щоб брати шлюб... що надто довго чекала... що все зважила і дійшла висновку; вона поважає, навіть любить Робера Дарзака, але краще нехай усе залишиться як було, по-старому. Сказала, що була б щасливою, якби дружні узи, що зв'язували нас із Робером Дарзаком, стали ще тривкішими, але відтепер і мови не може бути про шлюб.

— Оце-то штука! — стиха мовив пан Дакс.

— Таки штука, — potwierдив пан де Марке.

— Шановні, запевняю вас, ви шукаєте спонуку злочину зовсім не там, — проказав професор Станжерсон, і нерішуча посмішка застигла на його вустах.

— У кожному разі причиною є аж ніяк не пограбування, — рішуче заявив пан Дакс.

— Ну, це зрозуміло! — вигукнув слідчий.

У цю мить двері лабораторії розчинилися, й бригадир жандармів подав йому візитну картку. Слідчий її прочитав, і знову з його вуст зірвався приглушений вигук:

— Ну, це вже занадто!

— Що то таке? — запитав начальник поліції.

— Візитна картка репортера з газети «Епок» — якогось Жозефа Рультабія... На ній написано: «Одним з рушіїв злочину було пограбування!»

Начальник поліції посміхнувся:

— Це юний Рультабій! Чув про нього! Він зажив репутації спритника. Нехай увійде, пане слідчий!

І Жозефа Рультабія запросили ввійти.

Я познайомився з ним у поїзді, який привіз нас сьогодні вранці до Епіне-сюр-Оржа. Він нахабно вдерся до нашого купе, і, краще сказати про це відразу, його невимушеність та претензії на розуміння сутності справи, в якій правосуддя нічого не може второпати, викликали в мене неприязнь. Я взагалі не полюбляю журналістів. Усі вони баламути, паливоди, тож остерігатися їх треба, як чуми. Люди такого штибу Бога в животі не мають, гадають, ніби їм усе дозволено. Якщо ви мали необачність підпустити їх до себе і їм щось довірити, начувайтеся — нема такої капості, якої б вони вам не вчинили. Цьому репортерчикові, здавалося, ще й двадцятій не минув, проте апломб, із яким він мав зухвалість нас розпитувати й дискутувати з нами, робив його, як на мене, ще осоружнішим за інших. До того ж його манера висловлюватися свідчила, що цей нахаба бере тебе на кпини. Я прекрасно знаю, що «Епок» — газета доволі впливова, з нею слід знаходити спільну мову, але ж краще б було, якби редактор не наймав на роботу подібних шмаркачів.

Жозеф Рультабій увійшов до лабораторії, привітався й зачекав, поки пан де Марке жадає його пояснень.

— Ви твердите, шановний, — почав той, — нібито знаєте причину скоєного злочину й цією причиною, всупереч очевидному, є пограбування?

— Ні, пане слідчий, я такого ніколи не стверджував. Я не казав, що мотивом злочину було пограбування, *і я в це не вірю*.

— То що тоді означає ваша записка?

— Вона означає, *що одним з рушіїв злочину було пограбування*.

— Що вас навело на це припущення?

— Я покажу, якщо ви зробите ласку й послідуєте за мною.

І юнак покликав нас до передпокою, куди ми й рушили за ним. Звідти він попрямував до туалетної кімнати й запропонував панові слідчому опуститися навколішки поруч із собою. Денне світло в цю кімнату сочилось крізь засклені двері, й коли вони були прочинені, можна було все розгледіти. Жозеф Рутьабій та пан де Марке стояли навколішках на порозі, і юнак, киваючи на одну з плит підлоги, сказав:

— Татусь Жак упродовж певного часу не протирав кахлі в туалетній кімнаті. Про це свідчить шар пилу на них. Однак ось у цьому місці ви бачите відбитки двох великих підошов, а також тут натрушено сажі, яка скрізь супроводжує сліди вбивці. Насправді це не сажа, а вугільний пил з тієї доріжки, яку треба перейти, щоб лісом навпростець потрапити з Епінесюр-Оржа до Гландье. Ви знаєте, що на тій ділянці стоїть невеличкий «хутір» вуглярів — там виготовляють велику кількість деревного вугілля. Ось що робив убивця: вдень проник до флігеля, коли тут живої душі не було, й здійснив пограбування.

— Яке пограбування? У чому ви вбачаєте пограбування? Що свідчить про крадіжку? — хором закричали ми.

— На думку про крадіжку, — вів далі журналіст, — мене наштовхнуло...

— Ось це! — урвав його пан де Марке, який і досі стояв навколішках.

— Ну звичайно, — погодився Рутьабій.

І пан де Марке пояснив нам, що на припалій пилом плиті поряд зі слідами підошов справді є свіжий відбиток од важкого прямокутного пакунка. Чітко вирізнявся навіть слід мотузки, що нею пакунок був перев'язаний.

— Ви сюди вже заходили, пане Рутьабій, проте я наказав татусеві Жаку нікого не впускати, охорону виставив біля флігеля.

— Не картайте татуса Жака. Мене ввів сюди Робер Дарзак.

— Ах, ось воно що! — вигукнув невдоволено пан де Марке й скосував на Робера Дарзака, котрий, як і досі, справляв мовчанку.

— Коли я побачив відбиток пакунка поряд зі слідами шкарбунів, то більш не сумнівався, що вчинено крадіжку. Злодій прийшов сюди без пакунка... Він щось загорнув тут, напевне, щось крадене, і лишив згорток у кутку з наміром прихопити його, коли втікати. *А поряд із пакунком поставив свої шкарбуни*, адже відбитки підошов розташовані паралельно й жодні інші сліди до них не ведуть. Значить, черевики були зняті з ноги. Тепер зрозуміло, чому вбивця, тікаючи з Жовтої кімнати, не наслідив ні в лабораторії, ні в передпокої. Увійшовши до Жовтої кімнати у *своїх шкарбунах*, він їх там зняв, мабуть, тому, що вони йому заважали, або через те, що намагався робити якомога менше шуму. Сліди його проходу туди в передпокої та в лабораторії були потім змиті татусем Жаком — це свідчить про те, що вбивця вліз у відчинене вікно флігеля під час першої відлучки татуса Жака, перед тим, як старий о пів на шосту заходився прибирати!

Знявши шкарбуни, які, безперечно, йому заважали, убивця відніс їх до туалетної кімнати й поставив у куток, не переступаючи порога, бо на підлозі не лишилося слідів ні босих ніг, *ні будь-якого взуття*. Тож він поставив шкарбуни поряд із пакетом. На той час пограбування вже відбулося. Потому чоловік повертається до Жовтої кімнати, залазить під ліжко, де добре видно його сліди на підлозі й навіть на підтягнутій та дуже пожмаканій рогожі. Та й висмикнуті соломини теж свідчать, що вбивця залізав під ліжко.

— Так-так, це нам відомо, — потвердив пан де Марке.

— Те, що нападник повернувся й сховався під ліжком, свідчить: *погра-*

бування не було єдиним мотивом злочину. Чоловік спинився тут не лише для того, щоб украсти. Не треба мені казати, ніби він забився під ліжко, побачивши крізь вікно передпокою, як татусь Жак або професор із дочкою повертаються до флігеля. Бо в такому випадку йому було б набагато вигідніше залізти на горище, там сховатися й чекати слушної нагоди для втечі, якщо його єдиною метою була втеча. Ні, й ще раз ні! Зłodієві неодмінно треба було потрапити до Жовтої кімнати!

В цьому місці втрутився начальник поліції:

— Непогано, непогано, юначе! Прийміть мої вітання! Хоч ми досі не знаємо, в якій спосіб злодій утік звідси, але нам відомий кожен його крок на шляху сюди, і ми бачимо, що він тут робив: учинив крадіжку. Але що ж він украв?

— Речі, надзвичайно цінні, — відповів репортер.

У цю мить ми почули крик в лабораторії. Ми кинулися туди й побачили професора Станжерсона. З блукаючим поглядом, тремтячими руками він кивав на шафу, яку щойно відчинив: вона була порожня.

Професор упав у глибоке крісло, присунув до письмового столу, й застогнав:

— Знову, знову мене обікрали... — І велика сльоза скотилася по його щоці. — Головне, щоб перед моєю донькою ніхто про це не прохопився жодним словом... Це може вплинути на неї фатально... — І, глибоко зітхнувши, він мовив голосом, сповненим такої муки, що я ніколи цього не забуду. — Врешті, яке все це має значення... Тільки б вона вижила...

— Вона виживе! — вигукнув Робер Дарзак, і слова його зворушили всіх присутніх.

— А ми обов'язково знайдемо викрадені речі, — докинув пан Дакс. — Що було в цій шафі?

— Двадцять років мого життя, — видихнув уславлений професор. — А точніше — нашого життя: мого та моєї доньки. Так, найцінніша документація, найсекретніші описи наших дослідів та праць були замкнені тут. Тут були найважливіші документи. Повірте, це непоправна втрата не тільки для нас, а й, наскільки сказати, для науки. Всі етапи, які мені довелося подолати, щоб одержати переконливі докази розпаду матерії, були нами ретельно описані, класифіковані, анотовані, проілюстровані малюнками та фотографіями. І все це було складено тут!.. Креслення трьох нових приладів, один з яких фіксував зменшення обсягу попередньо наелектризованих тіл під впливом ультрафіолетових променів; другий мав засвідчити втрати електрзаряду під дією часток дисоційованої матерії, що міститься в газах, утворених при горінні; третій — дуже хитромудрий, новий диференційний електроскоп. До того ж там були зібрані документи, які відтворюють криву наших пошуків основних особливостей проміжної стадії між ваговою матерією та невагомим ефіром субстанції; двадцять років дослідів у галузі внутрішньоатомної хімії й маловивченого закону збереження ваги речовини, а також рукопис, який я збиравсь опублікувати під назвою «Метали, що страждають». Хіба я все згадаю?.. Хіба згадаю?!.. Людина, яка сюди проникла, відібрала в мене геть усе: і мою дочку, і мою працю... Мою душу й моє серце...

І великий Станжерсон заплакав, як дитина.

Ми мовчки з'юрмилися навколо нього, зворушені картиною такого глибокого розпаду. Робер Дарзак, зіпершись ліктем на бильце крісла, в яке впав професор, марно силкувався приховати сльози. На якусь хвилюкю я мало не відчув до нього симпатію, незважаючи на інстинктивне неприйняття, яке викликали в мене дивна поведінка й часто незрозуміле замішання цієї загадкової особи.

Лише Жозеф Рутьабій, свідомий свого призначення й на усе цінуючи свій дорогий час, не міг пасивно співчувати людській печалі. Спокійнісінько підійшовши до порожньої шафи, він кивнув начальникові поліції й порушив мовчанку, якою ми вшанували горе великого Станжерсона. Невідомо навіщо репортер заходився пояснювати нам, що підштовхнуло його до думки про крадіжку: по-перше, він виявив сліди в туалетній

кімнаті, а по-друге, порожня шафа в лабораторії. Він, мовляв, зайшов до лабораторії, й перше, що впало в очі, була ця обшита бляхою шафа. І на превеликий його подив, у замку шафи, призначеної для зберігання найцінніших речей, стирчав ключ! Люди звичайно не заводять собі сейфа для того, щоб тримати його відчиненим. Тож цей невеличкий ключик із вигадливою мідною головкою, мовляв, привернув увагу пана Жозефа Рультабія, натомість нашу пильність приспав. Бо в нас, хоча ми й не діти, наявність у замку ключа викликає почуття заспокоєння, тоді як пана Рультабія, безперечно, людину геніальну (як пише Жозе Дюпуї в своїх «П'ятистах мільйонах гладіаторів»: «Ну що за геній! Що за данжист!») наявність ключа в замку навела на думку про пограбування. Й невдовзі ми дізналися чому.

Проте перш ніж вам про це розповісти, мушу зауважити, що пан де Марке, як мені здалося, був досить спантелечений, — очевидно, не знав, чи радіти йому з того, що репортерчик просунув слідство на крок уперед, чи тужити, що цей крок зробив не він сам. У нашій професії такі прикрі помилки — не рідкісні, але ми не маємо права бути легкодушними й мусимо переступити через власне самолюбство, коли йдеться про суспільну користь. Тож пан де Марке зумів подолати себе й долучив свої слова до компліментів, у яких розсипався перед Жозефом Рультабієм пан Дакс. Хлопчака лише стенов плечима:

— Облиште!

Я б залюбки влупив його по пиці, особливо, коли він додав:

— Ви краще, шановний, поцікавтеся в професора, хто звичайно зберігає цей ключ.

— Моя дочка, — відповів професор Станжерсон. — Вона ніколи з ним не розлучається.

— Але ж це багато чого міняє й не в'яжеться з концепцією пана Рультабія! — вигукнув слідчий. — Якщо панна Станжерсон ніколи з ним не розлучалася, то вбивця підстерігав панну в її кімнаті, щоб заволодіти ключем, і викрав документи вже після замаху. А після замаху в лабораторії перебувало четверо! Ні, я нічого не розумію!.. — І де Марке повторив з радісним притиском, що, напевно, свідчило про велике захоплення, бо не пам'ятаю, чи я вже про це казав, але щасливий він бував лише тоді, коли нічого не міг утямити. — Геть нічого не розумію!

— Пограбування, — наполягав репортер, — могло статися лише перед замахом. Це незаперечно, виходячи з ваших аргументів, а також *із тих, що є в мене. Коли вбивця проник до флігеля, він уже володів ключем із мідною головою!*

— Це неможливо! — тихо промовив професор Станжерсон.

— Цілком можливо, добродію, й ось вам підтвердження...

І цей бісів журналіст видобув з кишені номер «Епок» за 21 жовтня (нагадую: злочин стався в ніч з 24-го на 25-е) і, показавши нам оголошення, зачитав його:

— «Вчора в універмазі «Лув» було загублено ридикюль з чорного оксамиту. В ньому було багато речей, зокрема ключик з мідною головкою. Особі, що його знайшла, пропонується велика винагорода. Писати «до запитання» на поштове відділення № 40, ініціали М. А. Т. С. Т. Н.». Хіба це оголошення не вказує на панну Станжерсон? — вів далі юний репортер. — Хіба йдеться не про цей ключ із мідною головкою? Я завжди читаю оголошення. Для мого фаху, як і для вашого, пане слідчий, завжди корисно читати невеличкі приватні оголошення. Скільки інтриг знаходиш у цій рубриці! Й скільки ключиків для їхнього розкриття! Не всі ключики мають мідну головку, але від того вони не стають менш цікавими! Зокрема це оголошення вразило мене тим, що було оповите таємницею. Нехай жінка загубила ключа, річ, яка рідко кого може скомпрометувати. Але як же вона ним дорожила! Яку велику нагороду обіцяла. Я замислився над цими шістьма літерами. Перші три мені одразу ж нагадали ім'я. «Мат... мат...» — повторював я. — Це ж напевне Матильда. Матильдою звать особу, яка загубила ключ з мідною головкою в оксамитовому ридикюлі. Але я ніяк не міг розгадати останні три літери. Тому, відклавши газету, зайнявся іншими

справами... Та коли за чотири дні вечірні газети зарясніли повідомленнями про вбивство Матильди Станжерсон, мені без будь-якого зусилля пригадалися перші три ініціали з оголошення. Трохи заінтригований, я попросив у редакції цей номер газети: забувся, які були три останні літери. Отже, С. Т. Н. Побачивши їх, я не міг стриматися й вигукнув: «Станжерсон!» Ускочивши до фіакра, погнав до поштового відділення № 40, запитав: «Чи не маєте листа на ім'я М. А. Т. С. Т. Н.? Службовець відповів: «Не маємо». І оскільки я наполягав, просив, благав його пошукати, він сказав: «Що за жарти, шановний!.. Так, я мав листа з ініціалами М. А. Т. С. Т. Н., але три дні тому вручив його якійсь дамі. Сьогодні приходите ви і, в свою чергу, вимагаєте цей лист. А позавчора ще один чоловік з такою самою настирливістю вимагав його в мене! Що за жарти?..» Я хотів розпитати поштового службовця про тих двох осіб, які вже приходили, але він odmовився відповідати, покликаючись на професійну таємницю, — чи то він у глибині душі вважав, що бовкнув зайвого, чи справді розлютився від побоювання розиграти.

Рультабій замовк. Ми всі теж мовчали. Кожен подумки робив свої висновки з цієї дивної історії про листа до запитання. Справді, тепер, здавалося, було зрозуміло: ми тримали в руках міцний ланцюг, який міг витягти на світ Божий цю таємницю.

Нарешті заговорив професор Станжерсон:

— Отож більш-менш очевидно, що моя дочка загубила ключа, мені про це й словом не проходила, щоб мене не хвилювати, а того, хто знайшов сумочку, просила написати їй до запитання. Зрозуміло, вона не хотіла давати нашу адресу, побоюючись, щоб я не дізнався про загублений ключ. Це цілком логічно і природно. Бо мене вже було одного разу пограбовано, мій пане!

— Де це сталося? І коли? — запитав начальник поліції.

— Та, це було багато років тому, в Америці, у Філадельфії. З моєї лабораторії викрадено секрети двох винаходів, які могли б забезпечити добробут цілого народу... Я так ніколи й не дізнався, хто був злодій, мало того: ніколи не чув ніяких розмов про об'єкт покражі, — певно, через те, що, бажаючи зірвати плани крадія, сам опублікував ті матеріали. Відтоді зробився дуже підозрливим, почав замикатись. Усі ці грати на вікнах, флігель, розташований віддалік житла, сейф, який я замовив за власним проектом, цей спеціальний замок, цей єдиний ключ — усе то наслідки моїх побоювань, гіркого досвіду.

— Дуже цікаво! — заявив пан Дакс, а Жозеф Рультабій поцікавився, чи відомо щось професорові й татусеві Жаку про загублений ридикюль.

З'ясувалося — ніхто з них уже кілька днів не бачив сумочки панни Станжерсон. Через кілька годин ми почули з вуст самої потерпілої, що сумочку в неї вкрали чи то вона її загубила, а далі події розгорталися так, як нам пояснив батько: 23 жовтня панна Станжерсон ходила до поштового відділення № 40, де їй вручили листа, який, так твердила вона, був витівкою якогось дурного жартівника. Лист вона відразу ж спалила.

Повертаючись до нашого допиту, чи то пак — бесіди, мушу сказати, що начальник розшукової поліції поцікавився подробицями того перебування панни Станжерсон у Парижі. Професор відповів: доньку супроводжував Робер Дарзак, якого відтоді не бачили в замку, де він з'явився лише наступного дня після злочину. Той факт, що Робер Дарзак був разом з панною Станжерсон в універмазі, коли зник ридикюль, не міг лишитися непоміченим і, треба визнати, всіх зацікавив.

Ця бесіда між представниками правосуддя, підозрюваними, свідками та журналістом близилась до завершення, коли сталося щось надзвичайне, схоже на якийсь трюк, що не могло не сподобатися панові де Марке. З'явився бригадир жандармів й сповістив, що Фредерік Ларсан просить дозволу ввійти, що й було йому негайно дозволено. В руці він тримав пару вкритих мулом шкарбунів, які він і кинув на підлогу лабораторії:

— Ось вони, черевики, який мав на ногах убивця! Чи ви їх впізнаєте, татусю Жаку?

Татусь Жак нахилився над просякнутими болотним духом черевиками й отетерів: він упізнав свою стару взувачку, яку давно закинув на горище. Старий був такий збентежений, що йому довелося висякатись, аби приховати хвилювання.

Тоді, кивнувши пальцем на хусточку в руках татуся Жака, Фредерік Ларсан сказав:

— Оця хусточка навдивовижу схожа на ту, яку було знайдено в Жовтій кімнаті.

— Так-так, я це добре знаю, — одказав, тремтячи, татусь Жак. — Вони, можна сказати, однакові.

— І нарешті, — вів далі Фредерік Ларсан, — старий баскський берет, що його також було знайдено в Жовтій кімнаті, теж міг належати татусеві Жаку. Все це, пане начальнику поліції та пане слідчий, як на мене, свідчить... Не нервуйте, добродію, — звернувся він до татуся Жака, який ледь тримався на ногах. — Усе це свідчить, що вбивця намагався збити слідство на манівці, та й годі. І зробив він це досить грубо, принаймні нам так здається, *бо ми свідомі того, що вбивця аж ніяк не татусь Жак, адже той увесь час перебував у товаристві професора Станжерсона.* Але уявіть собі, що було б, якби професор не засидівся допізна, якби, сказавши дочці «на добраніч», повернувся до замку, якби замах на панну Станжерсон учинили в той час, коли в лабораторії не було ні душі, а татусь Жак уже хропив би в себе на горищі. *За цих умов ні в кого не викликало б жодного сумніву, що татусь Жак — убивця!* Своім порятунком старий завдячує лише тому факту, що трагедія сталась раніше, ніж мала статися: судячи з тиші, яка панувала за стіною, вбивця, напевне, вирішив, що там давно нікого немає й настав час діяти. Той, хто зумів так непомітно ввійти до будинку, все старанно підготувавши, щоб навести підозру на татуся Жака, — безперечно, був своєю людиною в домі. О котрій годині він сюди заліз? По обіді? Ввечері? Цього не можу точно сказати. *Людина, яка так добре знайома з тутешніми мешканцями та їхніми звичаями, повинна була опинитися в Жовтій кімнаті в потрібний їй час.*

— Не міг же він усе-таки ввійти, коли в лабораторії хтось був! — обурився пан де Марке.

— А що ми про це знаємо? — відказав Ларсан. — У лабораторії накривали стіл до вечері, туди-сюди шастали служниці. До того ж ви забуваєте про хімічний дослід, який проводили між десятою й одинадцятою годинами; пан Станжерсон з дочкою та татусь Жак перебували тоді коло газових пальників, он у тому кутку, біля каміна. Хто знає, може, вбивця... своя людина в домі... скористався цим моментом, щоб, лишивши в туалеті свої черевики, прослизнути до Жовтої кімнати?

— Це мало ймовірно! — зауважив професор Станжерсон.

— Авжеж, проте не неможливо. Тому я нічого й не стверджую категорично. Інша річ — утеча. Питаєте, в який спосіб він утік? *Та найприроднішим шляхом у світі!*

На якусь хвилику Фредерік Ларсан змовк. Ця мить видалася нам дуже довгою. Ми зі зрозумілим хвилюванням чекали, коли він знову заговорить.

— Я не заходив до Жовтої кімнати, — вів далі Фредерік Ларсан, — але, сподіваюсь, ви впевнилися, що вийти звідти можна лише дверима. То вбивця й вийшов дверима. Так воно й було хоча б тому, що інакше не могло бути! Він здійснив злочин і вийшов дверима! Коли? Та тоді, коли це було *найлегше зробити: у той момент, коли це найприродніше, так природно, що природніше бути не може!* Тож розгляньмо моменти після злочину, коли йому могла випасти нагода втекти. Перший момент, коли, зачувши крики, перед дверима опинилися професор Станжерсон та татусь Жак, ладні заступити йому шлях. Момент другий, коли татусь Жак ненадовго вибіг, а професор лишився під дверима сам. Третій момент, коли до професора долучився консьєрж. Четвертий — коли біля дверей з'юрмилися професор, подружжя консьєржів і татусь Жак. П'ятий момент, коли двері виламали й усі вдерлися до Жовтої кімнати. *Найвірогідніший момент утечі — це той, коли під дверима було найменше людей. І такий момент трапився, коли перед*

дверима зостався лише професор Станжерсон. Якщо, звичайно, не брати до уваги можливість мовчазної співучасті татуся Жака. Хоча особисто я в це не вірю, бо якби старий побачив, що двері відчинилися й вийшов злочинець, то не побіг би перевіряти, чи зачинені вікна. *Виходить, двері розчинилися і злодій вийшов тоді, коли професор лишався перед ними сам.* І тут нам доведеться визнати, що професор мав дуже вагомні підстави не тільки не схопити вбивцю й не звеліти іншим це зробити, а дозволити йому дійти до вікна передпокою, а потім самому зачинити за ним вікно! А оскільки татусь Жак ось-ось мав повернутися й треба було, щоб у кімнаті все лишилося так, як і було, важко поранена панна Станжерсон ще знайшла в собі сили, напевне, виконуючи прохання батька, знову замкнулася зсередини в Жовтій кімнаті на ключ та на гак, перш ніж знепритомніти й упасти на підлогу... Ми не знаємо, хто вчинив злочин, ми не знаємо, жертвами якого негідника стали професор Станжерсон та його дочка, але немає жодного сумніву в тому, що вони це знають! Тут якась жахлива таємниця, якщо батько, не вагаючись, кидає доньку в агонії за цими дверима, які вона власноручно замикає зсередини... Жахлива таємниця, якщо він випускає вбивцю на волю... *Але іншої можливості пояснити втечу злочинця із Жовтої кімнати просто не існує.*

У тиші, яка запанувала після такого несподіваного й простого пояснення, було щось моторошне. Всі ми страшенно переживали за уславленого професора, якого неблаганна логіка Фредеріка Ларсана загнала в безвихідь і який мусив або признатися й розповісти нам про свої муки, або мовчати, що було б ще страшнішим зісланням. Ми були свідками тоді, як цей чоловік, справжнє вособлення скорботи, звівся на рівні ноги й підняв утору руки з таким урочим виглядом, що ми схилили голови, немов перед святинею. Він заговорив, і його розкотистий голос, здавалося, вичерпав усі його сили:

— Присягаюся головою своєї вмирущої доньки, що відтоді, як почув відчайдушний крик моєї дитини, ні на мить не відходив від цих дверей. Клянусь, що ці двері не розчинялися ні на хвилику, поки я лишався сам у своїй лабораторії. Клянусь, що коли ми з моїми трьома челядниками вдерлися до Жовтої кімнати, вбивці там не було. Присягаюся вам, що я не знаю злочинця.

Чи варто казати, що, незважаючи на таку врочисту клятву, ми не повірили професору Станжерсону?! Фредерік Ларсан шойно відкрив істину, і ми не збиралися так швидко розлучатися з нею.

Коли пан де Марке оголосив, що бесіду закінчено й ми вже намірялися виходити з лабораторії, юний репортер, цей хлопчисько Рультабій, підійшов до професора Станжерсона, надзвичайно поштиво взяв його руку й мовив:

— Я вірю вам, пане професоре!»

На цьому я закінчую цитування звіту пана Малена, судового секретаря з Корбея. Читач, певно, зрозумів: усе, про що говорилося в лабораторії, сам Рультабій не гаючись переповів мені слово в слово.

Закінчення в наступному номері.

Гастон ЛЕРУ

ТАЄМНИЦЯ ЖОВТОЇ КІМНАТИ

РОМАН

З французької переклала Катерина КВІТНИЦЬКА-РИЖОВА

РОЗДІЛ XII Ціпок Фредеріка Ларсана

Я намірявся виїхати із замку не раніше шостої вечора, прихопивши з собою статтю, яку мій друг поспіхом написав у невеличкій вітальні, що її Робер Дарзак наказав віддати в наше розпорядження. Репортер збирався переночувати в замку, скориставшись загадковою гостинністю Робера Дарзака, на якого професор Станжерсон переклав у тяжкі хвилини всі домашні клопоти. Проте Рутьабій виявив бажання провести мене на вокзал до Епіне-сюр-Оржа. Коли ми простували парком, він сказав мені:

— Фредерік Ларсан справді дуже сильний шукач і виправдовує свою репутацію. Знаєте, як він знайшов шкарбуни татуся Жака? Поблизу того місця, де ми помітили відбитки елегантних черевиків, а сліди шкарбунів зникли, на вологій землі була прямокутної форми ямка, в цьому місці нещодавно лежала цеглина. Ларсан її пошукав, а коли не знайшов, одразу ж здогадався, що вбивця скористався нею як грузилом, щоб потопити в озері небезпечні черевки. Розрахунок Фреда виявився точним, про що й свідчить його знахідка. Я це прогавив, щоправда, моя увага вже тоді була зайнята іншим, *бо надмірна кількість обманних слідів, які лишив убивця*, а також розмір чорних відбитків, які відповідали розмірові ноги татуся Жака, — я їх порівняв непомітно для старого на підлозі Жовтої кімнати, — усе це переконувало мене в тому, що злочинець хотів звернути вину на старого. Це й спонукало мене, якщо пам'ятаєте, сказати татусеві Жаку, що берет, знайдений у цій фатальній кімнаті, має скидатися на його берет, а також вказати на цю схожість підкинutoї хусточки з тою, якою, як я помітив, він користується. В цьому ми з Ларсаном цілком однастайні, але далі розходимося в поглядах, і ЦЕ ЖАХЛИВО, оскільки він щиросердо збирається зробити помилку, а мені доведеться вести боротьбу з ним... але ж?

Мене здивувало, яким серйозним тоном мій юний друг вимовив останні слова. А він ще раз повторив:

— ЦЕ ЖАХЛИВО, ЖАХЛИВО!..

У цей час ми обминали задній фасад замку, вже споночило. На другому поверсі одне вікно було напіврозчинене. З нього сіялося слабке світло й чулися звуки, які привернули нашу увагу. Ми підійшли ближче і заховались під самими вікнами. Рутьабій прошепотів, що це вікно кімнати панни Станжерсон. Звуки, що тусили нас зупинитися, змовкли, але невдовзі ми знову їх почули. То було тамоване голосіння... Щось розібрати було важко, до нас виразно долинули лише три слова: «Бідолашний мій Робере!..» Рутьабій поклав мені руку на плече і нахилився до мого вуха:

— Якби ми могли дізнатись, про що говорять у цій кімнаті, моє розслідування швидко було б завершене...

Він роззирнувся. Нас огортали вечірні сутінки, й ми не бачили нічого, крім вузької левади, оточеної деревами за замком. Голосіння знову затихли.

— Якщо не можемо почути, — прошепотів Рутьабій, — спробуймо бодай побачити...

І він потяг мене кудись, киваючи, щоб я притишив кроки. Перейшовши леваду, ми опинилися біля стовбура могутньої берези, біле верхів'ття якої губилося десь у мороці. Ця береза росла саме навпроти вікна, яке нас цікавило, а нижні її гілки простягалися на рівні другого поверху замку. З цих гілок, поза всяким сумнівом, можна було побачити, що відбувається в кімнаті панни Станжерсон. На це й сподівався Рутьабій, бо, наказавши мені припинити, охопив стовбур міцними молодими руками й подряпався нагору. Незабаром він зник у кроні, запала цілковита тиша.

Там, навпроти мене, вікно лишалось так само освітленим. На ясному тлі я не бачив жодної тіні. Дерево наді мною німувало, я чекав і раптом почув:

— Лише після вас...

— Ні, після вас, прошу...

Вгорі, в мене над головою, розмовляли, змагаючись у чемності... Яке ж було моє здивування, коли на гладенькому стовбурі я справді побачив дві постаті! Рутьабій поліз на березу один, а спускалися їх двоє!

— Моє шанування, пане Сенклер!

То був Фредерік Ларсан. Поліцай уже зайняв свій дозорний пост у той час, як репортер лише залазив туди, гадаючи, що він там буде сам... Врешті, ні той, ні той не звернули уваги на моє здивування. Я зрозумів це так, що з висоти свого поста вони стали свідками сцени, наповненої ніжності та відчаю між панною Станжерсон, що лежала в ліжку, та Робером Дарзаком, який стояв навколішках біля її узголів'я. І кожен з детективів уже, здавалося, робив певні висновки, причому зовсім протилежні. Неважко було здогадатися, що побачена сцена справила на Рутьабія сильне враження, яке було на користь Робера Дарзака. На думку Ларсана, ця сцена зайвий раз підтверджувала майстерне лицемірство, в мистецтві якого з нареченим панни Станжерсон ніхто не міг змагатися.

Коли ми дійшли до брами, Ларсан зупинив нас.

— Мій ціпок! — вигукнув він.

— Ви загубили ваш ціпок? — запитав Рутьабій.

— Так, — відповів поліцай. — Забув його там, під деревом...

І він пішов, пообіцявши, що швидко наздожене.

— Ви звернули увагу на ціпок Фредеріка Ларсана? — запитав мене репортер, коли ми залишилися самі. — Зовсім новий ціпок, я його раніше в нього ніколи не бачив. Здається, він ним дуже дорожить. Можна подумати, боїться, щоб не потрапив до чужих рук... *Проте до сьогодні я ніколи не помічав, щоб Фредерік Ларсан ходив з ціпком. Де він його взяв? Погодьтеся, це неприродно: людина, яка ніколи раніше не носила ціпка, наступного дня після злочину в Гландьє й кроку не може ступити без ціпка...* Згадайте, коли ми прибули до замку, він, помітивши нас, одразу ж сховав годинника до кишені й підхопив із землі свій ціпок — жест такий дивний, і, мабуть, я схибив, не надавши цьому значення.

Ми вже вийшли з парку. Рутьабій замовк. Але думки його, певно, снували навколо ціпка Фредеріка Ларсана. І справді, коли ми вже спускалися з пагорка до Епіне-сюр-Оржа, він раптом сказав:

— Фредерік Ларсан приїхав до Гландьє раніше за мене. Він розпочав слідство раніше за мене. В нього було більше часу, щоб дізнатися те, чого я поки не знаю. І щоб знайти дещо невідоме мені. Де він роздобув цей ціпок?.. — Потім, помовчавши, додав: — Імовірно, його підозри — а це навіть не просто упередженість, а впевненість, — спрямовані проти Робера Дарзака, підкріплені чимось реальним, відчутним, таким, що він приймає на дотик, а я — ні. Невже це ціпок?.. Де він у біса міг його знайти?..

В Епіне нам довелося чекати поїзда двадцять хвилин, і ми зайшли до привокзального буфета. Майже одночасно з нами на порозі виріс Фредерік Ларсан, помахуючи своїм славнозвісним ціпком.

— Я знайшов його! — зареготав він.

Утрюх ми всілися за стіл. Рутьабій не відривав погляду від ціпка, він був такий занурений у свої думки, що навіть не помітив, як Фредерік Ларсан ниш-

ком подав знак одному службовцю залізниці, зовсім юному хлопчині з розкуйовдженою білявою борідкою. Службовець підвівся, розрахувався, відкланявся й вийшов. Я і сам не звернув би на цю сцену уваги, якби вона не зринула в моїй пам'яті через кілька днів, коли в одну з найтрагічніших хвилин цієї історії знову побачив власника білявої борідки. Ось тоді й дізнався, що то агент Ларсана, якому було доручено слідкувати за тими, хто приїздить на вокзал Епінесюр-Орж та від'їжджає з нього. Адже Ларсан ніколи не нехтував тим, що, як на його гадку, могло йому пригодитися.

Я перевів погляд на Рультабія.

— Послухайте, пане Фреде, — завів той розмову, — відколи ви обзавелися ціпком? Я завжди бачив, як ви прогулюєтесь, заклавши руки в кишені!

— Мені його подарували, — відповів поліцай.

— І подарували нещодавно? — не вгавав репортер.

— Так, цей подарунок я одержав у Лондоні...

— Справді, адже ви щойно повернулися з Лондона, пане Фреде. А можна мені роздивитися ваш ціпок?

— Чом би й ні?

І Фред передав ціпок Рультабію. То був масивний ціпок з жовтого бамбука з гачкуватим руків'ям, оздобленим золотим обідком.

Рультабій доскіпливо оглянув ціпок.

— Що ж воно виходить, пане Фреде, вам у Лондоні піднесли французького ціпка!

— Цілком можливо, — відповів так само незворушно Фред.

— Прочитайте, отут маленькими літерами вказана торгова марка: «Кассет, площа Опері, 6-біс...»

— Є люди, які посилають білизну прати в Лондон, — одказав Фред. — Тож англійці мають повне право купувати собі ціпки в Парижі.

Рультабій повернув ціпок. Коли зайшов зі мною до купе, він сказав:

— Ви запам'ятали адресу?

— Так. Кассет, площа Опері, 6-біс. Можете на мене покластися, завтра вранці ви одержите мою записку.

І справді, того ж вечора в Парижі я побачився з паном Кассетом, продавцем ціпків та парасольок, і написав своєму другові:

«Покупець — людина навдивовижу схожа на Робера Дарзака: такого ж зросту, трохи сутулуватий, така сама кругла борідка, пальто світло-бежевого кольору, носить котелок. Він купив ціпок, який нас цікавить, у день, коли стався злочин, близько восьмої вечора.

Пан Кассет не продавав схожих ціпків майже два роки. Ціпок Фреда був новий. Тобто йшлося саме про той ціпок, який у нього в руках. Сам він не міг купити, оскільки перебував тоді в Лондоні. Як і ви, я гадаю, що Ларсан його знайшов і що ціпок якимось пов'язаний з Робером Дарзаком... Але в такому випадку, виходячи з ваших тверджень, нібито вбивця ховався у Жовтій кімнаті з п'ятої чи навіть шостої години аж до півночі, коли сталася драма, покупка цього ціпка забезпечує панові Роберу Дарзаку незаперечне алібі».

РОЗДІЛ XIII

«Будинок священика анітрохи не втратив своєї принади, а садок так само духмяніє»

За тиждень після описаних мною подій, а саме 2 листопада, вдома, в Парижі, я одержав телеграму з таким текстом: «Приїздіть до Гландьє найближчим поїздом. Привезіть револьвери. Вітання Рультабій».

Здається, я вам уже казав, що на той час був адвокатом-початківцем, самостійних справ мені ще не доручали, а до Палацу правосуддя вчашав швидше, аби при звичаїтися до своїх професійних обов'язків, аніж для захисту призначених та знедолених. Тож мене не здивувало, що Рультабій так вільно розпоряджається моїм часом. Врешті, він знав, як я цікавлюся його журналістськими пригодами взагалі, а надто подіями в замку Гландьє. Упродовж восьми днів я не мав звідти докладної інформації, окрім численних побрехеньок у газетах та стислих дописів Рультабія в «Епок». З його повідомлень стало відомо, що удар таки нанесено баранячою кісткою, на якій після аналізу виявле-

но людську кров — свіжі сліди крові панни Станжерсон і старі сліди крові жерть попередніх злочинів...

Можете собі уявити, який галас ізчинила світова преса! Ніколи ще злочин не набував такого розголосу й не викликав такого замішання в головах! У той же час, мені здавалося, слідство тупцює на місці, тому я дуже зрадив, одержавши запрошення мого друга приїхати до нього в Гландье. Щоправда, мене трохи збентежили слова: «Привезіть револьвери».

Збентежили й дуже заінтригували. Якщо Рультабій телеграфує, щоб я привіз револьвери, це означає, що він передбачає таку ситуацію, за якої ними доведеться скористатись. А я, мушу визнати, далеко не герой. Проте сьогодні йшлося про долю друга, який, очевидно, потрапив у скруту. І він викликав мене на допомогу. Тож геть усілякі сумніви. Пересвідчившись, що мій єдиний револьвер заряджений як годиться, я поспішив на Орлеанський вокзал. Дорого зметикував, що одним револьвером можна озброїти лише одну особу, а Рультабій у своїй депеші просив не один. Тоді я заскочив до зброяра й придбав відмінної якості револьверчик, аби зробити приємність другові.

Я сподівався побачити Рультабія на вокзалі в Епіне, але його там не було. Зате на мене чекав кабріолет, і невдовзі я опинився в Гландье. Біля брами не було ні душі. І тільки на порозі замку я побачив свого друга. Він зраділо замахав мені рукою, скочив в обійми й почав розпитувати, як я себе маю.

У маленькій старовинній вітальні, про яку я вже згадував, Рультабій заявив:

— Справи йдуть кепсько.

— Які саме справи?

— Геть усі. — І, присунувшись до мене, зашепотів на вухо: — Фредерік Ларсан все глибше копає під Робера Дарзака.

Ця звістка мене зовсім не здивувала, адже я бачив, як пополотнів наречений панни Станжерсон, помітивши сліди своїх підшов.

Проте я запитав:

— А як же тоді ціпок?

— Ціпок! Він і досі у Фредеріка Ларсана, який не випускає його з рук!

— Але ж... він забезпечує алібі Роберу Дарзаку, чи не так?

— Аж ніяк не забезпечує. Бо пан Дарзак, якого я сам делікатно допитав, заперечує, що купував у Кассета ціпок. Хоч хай там як, але я ні за що не можу ручитися. Часом на пана Дарзака *находять такі дивні напади мовчання*, що не знаєш, чи йняти віри досі ним сказаному...

— Певно, в очах Фредеріка Ларсана цей ціпок видається дорогоцінним, він вважає його речовим доказом... Але ж чому? Адже, зважаючи на годину, о котрій його придбано, цей ціпок не міг опинитися в руках злочинця!

— Ларсан нехтує час! На відміну від моєї, з його концепції зовсім не випливає, що вбивця неодмінно проник до Жовтої кімнати між п'ятою й шостою годиною вечора. Що йому може перешкодити утелощити туди злодія між десятою й одинадцятою?! Саме в цей час професор з дочкою проводили цікавий хімічний дослід біля пальників, а татусь Жак їм асистував... Ларсан скаже, що вбивця прослизнув у них поза спинами, хоч би яким невірогідним це видавалося... Він уже натякав на таке слідчому... А якщо вдуматися, твердження цілком абсурдне! Зважаючи на той факт, що своя людина — якщо йдеться справді про близьку людину — неодмінно мала знати, що професор невдовзі піде із флігеля, і задля власної безпеки відклала б свою операцію на той час, коли професора вже не буде... Навіщо ризикувати й приходити, коли в лабораторії професор? До того ж, коли б ця «своя» людина могла зайти у флігель... Багато чого треба пояснити, перш ніж погодитися з *припущенням Ларсана*. А я на це часу не гайнуватиму, бо сам володію *бездоганною системою*, яка мені не дозволяє займатися фантазіями! А оскільки зараз я змушений тримати язика на припоні, а Ларсан інколи висловлюється... можливо, все й обернулося б проти Робера Дарзака... якби мене тут не було! — з гордістю запевнив юнак. — Адже проти Дарзака свідчать ще й інші зовнішні докази, набагато жакливіші, ніж уся ця історія з ціпком, яка лишається поки що незрозумілою. Тим більше, що Ларсан безсоромно розгулює з ним під носом у пана Дарзака. Уявляється, з тим самим ціпком, який начебто належить Дарзакові. Я багато дечого зрозумів у Ларсановій системі, але ціпок поки що лишається для мене загадкою.

— Фредерік Ларсан так само замешкав у замку?

— Еге ж, безвизно. Як і я, ночує там. Його запросив пожити професор Станжерсон, як ото мене — Робер Дарзак. Звинувачений Ларсаном у тому, що знає вбивцю й відпустив того на волю, професор уперто створює своєму обвинувачеві всі умови для пошуку істини, Робер Дарзак так само чинить щодо мене.

— Але ви самі певні, що Робер Дарзак не винний?

— Якийсь час я припускав протилежне. Це було тоді, коли ми сюди щойно прибули. А тепер я розповім вам, що відбулося тут між мною та паном Дарзаком.

На цьому Рультабій урвав сам себе й запитав, чи я привіз зброю. Я показав йому обидва револьвери. Оглянувши їх, він сказав: «Чудово!» — і повернув їх мені.

— Вони нам знадобляться? — запитав я.

— Безперечно, сьогодні ж увечері. Ми переночуємо тут, якщо ви не проти.

— Аж ніяк не проти, — поспішив я завірити його з таким виглядом, що Рультабій зареготався.

— Годі, годі, зараз не час сміятися, — опанував він себе. — Поговорімо серйозно. Чи пам'ятаєте ви слова, які, немов чарівне закляття «Сезаме, відчинись!», відчинили нам двері цього таємничого замку?

— Чудово пам'ятаю: «Будиночок священика анітрохи не втратив своєї принади, а садок так само духмяніє». Ці самі слова ви знайшли й на обгорілому папірці в лабораторному каміні.

— Так, а внизу папірчини полум'я пощадило дату: 23 жовтня. Добре її запам'ятайте, це дуже важливо. Зараз я поясню вам, звідки взялися ці нісенітні слова. Не знаю, чи вам відомо, що за два дні до злочину, двадцять третього жовтня, професор Станжерсон з дочкою були на прийомі в Єлисейському палаці? Гадаю, вони навіть обідали там. У кожному разі на прийомі точно були присутні, бо я сам їх там бачив. А потрапив я туди у журналістських справах: мав узяти інтерв'ю в одного вченого з Філадельфійської академії наук, якого того вечора вшанували. До того дня я ніколи не бачив ні професора Станжерсона, ні його дочки. Я сидів у вітальні перед залогою послів, бо втопився, донесхочу наштовхавшись у юрбі видатних людей. Так собі сидів, поринувши у мрії, аж раптом до мене долинули пахощі парфумів дами в чорному. Ви запитаєте мене, що воно таке, «парфуми дами в чорному»?.. Скажу лишень, що цей аромат я дуже любив, бо такими парфумами користувалася жінка, завжди вбрана в чорне, яка виявляла до мене справді материнську ніжність, коли я був іще дитиною. Жінка, яка того дня була злегка напахчена «парфумами дами в чорному», була в усьому білому. Надзвичайно гарна. Я не міг подолати спокуси, підвівся й рушив за нею слідом, за нею й за її пахощами. Якийсь літній чоловік узяв красуню під руку. Усі на них обертались, і я почув шепіт: «Професор Станжерсон з дочкою!» Так я довідався, за ким іду назирці. Вони зустрілися з Робером Дарзаком, якого я наочно знав. До професора підійшов один американський учений, Артур Вільям Ренс, вони вмостилися в кріслах, а Робер Дарзак повів панну Станжерсон до оранжереї. Я подався за ними. Того вечора стояла дуже тепла погода, двері в сад були відчинені. Панна Станжерсон накинула на плечі легку шаль і запросила Робера Дарзака вийти з нею у майже безлюдний сад. Я й далі стежив за ними, бо Робер Дарзак видавався дуже схвильованим. Тепер вони поволі походжали вздовж муру, що відгороджує парк від вулиці Марін'ї. Я рушив центральною алеєю, паралельно. Потім зрізав кут і моріжком пішов їм назустріч. Ніч була темна, трава приглушувала мої кроки. Вони зупинились під газовим ліхтарем та в його мєрехтливому світлі схилилися над якимось папером, що його тримала панна Станжерсон. Здається, їх надзвичайно цікавило те, що вони читали. Я теж зупинився, навкруги було темно і тихо. Вони мене не помітили, і я виразно почув, як, згортаючи аркуш, панна Станжерсон повторила: «Будиночок священика анітрохи не втратив своєї принади, а садок так само духмяніє». В голосі її бриніла насмішка і в той же час розпач, вона вибухнула таким нервовим сміхом, що мені здалося: ті слова повік бринітимуть в мене у вухах! І тут-таки я почув іншу фразу, і вимовив її Робер Дарзак: «Невже для того, щоб злобути вас, мені доведеться вчинити злочин?» Він був надзвичайно збуджений.

Схопив руку панни Станжерсон, припав до неї вустами. Побачивши, як здригаються його плечі, я подумав, що він плаче. Потім вони пішли.

По якійсь паузі Рультабій повів далі:

— Повернувшись до великої галереї, я більш не побачив Робера Дарзака, ми зустрілися лише в замку Гландьє, наступного дня після злочину, зате знов побачив професора Станжерсона та його дочку в товаристві членів філадельфійської делегації. Панна Станжерсон стояла поруч з Артуром Ренсом. Він збуджено їй щось розповідав, і очі американця дивно блищали. Але я помітив: панна Станжерсон навіть не слухає того, що їй каже Артур Ренс, бо обличчя в неї лишалося цілковито байдужим. Артур Вільям Ренс — чолові'яга повнокровний, червонопикий, — мабуть, полюбляє джин. Коли професор із дочкою пішли, він попрямував у буфет і вже не виходив звідти. Я приєднався до нього і серед того шарварку зумів йому прислужитися. Він подякував мені і сповістив, що за три дні повертається до Америки, тобто двадцять шостого (наступного дня після злочину). Я заговорив із ним про Філадельфію, він розповів, що мешкає в цьому місті вже двадцять п'ять років й саме там познайомився з уславленим професором Станжерсоном та його дочкою. Розповівши про це, Артур В. Ренс почав жлуктити шампанське, і мені здалося, що він ніколи не зупиниться. І він зрештою набрався.

Отакий у мене видався вечір, любий друже. Не знаю, ясновидіння то було чи щось інше, але образи Робера Дарзака та панни Станжерсон переслідували мене цілу ніч. То уявіть же собі, яке враження справила на мене вранці звістка про замах на панну Станжерсон! Як було не згадати слова: «Невже для того, щоб завоювати вас, мені доведеться вчинити злочин?» Проте не ці слова я проказав панові Дарзаку, коли ми зустрілися з ним у замку Гландьє, а ті, де йшлося про будиночок священика і про духмянний садочок: ті, які панна Станжерсон читала з папірця і яких вистачило, щоб переді мною розчахнулися двері замку. Чи підозрював я в ту мить Робера Дарзака в убивстві? Ні! Навряд чи в той момент мені таке спадало на думку. В мене тоді не було жодної інформації. І все ж мені хотілось, аби він одразу довів, що рука в нього не поранена. Коли ми залишилися з ним віч-на-віч, я розповів, як волею випадку мені випало почути їхню розмову в саду Єлісейського палацу, і коли я сказав, що чув його слова: «Невже для того, щоб завоювати вас, мені доведеться вчинити злочин?», він, звісна річ, рознервувався, але набагато менше, ніж тоді, коли почув слова про будиночок священика. Його справді приголомшило моє повидлення про те, що того дня, коли він мав зустрітися з Матильдою Станжерсон в Єлісейському палаці, вона по обіді ходила на пошту по листа — мабуть, той самий лист, якого вони вдвох читали в саду президентського палацу. Це моє припущення врешті підтвердилося, коли я, ви пам'ятаєте, знайшов у каміні лабораторії рештки листа, датованого 23 жовтня. Поза всяким сумнівом, панна Станжерсон, повернувшись додому, хотіла спалити цей компрометуючий її документ. Даремно Робер Дарзак заперечував будь-який зв'язок листа зі злочином. Я сказав йому, що в такій заплутаній справі він не мав права приховувати від слідства епізод з листом, бо то надзвичайно важлива деталь. Адже відчай, з яким панна Станжерсон промовила ці фатальні слова, ридання самого Робера Дарзака, а також його погроза скоїти злочин — усе це не дозволяє сумніватися: лист багато важить. Робер Дарзак нервувався чимдалі більше. Тоді я вирішив скористатися своєю перевагою.

«Ви збирались одружитися, шановний, — недбало кинув я, не дивлячись на свого співбесідника, — аж раптом весілля стало неможливим через автора того листа. Адже, прочитавши листа, ви одразу ж завели мову про злочин, необхідний для того, аби здобути панну Станжерсон. **ТОЖ МІЖ ВАМИ Й НАРЕЧЕНОЮ СТОІТЬ ХТОСЬ ТАКИЙ, ХТО ЗАБОРОНЯЄ ЇЙ УЗЯТИ ШЛЮБ, ХТОСЬ ТАКИЙ, ХТО ВВАЖАЄ ЗА КРАЩЕ ВБИТИ Ї!** — І закінчив я цю невеличку промову словами: — А тепер, добродію, вам не залишається нічого іншого, як назвати мені ім'я вбивці!»

Безперечно, слова мої вцілили надзвичайно влучно, бо коли я підвів погляд на Робера Дарзака, то побачив спотворене гримасою обличчя, зрошене потом чоло, а в очах — жаж.

— Шановний, у мене до вас одне прохання, — сказав Дарзак, — воно мо-

же видатися вам безглуздом, але я за це ладен віддати життя. Не кажіть представникам правосуддя про те, що побачили й почули в Єлисейському саду... Ні їм, ні будь-кому в світі... Присягаюся: я не винний, і знаю, відчуваю, що ви мені вірите. Але я волів би краще захити слави злодія, ніж привернути увагу правосуддя до тих слів: «Будиночок священика анітрохи не втратив своєї принади...» Правосуддя не повинно знати про них. Уся ця справа ваша, мій пане, я віддаю її до ваших рук, але забудьте про вечір в Єлисейському палаці. Перед вами безліч інших шляхів, які приведуть вас до викриття злочинця! Я сам вам їх проторую, я допоможу вам! Хочете залишитися тут? Хочете почуватись, як у себе вдома? Їсти, пити?.. Спостерігати за моїми діями й за діями всіх інших? Ви будете повновласним господарем у Гландьє, *тільки забудьте про вечір у Єлисейському палаці!»*

Тут Рультабій помовчав, аби перевести дух. Тепер мені стала зрозумілою досі непояснена поведінка Робера Дарзака, його ставлення до мого друга й та легкість, із якою журналіст укорінився на місці злочину. Все, щойно почуте, розпалило до краю мою цікавість. Я попросив Рультабія розповісти, що було далі. Як розгорталися події в Гландьє протягом останніх восьми днів? І що то за жакливі зовнішні докази, що свідчать проти Робера Дарзака, жакливіші за ціпок, яким заволодів Фредерік Ларсан?

— Усі докази сходяться проти Робера Дарзака, — підтвердив Рультабій. — Ситуація видається мені небезпечною. Але пана Дарзака це, здається, анітрохи не обходить, і в цьому його помилка. Його ніщо не цікавить, крім здоров'я панни Станжерсон, яке що не день кращає, а тут це сталася подія, таємничіша, ніж загадка Жовтої кімнати.

— Це неможливо! — вигукнув я. — Хіба може бути щось загадковіше за таємницю Жовтої кімнати?!

— Закінчимо спершу розмову про Робера Дарзака, — вгамував мене Рультабій. — Я сказав вам, що всі підозри падають на нього. Знятий Фредеріком Ларсаном відбиток елегантного черевика очевидячки належить нареченому панни Станжерсон. Слід велосипедної шини теж може бути слідом його велосипеда, це зараз перевіряють. Свій велосипед він завжди тримав у замку. Навіщо ж було саме у цей час забирати його до Парижа? Хіба він не збирався повертатись до замку? Невже розірвані заручини повинні були призвести до розірвання будь-яких взаємин з родиною Станжерсонів? Обидві сторони твердять, що їхні зв'язки, безумовно, триватимуть. Так у чім річ? Фредерік Ларсан гадає, ніби всі зв'язки розірвано. Відтоді як Робер Дарзак супроводжував панну Станжерсон до універмагу «Лув», він і носа не показував до Гландьє, а з'явився тут наступного дня після злочину. Нагадую, що свій ридикюль, у якому лежав ключ з мідною головою, Матильда Станжерсон загубила, перебуваючи в товаристві Робера Дарзака. З того дня і до вечора в Єлисейському палаці вона та її колишній наречений не бачились. Можливо, листувалися. Панна Станжерсон ходила на пошту по лист «до запитання», і Фредерік Ларсан, який, звісна річ, не знає, що відбулося в Єлисейському палаці, дійшов висновку, що сумочку з ключем украв Робер Дарзак з метою заволодіти найціннішими батьковими паперами, які б він повернув за умови, якщо Матильда погодиться вийти за нього. Все це лишалось б хисткою, навіть абсурдною гіпотезою, як сказав великий Фред, коли б не було іншої обставини, набагато важливішої, яку я неспроможний пояснити. Річ у тім, що двадцять четвертого жовтня Робер Дарзак сам відвідав поштове відділення, аби одержати лист, який напередодні вже одержала Матильда Станжерсон. *Чоловік, що звернувся на пункт «до запитання», на думку поштовика, як дві краплі води подібний до Робера Дарзака.* Робер Дарзак же, коли його слідчий запитав про це в приватній бесіді, заперечив свій візит на пошту. Особисто я вірю Дарзакові, бо навіть якщо припустити, що листа написав він сам, — а я в цьому сумніваюся, він усе одно знав, що Матильда забрала листа, бо він же на власні очі бачив його й сам тримав у руках у саду Єлисейського палацу. Виходить, то не він приходив наступного дня, двадцять четвертого, до поштового відділення № 40. На мою думку, за листом приходив хтось інший, навдвовижу подібний до Робера Дарзака: той, хто вкрав сумочку. Певно, цей чоловік вимагав у своєму листі від власниці сумочки — панни Станжерсон, щось таке, чого не отримав. І, мабуть, дуже здивувався і почав сумніватися, чи одержав адресат його листа з літерами М. А. Т. С. Т. Н., які він написав на конверті. Ось тому він пішов на пошту, та

ще з такою настійливістю вимагав листа і повернувся розлючений. Адресатка листа одержала, а його вимоги не задовольнила! Чого ж він од неї вимагав? Про це не знає жодна жива душа, крім Матильди Станжерсон. А наступного дня стало відомо, що вночі на неї вчинено замах, ще через день я довідався, що професора пограбовано за допомогою того самого ключа, про який ішлося в листі «до запитання». Виходячи з цього, я не сумніваюся, що чоловік, який приходив у відділення зв'язку, і є вбивцею. Такого ж умовиводу дійшов, до речі, і Фредерік Ларсан, що цілком логічно, але він має на увазі Робера Дарзака. Ви самі розумієте, що й слідчий, і Фредерік Ларсан, і я сам усе зробили для того, щоб одержати у поштовому відділенні якнайточніший опис чоловіка, який приходив туди двадцять четвертого жовтня. Але нам не пощастило дізнатися, ні звідки він прийшов, ні куди пішов. Геть нічого, крім словесного портрета, надивовижу схожого на портрет Робера Дарзака. Я помітив у найбільших газетах оголошення: «Обіцяю велику винагороду кучерові, який віз клієнта до поштового відділення № 40 24 жовтня близько десятої години ранку. Звертатися до редакції газети «Епок», запитати П. Р.». Але це не дало жодних наслідків. Урешті, можливо, цей чоловік подався на пошту пішки. Але він квапивсь, то можна було сподіватися, що найняв екіпаж. В оголошенні я не давав його прикмет, побоюючись, щоб до мене не прийшли усі кучери, які в цей час перевозили пасажирів у районі пошти. Але не з'явився жоден! Я днями й ночами запитував себе: «Хто цей чоловік, так дивно схожий на Робера Дарзака? Чи це не той, що купував ціпок?» Найгірше те, що в той час, коли дійник Робера Дарзака питає на пошті листа, сам Дарзак має прочитати в Сорбонні лекцію. Але він її не читав. Його підмінив хтось із колег. І коли Дарзака запитали, що того дня робив, він відповів: «Гуляв у Булонському Лісі». Що ви подумаете про викладача, який, передоручивши комусь свою лекцію, сам вирушає на прогулянку? До того ж мушу вам повідомити: якщо пан Дарзак твердить, ніби вранці двадцять четвертого жовтня прогулювався в Булонському Лісі, то що він робив у ніч на двадцять п'яте? На це запитання він зовсім відмовляється відповідати! Фредерікові Ларсану, наприклад, спокійнісінько відповів, що нікого не обходить, чим він займаєсь у Парижі. На що Фредерік Ларсан поклявся, що неодмінно з'ясує, на що було витрачено цей час. Усе це дало великому Фреду підстави для деяких гіпотез, і якщо погодитись із фактом перебування Робера Дарзака у Жовтій кімнаті, то це підкріплює поліційну версію втечі злодія: професор Станжерсон випустив його, щоб уникнути грандіозного скандалу. Врешті, саме ця гіпотеза, яку я вважаю хибною, збила великого Фреда на манівці. Само по собі це мене вельми потішило б, якби не йшлося про звинувачення безневинної людини! А тепер лишається з'ясувати: чи справді ця гіпотеза вводить в оману великого Фреда? У цьому, лише в цьому заковика!

— Але ж, можливо, Фредерік Ларсан таки має рацію! — урвав я Рультабія.
— Чи ви певні, що Робер Дарзак не винний? Як на мене, то чи не занадто багато збігів...

— Збіги — це найзапекліші вороги істини! — відрубав мій друг.

— А якої думки зараз слідчий?

— Пан де Марке не наважується звинуватити Робера Дарзака без вагомих доказів. Бо інакше проти нього повстане громадська думка, не кажучи вже про всю Сорбонну й професора Станжерсона з дочкою. Матильда Станжерсон обожає Робера Дарзака. Хоч як мигцем вона бачила злочинця, але переконати широку громадськість у тому, що не впізнала Робера Дарзака, якщо то справді був він, буде важко. Звичайно, у Жовтій кімнаті панували сутінки, але ж не забувайте, нічник усе-таки блимав. Ось, друже, яким був стан справ, коли три дні тому, вірніше, три ночі тому, сталась нечувана подія, про яку я вам зараз розповім...

РОЗДІЛ XIV

«Сьогодні ввечері прийде вбивця»

— Слід показати вам місце дії, — почав Рультабій, — аби ви змогли зрозуміти чи, скоріше, аби самі пересвідчилися, що зрозуміти нічого неможливо. Мені здається, я виявив те, над чим усі інші сушать собі мізки: в який спосіб злочинцеві пощастило вийти із Жовтої кімнати без допомоги співни-ка і без участі професора Станжерсона. Не маючи ще цілковитої певності що-

до особи вбивці, я не наслідуюся викласти свою гіпотезу, хоча вважаю її слушною. У кожному разі в ній немає нічого неприродного, вона дуже проста. Що ж до того, що відбулося три ночі тому тут, у замку, то протягом цілої доби це здавалося мені надприродним, таким, що перевершує будь-яку уяву. І навіть тепер, коли в глибині моєї свідомості зажеврила якась гіпотеза, вона видається мені такою абсурдною, що краще віддам перевагу темряві невідомого.

Промовивши це, юний репортер запропонував мені прогулянку. Ми обійшли замок довкола. Опале листя шаруділо в нас під ногами, і то були єдині звуки, що порушували тишу. Замок здавався пустою. І сиве каміння, й мертвотна вода у баюрах попід баштою, й тужлива земля, вкрита залишками літньої пишноти, і чорні кістяки дерев — усе це надавало місцині, над якою кружляла кривава таємниця, вкрай сумовитого вигляду. Обминувши донжон, ми зустріли «зеленого чоловіка» — який і не подумав з нами привітатися, пройшов повз нас так, начебто ми були порожнім місцем. Він здавався таким самим, як і тоді, коли я побачив його вперше з вікна трактиру татуся Мат'є: мав на плечі рушницю, в зубах — люльку, на носі — пенсне.

— Цікава пташка! — пошепки кинув мені Рутьабій.

— Ви з ним балакали?

— Балакати балакав, але нічого з нього не витяг. Він або щось буркоче, або стенає плечима та йде геть. Мешкає на другому поверсі донжону, в просторій кімнаті, колишній капличці. Живе, як той відлюдько, з дому без рушниці не виходить. Запопадливий лише з дівчатами. Під приводом боротьби з бракон'єрами часто виходить із дому вночі, але я маю підозру, що ходить він на побачення. Покоївка панни Станжерсон Сільвія — його коханка. Нині він страшенно закоханий у трактирницю, але татусь Мат'є пильнує свою жінку, здається мені, майже неможливо дістатися до пані Мат'є, а це робить «зеленого чоловіка» ще похмурішим та мовчазнішим. Нічого не скажеш. Чоловік він показний, випещений, навіть елегантний. Жінки в радісі чотирьох льє упадають за ним.

Ми проминули донжон, що височів на лівому крилі замку, і опинилися позаду будівлі. Вказуючи на одне з вікон, у якому я впізнав вікно спальні Матильди Станжерсон, Рутьабій мовив:

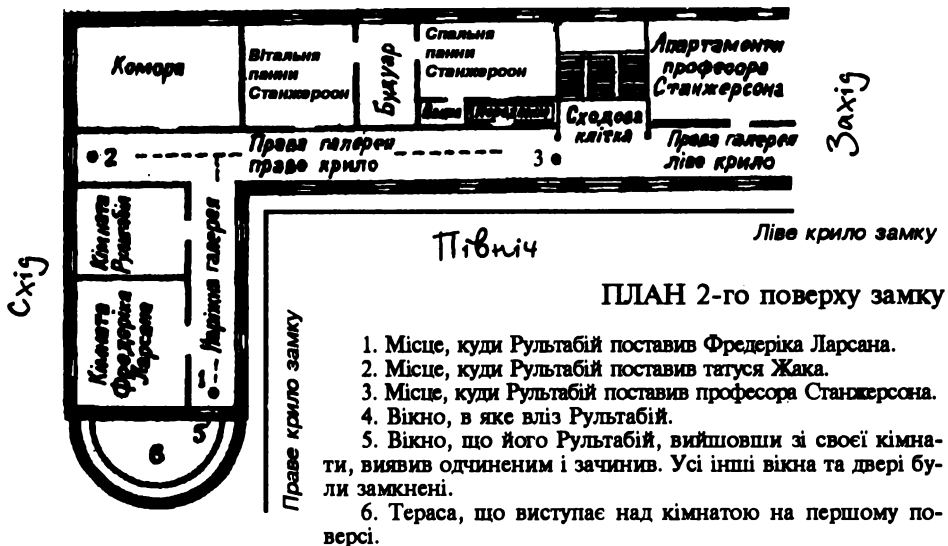
— Якби ви проходили тут о першій годині позаминулої ночі, то побачили б вашого покійного слугу на драбині, готового проникнути до замку крізь це вікно.

Коли я здивувався з приводу такої нічної гімнастики, Рутьабій попросив мене запам'ятати зовнішню конструкцію замку, після чого ми ввійшли досередини.

— А тепер, друже, час мені ознайомити вас із другим поверхом у правому крилі замку, де мене поселили.

Для того, щоб дати читачеві повне уявлення про розташування приміщень, де відбулися дивні дива, про які я зараз розповім з усіма подробицями, пропоную план другого поверху правого крила замку, накреслений Рутьабієм наступного дня після подій.

Рутьабій поманив мене піднятися слідом за ним розлогими подвійними сходами, які на другому поверсі утворювали простору сходову клітку. З цієї клітки можна було пройти як у праве, так і в ліве крило замку високою та широкою галереєю, що тяглася вздовж усїєї будівлі, освітлена вікнами північного фасаду. В галерею виходили двері тих кімнат, вікна яких дивилися на південь. Професор Станжерсон мешкав у лівому крилі замку, апартаменти його дочки були в правому. Ми ввійшли до правого крила галереї. Килимова доріжка на натертій підлозі, що блищала, немов дзеркало, поглинала наші кроки. Рутьабій, стишивши голос, попросив мене рухатися безгучно, бо ми проходили повз кімнату Матильди Станжерсон. Він пояснює, що апартаменти професорової дочки складаються зі спальні, передпокою, невеличкої ванної кімнати, будуару та вітальні. Звісна річ, усі ці приміщення були сполучені між собою. Лише двері вітальні та передпокою виходили в галерею. Далі галерея тяглася до східної частини будівлі, закінчуючись високим вікном (на плані вікно 2). На відстані двох третин

довжини у цю галерею під прямим кутом входила інша, яка вела в праве крило замку.

Для того щоб моя розповідь стала зрозумілішою, надалі називатимемо галерею, що йде від сходів східного вікна, прямою галереєю, а той відтинок, що під прямим кутом тягнеться в праве крило, — галереєю наріжною. Тож на перехресті цих двох галерей — кімната Рультабій й суміжна з нею — Фредеріка Ларсана. Двері цих двох помешкань виходили в наріжну галерею, тоді як двері панни Станжерсон — у пряму галерею (див. план).

Рультабій упустив мене до своєї кімнати й замкнув двері на засув. Я ще не встиг осягнути зором помешкання, як з його вуст зірвався вигук здивування: Рультабій тицяв пальцем на пенсне, що лежало посеред круглого столика.

— А це що таке?! Звідки взялося на моєму столику це пенсне?! — обурився він.

Мені важко було йому відповісти.

— Якщо тільки... — почав він. — Якщо тільки... якщо тільки це не те пенсне, яке я шукаю... А тоді... а тоді... *це має бути пенсне далекозорої людини!*

І Рультабій схопив пенсне й заходився обмацувати опуклі скельця... Потому втупився в мене, і в його очах я прочитав жах.

— Оце так!.. — І знову: — Оце так!.. — немов од своїх думок раптом ізсунувся з глузду.

Він схопився на ноги, поклав мені руку на плече й, посміхаючись, як навіжений, мовив:

— Це пенсне зведе мене з розуму, бо таке цілком можливе... Так, так, можливе, якщо міркувати з погляду математичного... Хоча з погляду гуманістичного таке взагалі неможливе. Хіба що... хіба що... хіба що...

У двері двічі коротко постукали. Рультабій трохи прочинив двері, й до кімнати встромилася чиясь голова. Я впізнав консьєржку, яку бачив на допиті в лабораторії, і дуже здивувався, бо гадав, що жінка й досі сидить під арештом. Консьєржка тихо прошепотіла:

— У щілині між паркетинами...

— Дякую, — сказав у відповідь Рультабій, і голова зникла.

Він старанно зачинив двері, обернувся до мене й розгублено промовив зовсім незрозумілі слова:

— Якщо воно можливе математично, чому б йому не бути можливим й гуманістично?! Але якщо воно можливе гуманістично, то справа просто приголомшлива!

Я урвав цей монолог Рультабія:

— То консьєржів уже випустили на волю?

— Так, — відповів Рутьабій. — Я наполягав, і їх відпустили. Мені потрібні надійні люди. Жінка цілком віддана мені, а її чоловік ладен офірувати за мене життя. А якщо це — пенсне далекогозорой людини, мені напевне знадобляться вірні люди, ладні мені офірувати життя.

— Отакої! — вигукнув я. — То ви не жартуєте, друже... І коли саме доведеться його офірувати?

— Та сьогодні ввечері! Бо хочу, щоб ви це знали, друже: *сьогодні ввечері прийде вбивця!*

— Боже милий, то ви чекаєте на нього сьогодні? Невже ви знаєте, хто вбивця?!

— Ну гаразд... Тепер я, можливо, й знаю його. Але з мого боку було б божевіллям категорично твердити. Щоправда, я визначив його з математичною точністю, однак моя математика дає такі страхітливі результати, що мені хотілося б плекати надію на можливість помилки! *О, я щиро сподіваюся на це!*

— П'ять хвилин тому ви ще не знали особи злочинця, а тепер кажете, що чекаєте на нього сьогодні ввечері. Чому?

— *Бо я знаю, що він має прийти!*

Рутьабій поволі набив люльку й запалив її.

То була ознака того, що зараз я почую надзвичайно захоплюючу історію. У цю хвилину в коридорі почулися кроки, хтось пройшов повз наші двері. Рутьабій прислухався. Кроки віддалились.

— А Фредерік Ларсан зараз у себе в кімнаті? — запитав я, кивнувши на стіну.

— Ні, його немає. Вранці поїхав до Парижа: як і раніше, стежить за Робером Дарзаком! Дарзак також уранці поїхав до Парижа. Усе це може погано скінчитися! Передбачаю, не пізніше як за тиждень пана Дарзака заарештують. Найгірше полягає в тому, що проти бідолахи ополчилося геть усе: події, люди, речі... Й години не проходить без того, щоб проти Робера Дарзака не виникло нового обвинувачення... Слідчого це приголомшує й засліплює. Втім, я його розумію: авжеж, є від чого осліпнути...

— Але Фредерік Ларсан, здається, не новачок...

— Я гадав, він набагато сильніший, — із зневажливою гримасою проказав Рутьабій. — Звісна річ, Фред людина непересічна. Я навіть дуже захоплювався ним, поки познайомився з його методами роботи. А вони виявилися жалюгідними... Він зажив репутації завдяки спритності, а от філософського підходу йому бракує, а вбогість його математичних концепцій взагалі не витримує ніякої критики...

Я дивився на Рутьабія й не міг стримати посмішки: цей вісімнадцятирічний юнак давав малоприємну оцінку п'ятдесятирічному чоловікові, який зажив слави найпроникливішого детектива Європи...

— Ось ви посміхаєтеся, — помітив Рутьабій, — а даремно!.. Присягаюся вам, що я його пошию в дурні... І гучна це буде справа! Але треба поспішати, поки що він має наді мною колосальну фору. Перевагою цією Фред завдячує Роберові Дарзаку, а сьогодні ввечері пан Дарзак напевне йому допоможе... *Самі подумайте: щоразу, коли злочинець навідується до замку, Робер Дарзак за днем збігом обставин відсутній і до того ж відмовляється щось пояснити — це якесь лиха година!*

— Щоразу, коли злочинець навідується до замку!.. — вигукнув я. — То він, виходить, повертався?!

— Так, преславної ночі, коли сталася та незвичайна подія...

Отже, я зараз дізнаюся про цю дивну подію, на яку уже півгодини натякає Рутьабій, так нічого до ладу не пояснивши. Але я виховав у себе звичку ніколи не квапити Рутьабія... Зазвичай він починав розповідати, коли йому заманеться. І переважно коли бачив у цьому користь. Причому робив це не заради того, аби вдовольнити мою збуджену цікавість, а скорше, бажаючи зробити висновки для себе, виклавши докладно подію, яка його цікавила.

Ось і цього разу він уривчастими фразами повідомив мені речі, від яких я мало не зомлів, бо, правду кажучи, явище такої маловивченої науки, як, приміром, гіпнотизм, не менш таємниче, ніж зникнення злочинця саме в той момент, коли його тримають учотирьох. Я згадав про гіпнотизм, але міг би з таким самим успіхом навести приклад з електричним струмом, природа

якого нам була невідома й закони якого ми так мало знаємо, а все тому, що на той час ключ до цієї справи можна було шукати хіба що в невідомому й збагнути її можна лише за допомогою незбагненого, того, що лежить за межами відомих нам законів природи. А проте, якби мав розум такий, як Рультабій, я б так само дав природне пояснення всім подіям, бо найцікавіше в усіх таємницях замку Гландье — це, безперечно, та природність, з якою Рультабій усе пояснив. Але хто б міг тоді похвалитися, та й нині також, що має розум Рультабія? Його опуклі лобні долі були оригінальні й асиметричні, рівних ним я зроду не зустрів, хіба щось подібне, але набагато менш виразне у Фредеріка Ларсана — треба було добре придивлятися, щоб угадати їхню наявність на чолі славетного поліцяя. Тоді як долі Рультабія впадали у вічі — даруйте мені такий сильний вислів.

Серед паперів, що їх передав мені юний репортер по завершених справи, був записник, у якому я знайшов детальний звіт про «явище зникнення матеріальної сутності злочинця» і запис тих міркувань, які з'явилися з цього приводу. Гадаю, краще запропонувати вам цей звіт, аніж продовжувати виклад нашої з ним бесіди, бо в такій справі можна припуститися помилки.

РОЗДІЛ XV

Пастка

Із записника Жозефа Рультабія

«Минулої ночі, тобто в ніч з 29 на 30 жовтня, — пише Жозеф Рультабій, — я прокинувся близько першої години. Нічніці чи якийсь шум знадвору? З глибини парку почувся зловісний крик Божої Тварючки. Я підвівся й відчинив вікно: холодний вітер, сльота, безпросвітна темрява, тиша. Я зачинив вікно. І знову нічну тишу прорізав химерний лемент. Я поквалливо натяг штани й накинув піджак. Надворі така негода — господар собаку не вижене з хати. То хто ж тоді так близько від замку нявчить, наче кіт матінки Навколішниці? Я схопив масивного кийка — єдину мою зброю — й тихенько відчинив двері.

Ось я вже в галереї. Лампа з рефлектором яскраво її освітлює. Язичок полум'я мигтить, мов од протягу. Я відчуваю, що звідкись дме. Повертаюся назад. За моєю спиною відчинене вікно, те вікно, що виходить, як і двері наших з Фредеріком Ларсаном кімнат, до наріжної галереї, — я її так називатиму, щоб відрізнити її від прямої галереї, куди виходять апартаменти панни Станжерсон. Ці дві галереї сходяться під прямим кутом. Хто ж одчинив вікно? Підходжу до вікна, визираю. Під цим вікном, на відстані близько метра, виступає тераска, що служить дахом невеличкій кімнаті, прибудованій до першого поверху. В разі потреби можна вистрибнути з вікна на терасу, а звідти вже — до майдану перед центральним входом замку. Той, хто обрав цей шлях, з усього видно, не мав ключа до вхідних дверей. Але що спонукає думати про таку нічну «зарядку»? Оце відчинене вікно? А якщо то лише недбалість обслуگی?

Я захищаю віконниці, кепкуючи з себе і з тої легкості, з якою створюю драми навколо відчиненого вікна. І знову в темряві лунає крик Божої Тварючки. Потому западає тиша, дощ більше не періщить у вікно. Замок спить. З надзвичайною обережністю я ступаю килимом, що застеляє галерею. Діставшись до повороту в пряму галерею, я обережно визираю з-за рогу. В цій галереї, теж добре освітленій лампою з рефлектором, чудово видно три фотелі та кілька розвішаних по стінах картин.

Що я тут роблю? Ніколи ще замок не був оповитий таким спокоєм. Усе відпочиває. Який інстинкт штовхає мене до спальні Матильди Станжерсон? Звідки в душі моїй лунає цей голос: «Дійди до кімнати панни Станжерсон!»

Я дивлюся собі під ноги й бачу: йду слід у слід за кимось, хто до мене тут уже пройшов у напрямку тієї спальні! Так, на килимі чийсь ноги нанесли багнюки знадвору, а я ступаю точнісінько по слідах! Жажливо! Впізнаю «елегантні» сліди, сліди вбивці! Отож він прийшов сюди цієї непогідної ночі! Якщо з вікна галереї можна спуститися через терасу вниз, то таким шляхом можна й піднятися.

Злочинець тут, у замку, адже сліди ведуть лише в один бік. Він уліз у це

відчинене вікно в кінці наріжної галереї, пройшов повз кімнату Фредеріка Ларсана, повз мою кімнату, повернув праворуч, у пряму галерею, і зайшов до кімнати панни Станжерсон.

Я стою під дверима її апартаментів, під дверима передпокою. Двері прочинені, я безгучно штовхаю їх. Тепер я в передпокої, там, під дверима самої спальні, бачу смужку світла. Дослухаюсь. Анішелесь! Жодного звуку, навіть подиху не чути. Ох, якби знаття, що відбувається за цими дверима в цілковитій тиші. Досить поглянути на замкову шпарину, щоб зрозуміти: двері замкнені зсередини, а ключ стирчить у замку. І подумати лишень, що злочинець, можливо, там! Напевне там! Невже він і цього разу втече? Все залежить од мене! Головне — зберігати холонокровність і не схибити ні в чому! Необхідно зазирнути в цю кімнату! Якщо я ввійду через вітальню Матильди Станжерсон, то доведеться проминути ще й будуар, а вбивця у цей час утече дверима, перед якими я оце стою...

За моїм припущенням, сьогодні ввечері злочину ще не сталося, бо як тоді пояснити тишу, що панувала в будуарі? Адже там щонаочі чергують дві покоївки, вони чатуватимуть до повного одужання панни Станжерсон.

Я був майже певен, що вбивця там. То чому б негайно не підняти тривогу? Навіть якщо він утече, чи не врятую я цим панну Станжерсон? А що, коли вбивця сьогодні ввечері присутній там не як убивця? Двері йому лишили відчинені, аби міг увійти. Але хто їх одчинив? І тут знову замкнув. Хто? Він увійшов сьогодні до спальні, хоча двері, безперечно, були замкнені зсередини, адже панна Станжерсон щовечора зачинається зі своїми покоївками. Хто повернув цей ключ, аби впустити злочинця? Покоївка? Вірна стара покоївка та її дочка Сільвія? У це не дуже віриться. До того ж вони сплять у будуарі, а перестрашена Матильда Станжерсон, як розповів мені Робер Дарзак, сама завбачливо перевіряє всі запори відтоді, як здоров'я пішло на краще й вона вже може самотужки пересуватися по кімнаті. Втім, я ще не бачив, щоб панна виходила із своїх апартаментів. Така раптова завбачливість, така її настороженість дуже вразила Робера Дарзака, а мене також змусила замислитись. Не виникає жодного сумніву, що в день замаху в Жовтій кімнаті вона чекала на вбивцю. Чи чекала на нього й сьогодні ввечері? Чия ж тоді рука повернула ключа, щоб упустити злочинця? Чи не рука самої Матильди Станжерсон? Бо, врешті, вона боялась вбивцю, боялась його появи! Отже її присилували відчинити двері! Яке жахливе побачення тут відбувається! Побачення, пов'язане зі злочином? Ну, певно ж, не любовне, бо Матильда Станжерсон обоюноє Робера Дарзака, я це знаю.

Усі ці думки промайнули в моїй голові, геть нічого в ній не пояснивши. Ах, коли б знаття!..

Якщо за дверима така тиша, значить, вона потрібна комусь! Моє втручання може спричинити скоріш лихо, ніж добро! Звідки я знаю? А що, коли моє втручання спричинить злочин? Ах, як би побачити і дізнатися, що там робиться, не порушуючи тиші!

Я виходжу з передпокою. Простую до центральних сходів, спускаюся, й ось я в центральному вестибюлі на першому поверсі, де ночує тепер, після замаху, татусь Жак.

Він уже одягнений, в очах розгубленість. Його анітрохи не здивувала моя поява, розповідає, що прокинувся від лементу Божої Тварючки, тоді почув у парку чийсь кроки. Хтось пройшов попід самим вікном. Татусь Жак визирнув і побачив чорного привида. Я запитую, чи має татусь Жак зброю. Ні, відтоді як слідчий відібрав його револьвер, в нього нічого не лишилося. Я тягну старого за собою до парку крізь маленькі задні двері. Біжимо вздовж стіни під вікно спальні панни Станжерсон. Там наказую татусеві Жаку притиснутись до стіни й завмерти, а сам, скориставшись із того, що місяць зайшов за хмари, стаю навпроти вікна, пильнуючи, щоб не потрапити в смугу світла. Вікно прочинене. Що це — завбачливість? Пересторога, щоб мати змогу швидше втекти вікном, якщо хтось зайде у двері? Еге-е, той, хто звідси вистрибне, має шанс скрутити собі в'язи! А звідки я взяв, що вбивця не має вірówki? Він, мабуть, усе передбачив... Ах, коли б знаття, що відбувається у цій кімнаті, проникнути в таємницю її тиші! Я повертаюся до татуса Жака і шепочу йому на вухо єдине слово: «Драбину!» Спершу подумав про те дерево, яке тиж-

день тому вже послужило було мені спостережним пунктом. Але тут-таки й помітив: вікно прочинене в такий спосіб, що цього разу, коли я вилізу на дерево, то нічого не побачу. До того ж я волів не лише бачити, а й чути... і в разі потреби ще й діяти...

За хвилину повернувся татусь Жак. Він був надзвичайно збуджений, аж тіпавсь, але драбини не приніс. Ще здалеку почав манити мене, щоб я до нього підійшов. Коли я підскочив, старий зашепотів:

— Ходімо зі мною!

Довелось обходити замок з боку донжону. Аж під донжоном він пояснив:

— Оцей підвал нам із садівником править за комірчину. Я підбіг до підвалу, але двері відчинені, а драбини нема... Коли вийшов, пробився місяць, й ось де я її знайшов!

Старий кивнув на драбину, що була зіперта на виступ тераси під тим самим вікном, яке я виявив відчиненим. Виступ тераси перешкодив мені побачити її згори... По цій драбині надзвичайно легко можна було промкнутися до наріжної галереї другого поверху, і я більш не мав жодного сумніву, що невідомий потрапив до замку саме цим шляхом.

Ми підбігли до драбини, але не встигли за неї вхопитися, як татусь Жак тицьнув пальцем на прочинені двері маленької кімнати першого поверху, дахом якої правила вищезгадана тераса. Старий ще ширше їх відчинив, зазирнув усередину й видихнув:

— Його тут немає!

— Кого?

— Лісничого! — І зашепотів мені на ухо: — Ви ж знаєте, що він ночує в цій кімнатці відтоді, як почалася реставрація донжону.

І ще раз із значущим виглядом обвів рукою відчинені двері, драбину, терасу, вікно, яке я ще раніше зачинив ізсередини наріжної галереї.

Які думки снували в моїй голові? Чи мав я тоді час думати?! Я скоріш відчував, ніж думав...

Що ж підказували мені мої відчуття? Якщо лісничий зараз нагорі, в спальні (кажу «якщо», бо не мав тоді інших доказів, окрім драбини та порожньої кімнати, не мав жодної іншої ознаки, яка б давала підстави підозрювати лісничого. І отже, якщо він насправді там, то він був змушений обрати саме цей шлях: вікно та драбину, бо кімнати, розташовані за його помешканням, зайняті подружжями дворецького та кухаря, а кухня заважала дістатися до вестибюля першим поверхом замку. Якщо це справді лісничий, йому нічого не варто було під якимось приводом увійти вчора ввечері до галереї й подбати, щоб віконниці цього вікна були не зачинені зсередини, а лише причинені, і їх можна було б одчинити знадвору, й він міг би опинитися в галереї... Той факт, що злочинцеві знадобилося відчинене зсередини вікно, відразу ж звузило коло підозрюваних. Убивцею мав стати хтось із своїх, якщо, звичайно, не було спільника, в що я не вірю... За умови... За умови... За умови, якщо сама Матильда Станжерсон не подбала, щоб вікно лишалося відчиненим... Але що ж це за такий жахливий секрет, щоб жертва змушена була усувати перешкоди на шляху власного вбивці?!

Тож я схопив драбину, а ми поспішили на задвір'я замку. Вікно лишалося відчиненим, фіранки запнуті, але не щільно — між ними пробивалася широка смуга світла й падала на галявину мені до ніг. Я підставив драбину до вікна спальні й був майже певен, що зробив це безгучно. Татусь Жак лишився внизу, а я поволеньки поліз угору, тримаючи свого кийка. Затамувавши подих, переступав зі щабля на щабель. Раптово наповзає чорна хмара, і знову починається хвища. Пошастило. Аж тут лунає зловісний лемент Божої Тварючки. Я так і заляк на середині драбини. Мені здалося, ніби кричать у мене за спиною, за кілька метрів од мене. А бува це сигнал? Що, як хтось із спільників злочинця мене вгледів на драбині? Що, як цим криком убивцю підкликали до вікна? Лишенько, хтось і справді підійшов до вікна! Я відчув, як наді мною вистрімила голова! Я чув його подих... але не міг на нього глянути! Щонайменший порух голови — й мені капець! Чи побачить він мене в темряві? Чи нахилитиметься?.. Ні... Він відійшов, нічого не помітив... Я швидше відчув, ніж почув, як він крадькома ходить по кімнаті, і вирішив піднятися ще на кілька щаблів. Тепер моя голова була на рівні підвіконня. Ще кілька щаблів — і я

біля вікна! Я припав до просвіту між нещільно заплутаних фіранок. Я бачив.

Він там. Сидить за маленьким письмовим столиком Матильди Станжерсон і пише. Сидить до мене спиною. Перед ним горить свічка. Він схилився над свічкою, тіні танцюють і деформують його постать. Я виразно бачу лише велетенську сутулу спину. Приголомшлива новина: панни Станжерсон там немає! Ліжко її не розстелене. Де ж вона спить сьогодні? Звичайно, в сусідній кімнаті, разом з покоївками. Це я так думаю. Щастя, що чоловік у кімнаті сам. Можна спокійно підготувати пастку.

Хто він, цей незнайомиць, який сидить за письмовим столом і щось пише, немов у себе вдома? Якби не сліди на килимі в галереї, якби не відчинене вікно, якби не драбина під тим вікном, можна було б подумати, що цей чоловік має повне право перебувати тут і що в цьому немає нічого дивного! Проте не виникає жодного сумніву, що цей незнайомиць і є нападником із Жовтої кімнати, бандитом, від якого панна Станжерсон зазнала такої кривди, але чомусь його не виказала! Тільки б побачити його обличчя! Затримати! Схопити!

Якщо я зараз удеруся до кімнати, він утече передпокоюм або праворуч, дверима будуару. А далі, вітальнею, потрапить до галереї — і я його прогавлю. Ні, поки що він у мене в руках, а за п'ять хвилин я триматиму його надійніше, ніж у клітці... Що він робить тут на самоті, в кімнаті Матильди Станжерсон? Що пише? Кому?

Я злажу. Опускаю драбину на землю. Посилаю татуся Жака розбудити професора. Нехай старий зачекає на мене там, але не попереджає хазяїна, що прийду. А я побіжу до Фредеріка Ларсана. Дуже все це мені не до вподоби. Я волів би, поки він задає хропака, самотужки здобути всі лаври... Але татусь Жак і професор — літні люди, а я, мабуть, ще не вилюднів... Мені може забракнути сили. Що ж до Ларсана, то він звик духопелити людей, кидати на землю, надягати на них наручники. Ларсан відчиняє двері. Вигляд у нього ошелешений, очі заспані, він ладен послати мене до дідька, не бажає вірити дурним вигадкам якогось репортера. Доводиться переконувати його, що вбивця насправді тут!

— Дивно, — каже Ларсан, — я гадав, що сьогодні по обіді ми розсталися в Парижі...

Він хуленько вдягається, бере револьвер. У галереї запитує:

— Де він?

— У спальні панни Станжерсон.

— А вона сама?

— Її там немає.

— Ходімо туди!

— Не йдіть туди! При першій же небезпеці він утече. Він має три шляхи для відступу — двері, вікно, будуар, де сплять жінки...

— Я його пристрелю!

— А якщо не влучите? Якщо лише пораните? Він усе одно втече! Не кажучи вже про те, що, безперечно, він озброєний... Ні, дозвольте мені керувати операцією, і я відповім за все...

— Як хочете, — досить поблажливо погодився він.

Тоді, переконавшись, що всі вікна в обох галереях щільно зачинені, я поставив Фредеріка Ларсана на чати в кінці наріжної галереї, біля того вікна, яке було прочинене і яке я зачинив.

Фреда я попередив:

— Ні в якому разі ви не повинні залишати свій пост, аж поки я вас не покличу. Сто відсотків із ста, що вбивця кинеється до цього вікна й намагатиметься втекти від догоні, бо прийшов цим шляхом і саме тут підготував собі шлях для відступу. У вас небезпечний пост...

— А ви де будете? — поцікавився Фред.

— Я стрибну в кімнату й пожену його на вас.

— Візьміть мій револьвер, — запропонував Фред, — а я скористаюся вашим кийком.

— Дякую, — відповів я, — ви відважна людина.

Я взяв Фредів револьвер. Мені доведеться опинитись віч-на-віч з убивцею, тож револьвер до речі.

Лишивши Фреда на варті біля вікна, позначеного на плані цифрою 5, я,

так само обережно, попрямував до апартаментів професора, який мешкав у лівому крилі замку. Професора Станжерсона я знайшов у товаристві татуся Жака, який дотримував свою обіцянку й обмежився тим, що сказав своєму господарю, аби той щонайшвидше вдягався. Я коротко повідомив професора про перебіг подій. Він теж озброївся револьвером, і за мить всі троє опинилися в галереї. Відтоді як я побачив убивцю за письмовим столом, минуло не більше десяти хвилин. Професор поривався вдертись туди й пристрелити його — це здавалося найпростішим! Я застеріг його від ризику, мовляв, намагаючись убити злодія, ми можемо випустити його живо-го.

Коли я запрягся, що дочки у спальні немає й що їй не загрожує небезпека, професор погодився вгамувати своє нетерпіння й довірити мені керівництво операцією. Це я попередив його й татуся Жака, що вони мають убігти лише тоді, коли я їх кликатиму або якщо почують револьверний постріл. Потому я наказав татусеві Жаку зайняти місце біля вікна в кінці прямої галереї (це вікно на моєму плані позначено цифрою 2). Я обрав для старого саме цей пост, бо уявляв собі, що сполоханий у кімнаті злочинець побіжить галереєю до вікна, яке він лишив прочиненим, але, діставшись до рогу, побачить біля нього Фредеріка Ларсана. Тоді кинеться навтьоки до прямої галереї. А там наразиться на татуся Жака, який перешкодить йому вистрибнути з вікна в кінці прямої галереї. Бо саме в такий спосіб мав би діяти злочинець, якщо він добре орієнтується в замку (а щодо цього я не мав жодного сумніву). Саме під цим вікном знадвору примикав виступ, тоді як усі інші вікна галереї були на такій висоті, що годі стрибнути додола, не скрутивши собі в'язи. До того ж усі двері й вікна були надійно зачинені, так само як і двері комірчини, в чому я пересвідчився на власні очі.

Отже, коли татусь Жак зайняв указане йому мною місце, я лишив професора на сходовій площадці, неподалік од дверей до передпокою панни Станжерсон. Тепер можна було сподіватися на те, що коли я зненацька заскочу злочинця в кімнаті, він кинеться тікати через передпокії, а не будуар, де, певно, двері замкнені власноручно Матильдою Станжерсон, якщо, звичайно, моє припущення слушне і вона справді сховалась, аби не зустрітися зі злодієм, який мав її навідати! Так чи не так, він усе одно опиниться в галереї й наразиться на моїх людей, які на нього чекають.

Не встигне він поріг переступити, а тут-таки професор Станжерсон. Майне праворуч, до наріжної галереї, як він заздалегідь намірявся, добіжить до перехрестя двох галерей — одразу ж побачить ліворуч, у кінці однієї, Ларсана, а праворуч, у кінці другої — татуся Жака. А за спиною в нього — ми з професором. Попався! Дзуськи, не втечеш! Такий план, на мою думку, був найнадійніший, найпростіший і найрозумніший.

Комусь може спасти на думку, що певніше було б вартувати обоє дверей до спальні Матильди Станжерсон. Але так подумала б лише людина пересічна! Адже до будуару ми могли проникнути не інакше, як через вітальню, двері якої надійним чином замкнула зсередини налякана панна. Отже цей план, гідний інтелекту посереднього поліцає, був для нас нездійсненний.

Але я, який звик усе добре обмірковувати, щиро скажу: навіть якби міг вільно ввійти до будуару, я все одно дотримувався б плану, що вам його виклав. Інший план, за яким ми мали б напасти разом з двох дверей, роз'єднав би нас у момент боротьби з ворогом. Тоді як мій план збирав усіх до купи для атаки в тому місці, яке я вирахував з математичною точністю, а саме — на перехресті галерей.

Отож, розставивши своїх людей, я знову вискочив надвір, оббіг замок, приставив драбину до вікна й з револьвером у руці поліз нагору.

Тому з вас, хто глузує з отих моїх пересторог, хочу нагадати про таємницю Жовтої кімнати та про надзвичайну підступність злочинця, в якій ми пересвідчилились. І ще: тим, хто вважає мої міркування надміру скрупульозними, надто в той момент, коли слід було негайно приймати рішення й діяти не зволікаючи, — тим скажу, що мав намір якомога докладніше викласти всі деталі власного плану атаки, який був приведений у дію набагато швидше, ніж вам здається в моєму викладі».

РОЗДІЛ XVI

Дивне явище розпаду матерії Із записника Жозефа Рультабія (Продовження)

«Ось я знову під вікном. І знову голова моя здіймається над рівнем кам'яного підвіконня. Тягнуся до шпарини між фіранками й з душевним тремом чекаю: в якій позі побачу вбивцю? Ой, якби спиною до мене! Якби сидів він так само за столиком і писав! А може... А може, його вже там немає? Та куди б він міг подітися? Хіба я не забрав од нього драбину? Збираю в кулак свою витримку, пнуса ще вище. Зазираю. Він там. Я знову бачу його велетенську спину. Свічка блимає, тіні спотворюють контури постаті. Тільки тепер він уже не пише, й свічка стоїть не на бюрку, а на підлозі. Чоловік нахилився над нею. Дивна поза, але вона мене влаштовує. Переводжу погляд. Підіймаюся ще вище: це останні шаблі. Лівою рукою хапаюся за підвіконня. Серце ось-ось вискочить з грудей. Револьвер хапаю зубами, аби обіруч спертися на підвіконня. Один рвучкий рух — і я на підвіконні! Тільки б не впала драбина! Так воно й сталося... Не встигла нога моя відірватись од останнього шабля, як драбина, черкнувши по стіні, впала... У цей момент я вже сперся колінами на підвіконня... Та вбивця прудкіший за мене... Звуки за вікном його налякали, і я раптом побачив, що велетенська спина випросталася, чоловік підхопивсь і обернувся... Я побачив його... Та чи міг розгледіти?.. Свічка на підлозі, тому яскраво освітлені лише ноги. Усе, що було над столом, здавалося невиразною тінню, розпливалося в темряві... Я побачив кудлату голову, велику бороду, навіжені очі... Бліде обличчя з пишними бакенбардами, здається, рудими, наскільки зміг розгледіти в тих сутінках за одну мить... Обличчя мені незнайоме: таке було моє перше відчуття...

Тепер треба було швидко діяти! Бути як вітер, як блискавка! Та ба! — лишалося ще зробити необхідні рухи — напружитись, звестися з колін на рівні ноги... Угледівши мене, чолов'яга сахнувся і, як я й передбачив, кинувся до дверей передпокою. Він устиг їх відчинити й чкурнув навтіки. Але я вже гнав його по п'ятах з револьвером у руці.

— Сюди!.. Сюди!.. — горлав я щосили.

Як стріла, перетнув кімнату, проте все ж таки встиг помітити, що на столі лежить лист. У передпокої я мало не схопив убивцю, поки він одчиняв двері. Я мало не торкнувся до нього! Він устиг хряснути мені перед носом дверима, що ведуть до галереї... Але і в мене наче вирости крила, я опинився в галереї за три метри від нього... До мене приєднався професор Станжерсон, тепер ми переслідували злочинця вдвох. А той, як я й передбачав, кинувся до правої галереї, тобто шляхом, підготовленим для відступу.

— До мене, Жаку! До мене, Ларсан! — кричав я.

Тепер він не міг од нас утекти! Дикий, радісний, переможний крик вирвався з моїх грудей! Злочинець добіг до перехрестя галереї всього на мить раніше нас, і зустріч, яку я підготував, ота фатальна зустріч, яка неодмінно мала відбутися, таки відбулась! Ми всі зіткнулися на перехресті: професор Станжерсон і я з одного кінця прямої галереї, татусь Жак — з протилежного кінця, а Фредерік Ларсан примчав з наріжної галереї. Ми мало не попадали, налетівши один на одного...

Але злочинця... не було!

Ми презирнулися, ошелешені, в очах у кожного був жах перед таким неймовірним фактом: злочинець зник!

Де ж він? Де ж він? Де? Усім своїм еством ми питали: «Де він?!»

— Не може бути! Він не міг утекти! — обурився я, охоплений гнівом, який перевершував мій страх.

— Я торкнувся його! — вигукнув Фред Ларсан.

— Він був тут, я відчував на обличчі його віддих! — репетував татусь Жак.

— Ми його торкалися! — вторували ми з професором Станжерсоном.

Куди ж він подівся? Куди подівся? Куди подівся...

Як божевільні сновигали ми галереями, перевіряючи двері та вікна, — усі вони були зачинені, замкнені зсередини. А якщо їх зачинено, значить, їх ніхто не відчиняв... До того ж, якщо ця наполохана людина зуміла відчини-

ти непомітно для нас вікно чи двері, хіба таке не є ще незбагненнішим, аніж саме по собі її зникнення?!

Де ж він? Де?.. Він не міг утекти ні дверима, ні вікном, ні в будь-який спосіб¹. Не міг же він пройти крізь стіну!..

Визнаю, я впау у розпач. Адже галерея була освітлена, а в ній — ні люка, ані потаємних дверей, жодного місця, де можна було б сховатися. Ми пересували крісла й знімали картини. Нічого! Анічогісінько! Якби там стояла китайська ваза, ми б і в неї заглянули, але ніякої вази не було!»

РОЗДІЛ XVII

Загадкова галерея

Із записника Жозефа Рультабія

(Продовження)

«На порозі передпокою з'явилася Матильда Станжерсон. Незбагненне явище сталося в галереї, майже під її дверима, де ми й товклися зараз. Випадають хвилини, коли розум залишає тебе або, ще гірше, мозок відмовляється зрозуміти побачене. Усе це, безперечно, було подібне до того відчуття, яке раптом навалилося на мене, загрожуючи моєму мислячому «я» і взагалі людській думці! Руйнація спорудженої розумом будівлі, та ще й знищення матеріалізованого в плоті бачення при тому, — нищівний удар!

На щастя, Матильда Станжерсон з'явилася на порозі свого передпокою. Я побачив її, і це врятувало мій мозок від хаосу, що вже його засмоктував... Я вдихав її пахощі... «Пахощі дами в чорному»... Люба, безцінна дамо в чорному, вже ніколи я тебе не побачу! Боже милий, я віддав би десять років, та що казати — половину свого життя за те, щоб побачити тебе знову. Але мені судилося лише вряди-годи вдихати парфуми... Тільки парфуми, схожі на ті, що їх зберегла моя пам'ять з тих далеких дитячих років. Ніщо інше, як пронизливий спомин про тебе, дорогоцінна моя дамо в чорному, і примусив мене наблизитися до тої, яка — уся в білому, така бліда й така гарна — стояла на вході у таємничу галерею². Її чудове золотаве волосся, зібране вузлом на потилиці, дозволяло побачити червону позначку на скроні — рубець рани, яка мало не коштувала їй життя... Ще на початку розслідування, коли щойно вхопився за живу ниточку в справі Жовтої кімнати, я вважав, що в ніч нападу панна Станжерсон мусила бути гладенько зачесаною на прямий проділ. Та й хіба ж я міг думати інакше до того, як побував у Жовтій кімнаті?

А зараз, потому, що сталося в загадковій галереї, в голові моїй було зовсім порожньо, стою тут бовдур бовдуром, утупившись у панну Станжерсон, таку бліду й таку гарну... На ній казково білий пенюар. Видіння, прекрасна мара. Батько схопив її в обійми, пригорнув, обсіпав поцілунками — здавалося, він удруге віднайшов дочку, бо вдруге міг її втратити... Він не наважується розпитувати її. Повів до спальні, куди ми послідували теж, бо, врешті, треба було щось збагнути! Двері будуару відчинені. Покоївки обернули до нас перелякані обличчя... Матильда Станжерсон питає, що то був за гамір. Її запитання мене приголомшує, я питаю в неї те саме.

— Усе це дуже просто! — пояснює вона.

Ой, якби просто!.. Вона, бачте, вирішила цю ніч спати не в себе, а разом з обома покоївками в будуарі... Сама замкнула двері, коли вже влягалися. Після тієї страшної ночі на неї наводять приступи страху, й це цілком природно, еге ж?.. Але як пояснити, чому саме тієї ночі вона замкнулася зі

¹ Коли ця таємниця, дякуючи Рультабію, його навдивовижу логічному мисленню, знайшла своє природне пояснення, ми змушені були визнати: злочинець справді не пройшов ні вікном, ні дверима, ні сходами, однак правосуддя ніяк не хотіло з цим змиритися! (Прим. авт.)

² Коли Жозеф Рультабій писав ці рядки, йому минуло вісімнадцятий рік... А він говорить про свою юність! Я не втручаюся в текст, написаний моїм другом, але попереджаю читача, як, врешті, це робив і раніше, що епізод з парфумами «дами в чорному» не пов'язаний безпосередньо з таємницею Жовтої кімнати... Що вдієш, якщо у пропонованому тексті інколи трапляються спогади з часів Рультабієвого дитинства, то це не з моєї вини. (Прим. авт.)

своїми служницями? Як пояснити, чому не дозволяє батькові почувати поряд, у вітальні, коли вона так усього боїться? Куди раптом зник лист, який щойно лежав на письмовому столі?! Той, хто все зможе пояснити, скаже: панна Станжерсон наперед знала, що вбивця має її навідати... Вона не могла цьому перешкодити... Нікого не попередила, бо хотіла, щоб убивця лишався невпізнаним... Щоб його не впізнав ні її батько, ні хтось інший... ніхто, крім Робера Дарзака. Бо тепер пан Дарзак знає його... А може, знав і раніше? Досить згадати слова, мовлені ним у Єлїсейському палаці: «Невже для того, щоб здобути вас, мені доведеться вчинити злочин?» Проти кого може бути спрямований цей злочин, як не проти злочинця? А ще згадаймо, що відповів Дарзак на моє запитання: «Чи вам до вподоби той факт, що я знайду вбивцю?» — «Ах, я волів би вбити його власноручно!» А я йому на те: «Ви не відповіли на моє запитання!» Бо такі ж не відповів. Бо ж справді пану Дарзакові вбивця відомий так добре, що він, хоч мріє його позбутись, а боїться, щоб я не довідався всієї правди. Власне Дарзак допоміг мені провадити слідство з двох причин: по-перше, я його до цього змусив, а по-друге, він сподівається в такий спосіб урятувати Матильду...

Іду за нею до спальні... до її спальні... Дивлюся на те місце, де щойно лежав лист... Він був адресований їй, звичайно ж, їй... Боже, як вона тремтить, сердешна... Тремтить, слухаючи розповідь батька про перебування злочинця в її кімнаті, про догоню... Але видно, видно, що остаточно заспокоюється лише тоді, коли їй сповіщають: злочинцеві з допомогою якогось неймовірного чаклунства пощастило вислизнути з наших рук...

Потому западає мовчанка. І яка мовчанка! Професор, Ларсан, татусь Жак і я — усі ми дивимося на Матильду. Які думки снують навколо неї в цій тиші?.. Після незбагненої появи злочинця в оцій спальні і після його таємничого зникнення в галереї всі думки, здавалося мені, починаючи від мізкувань татуся Жака, аж до підозр, що почали народжуватися в голові професора Станжерсона, можна було висловити одним реченням, зверненням до неї: «О ти, кому відома таємниця, розкажи її нам, і тоді ми, може, зуміємо врятувати тебе!» Ах, як би я хотів її врятувати... від неї самої й від того, іншого!.. Хотілося плакати... Так, я відчував, як очі мої наповнюються сльозами від усвідомлення власної безсилі перед величезним нещастям, яке так старанно приховували...

Вона зараз переді мною, жінка, напахчена парфумами «дами в чорному»... Нарешті я бачу її в цій кімнаті, в спальні, куди вона відмовилася мене впустити після першого замаху... в кімнаті, де мовчала, де й далі справляє мовчанку... З того фатального моменту у Жовтій кімнаті ми всі впадаємо коло цієї мовчазної жінки, аби дізнатися те, що знає вона. Наша жадібна цікавість завдає їй, мабуть, ще більшої муки. І хто знає, може, розкриття таємниці спричинить іншу драму, ще жахливішу, аніж та, що тут уже відбулася? Хто гарантує, що це не призведе до її загибелі? Проте вона вже ледь не загинула... А ми й досі нічого не знаємо... Вірніше, серед нас є такі, хто нічого не знає. Але я... Коли я дізнаюся — хто, я знаючу все... А тим часом хто ж він? Хто?.. Не знаючи цього, мушу мовчати, мовчати, жаліючи її, бо жодного сумніву немає: вона знає, в який спосіб той вийшов з Жовтої кімнати, знає, але мовчить. Чи маю я право щось казати? От коли знатиму — хто, я побажаю з ним, і тільки з ним!

Вона дивиться на нас, дивиться ніби здалеку, ніби нас немає в кімнаті... Нарешті професор порушує мовчанку. Заявляє, що відтепер не залишить дочку. Даремно Матильда намагається заперечувати проти цього категоричного рішення. Станжерсон і слухати нічого не бажає. Ні, сьогодні ж він переселиться до її апартаментів. Потім, занепокоєний станом доньчиного здоров'я, дорікає їй: навіщо підвелася?.. Раптом заговорює до неї, як до малої дитини, щось промовляє, посміхається їй... Він уже не тямить, що говорить, що робить... Славетний професор не може дати собі ради... Белькоче. Це свідчить про розумовий розлад... Врешті, всі ми зараз у такому ж стані... Та ось панна Станжерсон промовляє зовсім прості слова:

— Татусю! Татусю!

Але в її голосі звучить таке страждання, що професор вибухає риданням. Татусь Жак сякається, навіть Фредерік Ларсан і той змушений відвернутись,

аби приховати розчулення... Та я й сам більше не можу... і вже ні про що не думаю, нічого не відчуваю, обернувся на якусь одноклітинну істоту... Я сам собі огидний...

З моменту замаху в Жовтій кімнаті Фредерік Ларсан теж уперше побачив панну Станжерсон. Як і я, настійливо домагався дозволу її допитати, але його так само, як і мене, відшивали. Йому, як і мені, відповідали одне: панна Станжерсон ще надто слабка, допит слідчого її перевтомив і таке інше... Очевидним було Матильдине небажання допомогти нам у розслідуванні. Щодо мене, то мене це не дивувало, а от у Фредеріка Ларсана викликало подив. Адже ми з ним дотримували протилежних поглядів на злочин...

Вони плачуть... І я ще раз ловлю себе на тому, що подумки повторюю: «Врятувати Матильду! Врятувати! Навіть проти її волі. Але, рятуючи, не скомпрометувати. Й при цьому не дати йому говорити. Кому — йому? Йому, вбивці! Схопити її заткати йому пельку...» Але ж казав Робер Дарзак: «Для того, щоб йому закрити рота, його треба вбити!» Такий логічний умовивід зі слів Робера Дарзака. Чи маю я право порішити людину, яка хоче вбити Матильду Станжерсон? Ні! Ну а якщо все-таки так станеться? Слід спробувати хоча б для того, аби впевнитися: чи справді він існує в плоті й крові! Хоча б для того, аби побачити його мертвим, якщо не пощастило схопити живцем...

Боже милий, як натякнути цій жінці, котра навіть не дивиться на нас, поглинута своїм страхом та батьковим горем, що я на все готовий, аби врятувати її?.. Авжеж, авжеж, я знову силкуюсь міркувати розсудливо й спробую цього разу почати не з хибного краю, я здійснию чудеса!..

Я підходжу до неї, намагаюся заговорити, хочу благати її довіритися мені... Сказати в кількох словах, які б вона одна зрозуміла, що знаю, в який спосіб злочинець вивабрався із Жовтої кімнати, що я наполовину розкрив секрет, що співчуваю їй від щирого серця... Але вона вже киває нам дати їй спокій, цей безмовний порух виказує безмежну втому, жінці потрібен відпочинок... Професор Станжерсон просить нас повернутися до наших кімнат, дякує нам — одне слово, виряджає... Ми з Фредеріком Ларсаном кланяємось і в супроводі татуся Жака виходимо в галерею. Чую, як Ларсан мимрить собі під ніс:

— Диво... Диво...

Киває мені зайти до нього в кімнату. На порозі, обернувшись до татуся Жака, запитує:

— Ви його добре розгледіли?

— Кого?

— Злочинця.

— Ще б пак! Велика руда борода, руде волосся...

— Мені теж так здалося, — встряю я.

— І мені, — погоджується Ларсан.

Ось ми опиняємося вдвох із великим Фредом у його кімнаті, щоб обговорити подію. Балакаємо вже цілу годину, повертаємо справу то так, то сяк. З Фредових запитань, з його пояснень зрозуміло, що він — усупереч власним очам, і моїм, й очам усіх присутніх — переконаний: злочинець зник в одному з потаємних хідників замку, який добре знає.

— Він знає замок, — каже Фред, — дуже добре знає...

— Цей чоловік високий на зріст, має кремезну статуру...

— Саме таку статуру, як треба, — бурчить Фред.

— Розумію вас, — відповідаю. — А як ви поясните руду бороду й руду чуприну?

— Завелика борода, загуста чуприна... Все фальшиве, — робить висновок Фредерік Ларсан.

— Не поспішайте. На думці у вас Робер Дарзак... Чи ви коли дасте йому спокій? Я особисто певен, що він не винний.

— Тим краще! Бажав би в це вірити. Проте всі докази проти нього. Ви помітили сліди на килимовій доріжці? Підіть-но подивіться.

— Я їх бачив. Це «елегантні» сліди, ті самі, що з берега ставу.

— Сліди Робера Дарзака — невже ви це заперечуватимете?

— Тут можна помилитись.

— А чи помітили ви, що сліди не повертаються? Коли чоловік вибіг з кімнати, а ми кинулися навздогін, його черевики слідів не лишили.

— Ймовірно, чоловік перебував у кімнаті не одну годину, тож багнука на підшвах встигла висохнути. До того ж він біг дуже швидко, торкаючись килима носками черевиків. Адже ми бачили, як він утікає, але не чули гупання... — Раптом я припинив цей уривчастий, непослідовний, недостойний нас обмін думок і знаком закликав Ларсана прислухатися: — Там, унизу... Хтось зачиняє двері...

Я підвівся, Ларсан теж. Ми спустились на перший поверх, вийшли з замку. Я повів Ларсана до однокімнатної прибудови під терасою, на яку виходило вікно наріжної галереї. Пальцем кивнув йому на щойно відкриті, а тепер зачинені двері, з-під яких сяяло світло.

— Лісничий! — сказав Фред.

— Зайдімо туди! — прошепотів я.

І, зважившись (на що, хіба я сам знав? Зважившись уважати винним лісничого? Хіба я був цього певен?), я ступив до дверей і різко постукав.

Дехто подумає, що ми загаялися з відвідинами лісничого, що, прогавивши злочинця, мали б найпершим обов'язком шукати його скрізь довкола замку, в парку, по всіх усюдах...

На такий закид нам лишається відповіді: злочинець зник із галереї у такий спосіб, що нам справді почало здаватися — його ніде не існує! Він утік у той момент, коли всі ми мало не руками його тримали, мало не торкалися його... Тож хіба могли собі уявити, що знайдемо його вночі в таємничій темряві парку? Адже я вам уже розповів, як мене приголомшило його зникнення!

На мій стукіт дверей відразу ж одчинилися. Лісничий спокійно запитав, що нам треба. Він був у сорочці й, певно, намірявся лягати. Щоправда, ліжко ще не було розстелене.

Ми ввійшли.

— Ти ба, — подивувався угорос я, — ви ще не лягали?

— Ні! — грубо відказав лісничий. — Я обходив парк та ліс. Щойно повернувся. А зараз хочу спати. На добраніч!

— Послухайте-но, — сказав я, — під вашим вікном щойно стояла драбина...

— Яка драбина? Ніякої драбини я не бачив. Прощайте!

І він нас спокійнісінько виставив за двері.

Надворі я кинув поглядом на Ларсана. Той здався незворушним.

— Ну то що? — не вгавав я.

— А що? — перепитав Ларсан.

— Ви не завагались у своїй переконаності?

Ларсан, безсумнівно, був у поганому гуморі. Коли ми поверталися до замку, я почув, як він промимрив собі під ніс:

— Невже я міг так помилитися!..

Однак мені здалося, що ці слова були адресовані скоріше мені, ніж собі самому. І ще він докинув:

— У кожному разі невдовзі ми все знатимемо... Вранці усе проясниться».

РОЗДІЛ XVIII

Репортер накреслив собі коло між двома лобними половинами Із записника Жозефа Рультабія

(Закінчення)

«Ми розпрощалися біля моєї кімнати, меланхолійно потиснувши один одному руку. Мене тішило, що пощастило посіяти зернятко сумніву в його душі, похитнути упередженість цієї людини, людини з таким рідкісним інтелектом... Так, розумом його Бог не обділив, але методом Фред, безперечно, не володіє. Я вже не лягав спати. Дочекався світанку й зайшов на подвір'я. Обійшов його, вивчаючи всі сліди, що вели до нього чи з нього. Але сліди були змішані й такі нечіткі, що я нічого не зміг із них витягти. До речі, вважаю за необхідне зауважити, що взагалі-то мені зовсім невластиво надавати надто великого значення зовнішнім доказам, які викривають злочинця. Метода, за якою судять про злочин, виходячи з відбитків чийось підшов, здається мені досить-таки примітивною. Трапляється багато ідентичних

слідів, тож навряд чи можна покладати на них великі надії. Вони можуть вказати лише на напрям пошуку, але в жодному разі їх не можна розцінювати як остаточний доказ.

Хай там як, але думки мої перебували у великому замішанні. Я пішов до парадного двору й почав роздивлятися усі сліди, подумки просячи їх підкинути мені правильний напрям пошуку, аби зачепитися за щось реальне, за щось таке, з чого зможу виходити в своїх міркуваннях із приводу подій у таємничій галереї. Міркувати, але як?.. Як міркувати?..

Ну, звичайно, треба схопитися з нехитного кінця. У відчаї я сідаю на каменюку в безлюдному дворі... Що я роблю вже добру годину, що як не марудну роботу найпересічнішого поліція? Не дивна річ, якщо припустюся помилки, як припускається перший-ліпший слідчий при вигляді слідів, які невідомо куди тебе виведуть. Я сам собі осоружний, почувався інтелектуально ще нижчим, ніж усі поліційні агенти, вигадані романістами, агенти, котрі послуговуються як посібниками романами Едгара По і Конан Дойла. Ах, літературні агенти!.. Вони ладні нагромадити силу-силенну нісенітниць через нікчемний слід на піску або відбиток руки на стіні! Та і ти, Фредеріку Ларсан, жалюгідний літературний агенте!.. Начитався Конан Дойла, старий! Присягаюся, Шерлок Холмс змусить тебе припуститись гірких помилок. Маю на увазі твої міркування. Так-так, помилок, дурніших за ті, про які читаєш у романах... І ти, чого доброго, заарештуєш безневинну людину! З твоїм, запозиченим у Конан Дойла, методом ти зумів переконати і слідчого, й шефа поліції, геть усіх... Ти шукаєш останнього доказу... Останнього! Скажи краще — першого, небораче! Все, що сприймається на дотик, не обов'язково може правити за доказ... Я сам шойно нахилився над зримими слідами, але виключно для того, щоб унести їх до кола, яке накреслив мій мозок. Але часто це коло таке вузьке!.. Та хоч хай там що, воно було широченне — адже містило в собі істину! Так, так присягаюся: видимі сліди завжди були лише моїми прислужниками й ніколи — хазяями. Їм нізащо не вдалося б зробити з мене потвору, ще гіршу за сліпця (хоча що, здавалося б, що може бути страшніше за сліпоту?), — потвору, яка усе бачить у кривому дзеркалі! Ось чому я сміятимусь із твоєї помилки і з твого одноклітинного розуму, Фредеріку Ларсан!..

Що це зі мною? Тільки те, що цієї ночі в загадковій галереї сталася подія, яка з першого погляду не вкладається в коло, накреслене моєю думкою, — тільки тому я готовий звернути з правильного шляху, готовий рити землю носом, як той кнур, що навмання шукає в багнюці чого-небудь, аби нажертися... Схаменись, Рультабій, отямся, друже, вище голову! Не може такого бути, щоб подія в загадковій галереї не вписувалася в коло, накреслене твоїм розумом! Ти сам про це знаєш, добре знаєш! Тож вище голову! Доторкнись обома руками до чола і ще раз нагадай собі: коли ти накреслив своє коло, як креслять на папері геометричну фігуру, ти почав з правильного кінця і тепер спокійно можеш міркувати далі.

Тож рушай звідси геть... Іди до загадкової галереї, тільки у своїх міркуваннях почни з правильного кінця і в жодному разі не забувай про здоровий глузд, обіприся на свій розум, як Фредерік Ларсан обпирається на свій ціпок, і ти невдовзі переконаєшся, що великий Фред не хто інший, як бовдур.

*Жозеф Рультабій,
30 жовтня, опівдні».*

«Сказано — зроблено... Я знову опинився в галереї, і, хоча не знайшов там нічого, крім того, що вже бачив минулої ночі, здоровий глузд змусив мене зрозуміти одну річ, неймовірну річ, ото ж у голові в мене закрутилось, і мені знову довелося шукати потрібний кінець, аби вхопитися за нього і не звалитися.

Саме тепер мені знадобиться сила, щоб відшукати зримі сліди, які обов'язково впишуться, вони мусять вписатися до того ширшого кола, що я його накреслив собі між двома лобними половинками!

*Жозеф Рультабій,
30 жовтня, опівночі».*

РОЗДІЛ ХІХ, у якому Рультабій пропонує мені поспідати в трактирі «Донжон»

Свій нотатник, де були докладно описані всі події в загадковій галереї, Рультабій вручив мені значно пізніше, хоча зробив ці записи зранку, відразу ж після подій. А того дня, коли я приїхав до нього в Гландьє, він розповів мені з усіма подробицями те, що ви зараз уже знаєте, навіть те, що він на цьому тижні робив у Парижі, де, врешті, не дізнався нічого, що б йому придалося в майбутньому.

Події в загадковій галереї відбувалися в ніч на 30 жовтня, тобто за три дні до мого приїзду. Тож саме 2 листопада я, викликаний телеграмою Рультабія, приїхав до замку Гландьє й привіз із собою револьвери.

... Зараз я в Рультабєвій кімнаті, він щойно скінчив свою оповідь. Розповідаючи, весь час утішливо погладжував опуклі лінзи пенсне, знайденого на нічному століку, тож я зрозумів: це пенсне і є одним з двох видимих доказів, який повинен був увійти до кола, накресленого його розумінням та здоровим глуздом.

Дивна, єдина у своєму роді Рультабієва манера висловлюватися навдивовижу точними словами, мене більше не дивувала; одначе інколи, аби зрозуміти смисл цих слів, необхідно було пізнати його думки, хоча проникнути в таїну мислення Жозефа Рультабія часом аж ніяк не просто! Логіка цього хлопчиська — найцікавіша річ, яку мені зроду-віку доводилося спостерігати.

Рультабій крокував життям, навіть не підозрюючи, який подив і навіть потрясіння викликає він у тих, із ким зустрічається. Вражені розмахом його думки, люди обертались йому вслід, зупинялись й дивились, як ступає ця втілена думка, — так проводжають поглядом незвичайну постать, що трапилася на шляху. Тільки замість того, щоб подумати: «Звідки він такий узявся й куди прямує?», люди питались: «Звідки в Рультабія така думка і як вона розвиватиметься?»

Я вже казав, що він навіть не здогадувався про своє особливе обдарування і тому аніскілечки не соромився його, крокував життям подібно до всіх інших людей. Точнісінько так людина, яка не підозрює про ексцентричність власного вбрання, почуває себе невимушено, хоч хай би в якому оточенні опинилася. Тож цей хлопець, несвідомий надприродності свого розуму, спокійнісінько говорив про найскладніші речі в їхньому логічному виявленні, так би мовити, конспективно, випускаючи непотрібні подробиці, однак саме ця обставина й заважала нам, простим смертним, збагнути саму сутність його міркувань, хоч він і намагався представити перед нашими захопленими поглядами цю сутність у всьому обсязі.

Жозеф Рультабій запитав, якої я думки про те, що почув.

Я одказав: мені важко відповісти на це запитання. Тоді він порадив звернутися до здорового глузду і почати з потрібного кінця.

— Ну, добре, — почав я, — мені здається, вихідною точкою повинно бути те, що переслідуваний вами вбивця на якийсь момент опинився-таки в галереї.

— Чудовий початок! — вигукнув Рультабій. — Не варто на цьому зупинятися. Нумо, ще одне маленьке зусилля!

— Спробую. Якщо він справді опинився в галереї, звідки не міг утекти ні дверима, ані вікном, значить, він утік якимось іншим отвором.

Жозеф Рультабій подивився на мене співчутливо, зневажливо посміхнувшись, і заявив, що я, як і раніше, міркую, мов стара пантофля!

— Та що там пантофля! Ви міркуєте, як Фредерік Ларсан!

Бо в Рультабія бували різні періоди: він то захоплювався Ларсаном і кричав: «А він таки справді сильний!», то жалібно стогнав: «Який телепень!» — залежно від того, чи підтверджували Ларсанові знахідки його власні спостереження, чи, навпаки, суперечили їм. Такий ще один маленький недолік шляхетного характеру цієї дивовижної дитини.

Ми підвелися, й Рультабій потяг мене в парк. Коли вже підходили до брами, грюкіт розчахнутих віконниць змусив нас обернутись, — у вікні другого поверху лівого крила замку ми побачили бурякове, чисто поголене обличчя незнайомої мені людини.

— Ти диви, — прошепотів Рутьабій, — Артур Ренс!

Опустивши голову, він додав кроку, і я почув, як бурмотить крізь зуби:

— То він сьогодні ночував у замку?... Що йому тут робити?..

Коли ми відійшли досить далеко, я запитав, хто такий Артур Ренс. Рутьабій нагадав, що саме про нього він розповідав мені вранці: пан Артур Вільям Ренс — це той американець із Філадельфії, з яким вони нажлуктулися були під час прийому в Єлисейському палаці.

— Але ж він збиравсь покинути Францію!

— Авжеж. Тому, як бачите, я й здивувався, зустрівши його тут, — не у Франції взагалі, а в самісінькому Гландьє. Напевне, приїхав не вранці й аж ніяк не вночі, отже ще перед обідом. А я його й досі не бачив. Чому консьєржі не попередили мене?!

Я згадав, що Рутьабій ще не розповів мені, як йому пощастило звільнити консьєржів з-під варти.

Ми саме підходили до двірницької. Татусь Берньє та його дружина дивилися на нас із вікна. Доброзичлива посмішка грала на їхніх радісних обличчях. Здавалося, вони вже й забули про своє нещодавне ув'язнення. Мій юний друг поцікавивсь, о котрій годині прибув Артур Ренс. Ті відповіли, що не знають про його перебування у замку. Мабуть, приїхав учора ввечері, але їм не прийшлося відчиняти йому браму, бо він затятий любитель ходити пішки, тож відмовляється, щоб за ним посилали автомобіль, а має звичку виходити з поїзда на вокзальчику містечка Сен-Мішель і звідти пішки йде лісом до самого замку. До парку він потрапляє з боку гроту святої Женев'єви: спускається туди, потому перелазить через низенькі штахети в парк.

Вислухавши все це, Рутьабій спохмурнів, був чимось незадоволений, можливо, самим собою. Та це й зрозуміло, адже працюючи тут, доскіпливо вивчаючи кожну людину й кожен предмет у Гландьє, він оце тільки допіру дізнався про звичку Артура Ренса пішки діставатися до Гландьє.

— Ви кажете, нібито пан Ренс має звичку приходити до замку... То коли ж він приходив сюди востаннє? — похмуро загадав він пояснення в консьєржів.

— Нам важко сказати точно, — відповів пан Берньє. — Річ у тім, що поки були під арештом, ми не були в курсі... До того ж, коли цей пан відвідує замок, він не проходить крізь нашу браму. Так само, коли їде звідси...

— То, може, ви знаєте, коли він завітав сюди вперше?

— Так: дев'ять років тому...

— Скільки ж разів він одтоді відвідував Гландьє?

— Тричі.

— А коли востаннє був тут?

— За тиждень до замаху в Жовтій кімнаті.

Рутьабій поставив ще одне запитання, цього разу адресуючись виключно до жінки:

— То, кажете, в шпарині між плашками паркету?

— Так, між паркетинами, — potwierдила вона.

— Дякую, — сказав Рутьабій, — і будьте готові сьогодні ввечері.

Останні слова він вимовив, приклавши пальця до вуст, аби ті про це нікому не прохопилися.

З парку ми рушили до «Донжона».

— Ви обідаєте в цьому трактирі?

— Вряди-годи.

— А в замку вас годують?

— Так, ми з Ларсаном попросили подавати нам їжу то до його кімнати, то до моєї.

— А професор Станжерсон ніколи не запрошував вас до свого столу?

— Ніколи.

— Може, ви вже йому набридли?

— Не знаю, в кожному разі він удає, що ми нікому не заважаємо.

— А ні про що не розпитує?

— Ні. Але ніяк не може позбутися думки, що він товкся під дверима, поки в кімнаті вбивали його дочку, й хоча виламав ці двері, але вбивці так і не знайшов. Тому він певний: коли вже йому не пощастило нікого схопити, то

нам тим паче нема на що сподіватися... Проте після звинувачень Фредеріка Ларсана вважає своїм обов'язком не перешкоджати нашим безнадійним спробам.

Результатом знову поринув у думки. Коли ж повернувся до дійсності, то розповів, яким чином він звільнив з-під варти подружжя консьєржів.

— Я підійшов до професора Станжерсона з аркушем паперу й попросив написати таку заяву: «Хоч би в чому завинили мої вірні слуги, Берньє та його дружина, зобов'язуюсь тримати їх у себе на службі». Я пояснив професорові, що так примушу їх заговорити. Сказав, що переконаний у їхній невинності. До речі, я й зараз певен цього. Слідчий показав цей аркуш з підписом Станжерсона консьєржам, і тоді вони у всьому призналися. Розповіли саме те, що я й сподівався почути і чого вони не розказували через острах утратити роботу. Визнали, що займалися браконьєрством у володіннях професора Станжерсона, а того вечора, повертаючись із полювання, опинилися поблизу флігеля саме під час шарварку. Дичину продавали хазяїнові «Донжона», а він нею частував клієнтів або возив до Парижа. Я про це здогадався ще першого дня. Згадайте фразу, з якою я прорвався до шинку: «Тепер нам не доведеться скуштувати свіжини!» Це речення я почув того ранку, коли ми з вами підходили до брами парку, ви теж її почули, але не надали значення. Пам'ятаєте, в той момент, коли ми вже підійшли до паркового муру, нам довелося затриматись на хвилику, щоб подивитися на людину, яка ходила туди-сюди вздовж муру, весь час позираючи на годинник. Цією людиною виявився Фредерік Ларсан, який уже працював. А хазяїн трактиру, стоячи на порозі, казав комусь, хто перебував у залі: «Тепер не доведеться нам ласувати свіжиною!»

Чому «тепер»? Коли хочеш відшукати істину, розгадати таємницю, не можна нехтувати будь-чим побаченим або почутим. У кожній дрібниці слід докопуватися до сенсу. Ми прибули в провінцію, де всіх приголомшив скоєний злочин. І цілком логічно вбачати у кожній кинутій фразі натяк на події, що відбулися. «Тепер» означало для мене тільки одне: «після злочину». З самого початку слідства я шукав співвідношення між цими словами й драмою, що відбулась. І в трактирі «Донжон» я відразу ж повторив ці слова, а помітивши здивування та замішання татуся Матьє, зрозумів: улучив у яблучко. Саме тоді мені стало відомо, що консьєржів заарештовано. Татусь Матьє говорив про цих людей, як говорять про справжніх друзів... Про друзів, яким співчувають... Пов'язавши усе це до купи, я зробив такий висновок: «Відтепер», коли консьєржів заарештовано, «не доведеться нам ласувати свіжиною». Нема консьєржів — нема дичини. А неприхована зненависть, із якою говорив татусь Матьє про лісничого, зненависть, яку, здається, поділяли й консьєржі, підштовхнула мене до ідеї про браконьєрство... Що робили вночі консьєржі, які, безперечно, на момент замаху не лежали в ліжку? Допомогали злочинцеві? Я аж ніяк не міг таке припустити, бо, виходячи з міркувань, якими поділюся з вами пізніше, гадав, що напасник не мав спільників і що за всією цією драмою ховалася таємниця, котра якимось чином пов'язувала панну Станжерсон зі злочинцем; таємниця, в якій консьєржам не було місця.

Зате браконьєрство пояснювало все, що стосується консьєржів. Я прийняв цю гіпотезу й зажадав знайти докази в них у двірницькій. Як вам відомо, проник у будиночок і знайшов під їхнім ліжком сильця та мідяний дріт. «Хай йому чорт! — подумав я. — Хай йому чорт. Ось чому вони серед ночі перебували в парку!» Мене анітрохи не здивувало, що вони нічого не сказали слідчому і що навіть під тиском такого важкого звинувачення, як причетність до замаху, продовжували мовчати. Браконьєрство рятувало їх від суду, але позбавляло місця в замку, звідки їх витурили б. Оскільки ж вони були цілком певні своєї невинності, то сподівалися, що злочинця раю чи пізно виявлять, а про браконьєрство ніхто не дізнається, тож признатися вони завжди встигнуть! Я прискорив їхню сповідь, показавши підписану професором заяву. Вони дали всі потрібні свідчення, були випущені на волю й відчули до мене щире вдячність. Чому я раніше не подбав, щоб їх звільнити? Бо не мав цілковитої певності, що йдеться тільки про браконьєрство. Я вирішив не поспішати з ними, хотів вивчити ситуацію. Але спливали дні, і моя певність лише зміцнювалась. Й оскільки після подій у загадковій галереї мені знадобилися віддані люди, я вирішив негайно здобути їхню прихильність, визволивши з полону.

Таке розповів мені Жозеф Рутьабій, і я й досі не перестаю дивуватися з подоби його міркувань. Звісна річ, справа досить незначуща, проте я сподівався, що найближчими днями цей юнак у такий самий найпростіший спосіб знайде пояснення горезвісної ночі в Жовтій кімнаті та подій у загадковій галереї.

Ми підійшли до трактиру «Донжон». Увійшли.

Цього разу господаря не було, нас зустріла господиня прихильною усмішкою. Я вже описував зал, куди ми увійшли, згадував і чарівну біляву трактирницю з лагідними очима, яка одразу ж заходилася готувати нам сніданок.

— Як ся має татусь Матьє? — запитав Рутьабій.

— Анітрохи не краще, анітрішки, й досі прикутий до ліжка.

— Його мучить ревматизм?

— Украй замучив! Минулої ночі мені знову довелося зробити йому укол морфію. Тільки ці ліки утамовують біль.

Голос у неї був ніжний, і все в ній виказувало ніжність. Вона була справді гарна, можливо, трохи млява, з величезними мрійливими очима — очима закоханої жінки... Татусеві Матьє, коли він був ще ого-го, певно, пощастило... Але чи була вона щасливою з цим похмурим буркотуном і ревматиком? І після сцени, яку спостерігали минулого разу, ми не могли в це повірити, але в поведінці жінки було щось таке, що ніяк не нагадувало розпач. Поставивши на стіл пляшку добрячого сидру, вона вийшла на кухню готувати нам страви. Рутьабій наповнив келихи, набив люльку, припалив і спокійнісінько почав пояснювати, чому попросив привезти сюди револьвери.

— Так, — мовив він задумливо, споглядаючи клуби диму, що їх пускав зі своєї носогрійки, — так, любий друже, сьогодні ввечері має з'явитися вбивця.

Запала пауза, яку я не наважився порушити. За хвилику він заговорив знову:

— Учора ввечері, коли я вже вкладався до ліжка, до мене постукав Робер Дарзак. Я відчинив, і він повідомив мені, що йому конче треба вранці до Парижа. Справа, що спонукала його здійснити цю подорож, була водночас нагальна та загадкова: нагальна — бо відкласти її, за його словами, було неможливо, а загадкова — бо й розповісти про неї він не міг. «Я мушу їхати, — сказав він, — проте я віддав би половину свого життя за те, щоб не лишати зараз панну Станжерсон». Він анітрохи не приховував від мене, що їй знову загрожує небезпека. «Я не здивуюсь, якщо наступної ночі щось станеться, — признався він, — і незважаючи на це мушу їхати й можу повернутися до Гландье не раніше ніж післязавтра вранці».

Я зажадав пояснень, і ось що він мені сказав: настирлива думка про небезпеку, яка загрожує панні Станжерсон, зародилася в нього лише завдяки збігові, — досить йому відлучитися, як Матильда Станжерсон стає жертвою нападу. І справді, в ніч, коли мали місце події у загадковій галереї, йому необхідно було поїхати з замку; у ніч злочину в Жовтій кімнаті його також не було в Гландье, і ми знаємо, що це так. Принаймні у своїх офіційних свідченнях він про це повідомив. А якщо його переслідує думка про збіги і все-таки він знову їде, то це може означати лише одне: він скоряється чужій волі, що сильніша за нього. Я сказав йому про те, що подумав. І він відповів: «Можливо...» Я запитав, чия ця сильніша воля, чи не Матильди Станжерсон? Він заприсягся, що ні і що рішення поїхати він прийняв сам, без втручання панни Станжерсон. Одне слово, повторив, що не виключає можливості нового нападу саме через такий дивний збіг, який сам помітив і на який, до речі, йому вказав слідчий. «Якщо з панною Станжерсон щось скоїться, — сказав Дарзак, — то це буде жахливо і для неї, й для мене. Для неї — бо знову її життя повисне на волосині, а для мене — бо я не зможу захистити її, до того ж не зможу сказати, де я провів цю ніч. Я цілком свідомий, які підозри тяжіють наді мною. І слідчий, і пан Фредерік Ларсан (до речі, Ларсан ходив за мною назирці, коли я їздив до Парижа, й мені коштувало неймовірно зусиль спекатися його) — близькі до того, щоб оголосити мене винуватцем...» — «То чому б вам не назвати імені вбивці, адже ви його знаєте?!» — закричав я раптом. Пана Дарзака це, здається, страшенно збентежило. Він відповів невпевнено: «Я знаю ім'я вбивці? Як я можу його знати?» — «Від панни Станжерсон!» — відповів я. Дарзак пополотнів, я навіть подумав, чи не

зомліє, і зрозумів, що влучив у самісіньку ціль: вони з Матильдою Станжерсон знають ім'я злочинця! Коли він трохи прийшов до тями, то мовив: «Я прощаюся з вами, шановний. Відтоді як ви тут з'явилися, я мав нагоду пересвідчитись у вашій обдарованості, ваша винахідливість не знає собі рівної. Прошу вас, зробіть мені послугу... Можливо, я помиляюся, коли чекаю напад на наступної ночі, проте необхідно все передбачати, і я розраховую на те, що ви зумієте запобігти новому замахові, станете на заваді... Вживайте яких завгодно заходів, ізолюйте панну Станжерсон, не спускайте з неї очей. Зробіть усе, щоб жодна жива душа не могла проникнути до її кімнати. Охороняйте цю кімнату, як найкраща вівчарка. Не стуляйте око. Не дозволяйте собі ані на хвилику перепочити. Бо людина, яка нам загрожує, надзвичайно підступна. Однак саме підступність і може врятувати життя Матильди. Злочинець дізнається, що ви її пильнуєте. А якщо так, то не робитиме нової спроби». — «Чи розповіли ви про все це професорові Станжерсону?» — «Ні». — «Чому?» — «Навіщо? Я не хочу, щоб він повторив мені те, що й ви: «Вам відоме ім'я вбивці!» Якщо навіть ви здивувалися, почувши мої слова про те, що вбивця, можливо, з'явиться завтра вночі, то як же здивується професор! Навряд чи повірять, що моє зловісне пророцтво ґрунтується лише на згаданих збігах, які, зрештою, йому теж почнуть видаватися дивними... Я розповів вам усе це, пане Рультабій, бо почуваю до вас довіру... величезну довіру... Я знаю, що ви мене не підозрюєте!..»

— Сердега усе це белькотав, — вів далі Рультабій. — Він потерпав. Я почував до нього то більше співчуття, що більше розумів: він швидше повіситися, ніж скаже мені, хто вбивця, так само, як і панна Станжерсон швидше дасть себе порішити, ніж викаже відвідувача Жовтої кімнати та загадкової галереї. Цей тип тримає її, або ж їх обох, у жахливих тенетах, і вони обоє, певно, найдужче боялися, щоб професор Станжерсон часом не дізнався, як міцно його дочку тримає в кулаці той напасник. Я запевнив Дарзака, що все зрозумів і що тепер він може мовчати, якщо не має бажання нічого більше додати. Я пообіцяв пильнувати Матильду Станжерсон. Він настійливо зажадав, щоб я звів нездоланий бар'єр навколо її кімнати та будуару, де після подій у загадковій галереї спав професор Станжерсон. З настійливості Дарзака, який прагнув не допустити злочинця до помешкання Матильди, я зрозумів: перепона повинна бути такою видимою, щоб це налякало злочинця й примусило його зникнути безслідно. Так я подумки витлумачив слова, сказані ним на прощання: «Коли я поїду, ви можете сповістити про начебто ваші власні підозри щодо цієї ночі й професора Станжерсона, й татуся Жака, й Фредеріка Ларсана — всіх у домі — й організувати охорону.

Він пішов, бідолашний чолов'яга, який сам не знав, що верзе. Дарзак і гадки не мав: поки я мовчки слухав, аж вирячуючись од пильності, його таємниця на три чверті стала мені відомою, він справді перебував у цілковитому замішанні, якщо прийшов до мене в таку хвилину, якщо кидав Матильду, переконаний у тому, що злочинець неодмінно з'явиться цієї ночі...

Він пішов, а я почав міркувати. Думав про те, що маю бути хитрішим за самого себе й зробити так, аби злодій сном-духом не запідозрив, що на нього чекають. Не дати йому туди ввійти — це само собою зрозуміло, але дозволити наблизитися на відстань, достатню для того, щоб — живого чи мертвого — впізнати! Бо ж із цим треба було кінчати, — звільнити Матильду Станжерсон від убивці-невидимки!

Рультабій поклав люльку на стіл, вихилив чарку й знову звернувся до мене:

— Авжеж, любий друже, мені конче потрібно пильно зазирнути йому в обличчя, аби переконатися, що воно вписується в коло, яке я накреслив, у коло, підказане мені здоровим глуздом.

У цю мить з'явилася господиня, несучи традиційну яечню на салі. Рультабій трохи пожартував з пані Матьє, вона відповіла з чарівною веселістю.

— Подивіться, — прошепотів він мені, — тепер, коли татусь Матьє прикутий до ліжка своїм ревматизмом, вона здається набагато веселішою!

Але ні пустощі Рультабія, ні посмішка хазяйки зовсім мене не обходили: усі мої думки снувалися навколо останніх слів мого друга та дивного вчинку Робера Дарзака.

Рультабій доїв свою яечню й повів оповідь далі:

— Коли о першій годині дня надіслав вам телеграму, я покладався на слово Робера Дарзака: «Убивця, можливо, приїде сьогодні вночі». Тепер же хочу вам сповістити, що він неодмінно приїде. Так, я чекаю на нього.

— А що дає вам таку певність? Можливо, те, що...

— Замовкніть, — урвав мене мій друг, посміхаючись. — Зараз ви бовкнете дурницю. Так, я певен, що вбивця неодмінно з'явиться, і дізнався я про це рівно *о пів на одинадцятю ранку*, тобто це переконання виникло в мене ще до вашого приїзду й до того, як ми з вами побачили Артура Ренса.

— Справді? Але чому саме *о пів на одинадцятю ранку*?

— Бо саме тоді я помітив, що Матильда Станжерсон докладає стільки ж зусиль, щоб надати злочинцеві можливість потрапити до її кімнати, скільки їх доклав Робер Дарзак, аби той туди не ввійшов.

— Боже милий! — скрикнув я. — Хіба таке можливе?! — І вже трохи тихіше додав: — Хіба не ви самі сказали, що Матильда Станжерсон обожнює Робера Дарзака?!

— Я так сказав, бо це свята правда!

— Тоді чи не здається вам дивним, що...

— У цій історії куди не глянь, усюди дива... Повірте мені, друже: все, що вам траплялося найдивнішого, бліде поряд із тією дивиною, яка на вас чекає!..

— Доводиться погодитись, — додав я, — що панна Станжерсон та її кривдник підтримують постійний зв'язок, бодай листуванням.

— Погоджуйтесь, любий друже, погоджуйтесь! Ви нічим не ризикуєте!.. Адже я вам розповів про лист, що лежав на письмовому столі Матильди Станжерсон, про лист, котрого лишив убивця тієї ночі, коли відбувалися події в загадковій галереї, про лист, який зник у кишені Матильди Станжерсон... Хто знає, може, в тому листі злочинець вимагав од жінки йому побачення, може, він одразу ж після від'їзду Робера Дарзака сповістив їй про те, що побачення відбудеться найближчої ночі. — Й мій друг мовчки посміхнувся.

Випадали хвилини, коли я запитував себе: чи не глузує він з мене?

У цей момент розчахнулися двері трактиру. Рультабій так рвучко підвівся, немов його вдарило електричним струмом.

— Артур Ренс! — вихопилося в нього.

І справді, на порозі стояв Артур Ренс, вітаючи нас із звичною незворушністю.

Розділ XX

Дивний учинок панни Станжерсон

— Ви не впізнаєте мене, добродію? — звернувся Рультабій до американця.

— Чому ж, упізнаю, — відповів Артур Ренс. — Ви той хлопчисько з буфету. (Почувши таке, Рультабій спаленів: ще б пак — який же він хлопчисько!) Я вийшов за вами із залу, щоб потиснути вашу руку. Ви кумедний хлопчик. — І Артур Ренс протяг руку.

Рультабій повеселішав, потис її, засміявся, відрекомендував мене панові Артуру Вільяму Ренсу, запросив його розділити нашу трапезу.

— Ні, дякую. Я снідатиму з професором Станжерсоном.

Артур Ренс чудово володів французькою, розмовляв майже без акценту.

— А я вже гадав, добродію, що не матиму приємної нагоди вас побачити знову. Якщо не помилюсь, ви мали намір від'їжджати з нашої країни за день-два після прийому в Єлисейському палаці?

Вдаючи, ніби ведемо легку розмову, ми з Рультабієм нашорошили вуха, аби не прогавити жодного слова американця.

Бурякового кольору поголене обличчя, набряклі повіки, нервові сіпання м'язів — усе виказувало в ньому алкоголіка. Як цей жалюгідний тип може сидіти за одним столом з професором Станжерсоном? З якого доброго дива славетний професор так близько приятелює з ним?

За кілька днів Фредерік Ларсан, який не менш від нас був здивований по-

явою в замку американця й відразу ж навіть про нього довідки, розповів мені, що Артур Ренс почав пиячити п'ятнадцять років тому, тобто після від'їзду з Філадельфії професора з дочкою. Раніше, коли Станжерсон мешкали в Америці, вони приятелювали і часто зустрічалися з Артуром Ренсом, одним з найвідоміших у Новому Світі френологів. Завдяки його новим хитромудрим дослідям наука Галла та Лаватора зробила велетенський крок уперед.

До того ж, аби зрозуміти, чому Артура Ренса було так тепло зустрінuto в Гландьє, до його активу треба занести ще одне: колись американський вчений врятував життя Матильді Станжерсон — ризикуючи життям, зупинив коней, які понесли були її коляску. Ймовірно, внаслідок цього випадку між ним та професоровою дочкою виникла приязнь, проте ніщо не свідчило про любовну історію.

Звідки Фредерік Ларсан викопав ці відомості — невідомо, але він, здається, не сумнівався в їхній достовірності.

Якби на той час, коли Артур Ренс приєднався до нас у трактирі «Донжон», нам були відомі ці подробиці, можливо, його поява в замку не заінтригувала б нас, але тоді наш інтерес до прибульця все зростав. Американцеві на вигляд можна було дати років сорок п'ять. На запитання Рультабія відповів цілком невимушено:

— Коли я дізнався про замах, то відклав свій від'їзд до Америки. Хотів упевнитися, що панну Станжерсон поранено не смертельно. І не поїду звідси, доки вона повністю не одужає.

Артур Ренс розговорився, при цьому ігноруючи деякі запитання Рультабія. Наприклад, поділився з нами, хоча ми його до цього ніяк не заохочували, своїми думками з приводу останніх подій. Думки його, як я зміг зрозуміти, збігалися з ідеями Фредеріка Ларсана, тобто американець також гадав, ніби Робер Дарзак поза всяким сумнівом заплутаний у цю справу. Щоправда, прізвища він не називав, але не доводилося бути великим дойдою, аби збагнути, що ховається за його аргументацією. Він зазначив, ніби йому відомо, яких зусиль докладав юний Рультабій, щоб розплутати складний клубок драми в Жовтій кімнаті. А також розповів, буцімто професор Станжерсон утаємничив його в події загадкової галереї.

Слухаючи Артура Ренса, неважко було здогадатися, що він у всьому звинувачує Робера Дарзака. Він знову й знову повторював: шкода, мовляв, що пан Дарзак був відсутній саме в ті моменти, коли в замку відбувалися такі дивні дива; було зрозуміло, на що натякає американець. На закінчення він висловив захоплення з приводу того, що Роберові Дарзаку спала така слушна, така плідна ідея: поселити пана Жозефа Рультабія тут, у замку, де той неодмінно викриє вбивцю. Останні слова пан Ренс вимовив з неприхованою іронією, підвівся, відкланявся й пішов.

Спостерігаючи за ним у вікно, Рультабій сказав:

— Цікава особа!

Я запитав:

— Ви гадаєте, він заночує в Гландьє?

На мій превеликий подив, юний репортер відповів, що його це не обходить.

Щоб не втомлювати читача довгою розповіддю про те, як ми провели цей день, скажу лише, що ми гуляли лісом, Рультабій потяг мене до гроту святої Женев'єви й увесь час правив теревені, ані словом не прохопившись про те, що його насправді цікавило. Спонуціло. Мене дуже дивувало, що він, усупереч моїм сподіванням, не вживає жодних підготовчих заходів. Коли ввечері ми опинилися в його кімнаті, я йому про це зауважив. Він відповів, що все вже зроблено й цього разу злочинець від нього не втече. Я висловив певний сумнів, нагадавши своєму другові події в галереї, й натякнув, що таке може повторитися. У відповідь Рультабій сказав:

— Сподіваюсь, так воно й буде. Саме на це я й розраховую.

Я не наполягав, знаючи з власного досвіду — наполягати не лише недоречно, але й марно. Він повідав мені, що з самісінького ранку за замком пильно стежать його люди й ніхто не зможе прийти сюди непомітно. А у випадку, якщо ніхто не прийде ззовні, то за «тутешніх він спокійний».

Годинник, який він витяг з кишені, показував пів на сьому. Рультабій

підвівся, кивнув слідувати за ним і без жодних остерог, навіть не стишуючи кроків, провів мене галереєю. Звернувши у пряму галерею, ми перетнули сходовий майданчик й опинилися в галереї лівого крила, пройшли повз апартаменти професора Станжерсона. В кінці, перед самим донжоном, була кімната, що її займав Артур Ренс (адже опівдні ми побачили американця у вікні саме цієї кімнати, яке виходило на подвір'я). Кімната Ренса з цього боку замикала галерею, її двері виходили просто на східне вікно, навпроти вікна в кінці прямої галереї, у правому крилі, там, де минулого разу Рультабій поставив був чатувати татуса Жака. Якщо стати спиною до дверей кімнати Ренса або вийти із цих дверей, перед вашими очима відкриється вся галерея: ліве крило, сходовий майданчик і праве крило. Не видно було лише наріжну галерею правого крила.

— Наріжну я беру на себе, — мовив Рультабій. — А ви, коли я вас попрошу, займете місце отут.

І він підштовхнув мене до маленької темної трикутної комірчини біля кімнати Артура Ренса. З цього закапелка я міг спостерігати галерею не згірш, як від дверей Ренсової кімнати, і навіть міг стежити за його дверима. Двері комірчини були засклені не матовою, а прозорою шибочкою. Коли галерея яскраво освітлена, у комірчині панував морок. Це був ідеальний спостережний пункт для шпигуна...

Бо чим же я тут займатимуся, як не шпигунством? Виконуватиму нищу роботу поліція? Звісна річ, це не могло мене потішити, і, крім природних інстинктів, моя професіональна гордість також повставала проти дивного перевтілення! Справді, якби мене раптом побачив голова колегії адвокатів і про мою поведінку дізналися в Палаці правосуддя, як би все це сприйняли?.. Але Рультабієві, певно, й на думку не спадало, що я можу відмовитись виконати якоесь його прохання. Та я, власне, не збирався відмовлятися: по-перше, не хотів зажити слави боягуза, по-друге, гадав, що завжди зможу пояснити свою поведінку потягом до істини, хай навіть як аматор, і, по-третє, було вже пізно відступати. Чому докори сумління не почали раніше мені дозояти? Бо цікавість була сильніша за всі інші почуття. Ще на своє виправдання я міг сказати: хотів урятувати життя жінці, а для такого наміру не існує жодних фахових обмежень.

Ми поверталися назад галереєю. Коли проминали апартаменти Матильди Станжерсон, двері її вітальні розчинилися й на порозі з'явивсь дворецький, що подавав вечерю (вже три дні професор вечеряв у доньчиній вітальні на другому поверсі). Двері залишилися прочиненими, й ми виразно побачили: скориставшись із відсутності слуги і з того, що професор нахилився підібрати з підлоги річ, яку дочка навмисне впустила, панна Станжерсон поквалпно влила до батькового келиха щось із маленької пляшечки.

Розділ XXI

Засідка

Цей учинок, що страшенно вразив мене, здається, не дуже збентежив Рультабія. Коли ми повернулися до його кімнати, він, навіть не згадавши про сцену, яку щойно підгледіли, почав пояснювати мені мої функції. Спершу повечеряємо. Потому я сховаюся в темній комірчині й чатуватиму там.

— Якщо побачите щось цікаве раніше за мене, — сказав Рультабій, — негайно мене попередьте. А побачите ви раніше за мене лише в тому випадку, якщо злочинець пройде в пряму галерею не з наріжної, а якимсь іншим шляхом. Ви бачитимете всю пряму галерею, тоді як я — лише наріжну. Щоб попередити мене, вам досить смикнути підхват штори на найближчому до вас вікні. Штора відразу ж упаде й закриє вікно. Щоб подати цей сигнал, вам доведеться всього-на-всього вистромити руку із своєї комірчини. Я перебуватиму за рогом, але побачу у вікні своєї галереї, що одне ваше вікно потемніло.

— А що тоді?

— Тоді я вийду з-за рогу у вашу галерею.

— А мені що робити?

— Підете назирці за чоловіком назустріч мені. Проте я вже буду ближче й побачу, чи його обличчя вписується до кола...

— ...підказаного вам здоровим глуздом, — закінчив я, ледь усміхнувшись.
— Чого ви посміхаєтесь? Нічого смішного нема. Втім, повеселіться, скористайтесь останніми хвилинами, бо, присягаюся, такої нагоди вам уже не випаде.

— А якщо злочинець утече?

— *Тим краще!* — відказав Рультабій. — Я не прагну обов'язково його схопити. Він може втекти центральними сходами, вестибюлем першого поверху... Це станеться раніше, ніж ви встигнете добігти до сходового майданчика, адже ви будете в самому кінці галереї. Ну а я, звичайно, його відпущу, *але спершу зазирну йому в очі*. Єдине, чого мені треба, так це побачити його лице. Надалі я зумію влаштувати все так, щоб він помер для Матильди Станжерсон, *навіть якщо залишиться живий*. Якщо я схоплю його живим, панна Станжерсон та Робер Дарзак, гадаю, цього мені ніколи не подарують! А я ціную їхню повагу — вони чудові люди. Побачивши, як Матильда вливає до батькового келиха снодійне, аби він не прокинувся, коли вона вночі бесідуватиме зі своїм убивцею, я зрозумів, що вона не почуватиме до мене безмежної вдячності, якщо я схоплю нападника, — адже його руки будуть зв'язані, зате язик розв'язаний! Мабуть, це велике щастя, що тоді, в Жовтій кімнаті та в загадковій галереї, ця людина розчинилася, мов під якимись чарами! Я зрозумів це тієї ночі, побачивши, якою радістю засвітилось обличчя панни Станжерсон, коли вона дізналася, *що він утік*. Так, я зрозумів: щоб урятувати нещасну, треба не стільки затримати злочинця, скільки будь-якою ціною примусити його мовчати. А вбити людину не так просто... Я цього ніколи не зробив... хіба що ця людина сама б мене до цього змусила... З другого боку, примусити його мовчати самому, без Матильдиної допомоги — це важка задача: тут треба відгадати все, не знаючи нічого!.. На щастя, друже, я здогадався, вірніше, досяг усього шляхом умовиводів... і тому сьогодні вночі хочу тільки одного: побачити його обличчя, яке повинно вписатись...

— У коло...

— Атож, хоча його обличчя мене не здивує!..

— Але я гадав, що ви вже бачили його обличчя тієї ночі, коли вдерлися до кімнати панни Станжерсон...

— Бачив невиразно... Свічка стояла на підлозі. До того ж, ота борода.

— А сьогодні, ви гадаєте, він з'явиться без бороди?

— Неодмінно з бородою... Але галерея буде освітлена, до того ж тепер я знаю... вірніше, мій мозок знає... А коли так, то й очі побачать...

— Якщо йдеться лише про те, щоб побачити й відпустити, то навіщо нам зброя?

— Для того, любий мій друже, *що коли чоловік з Жовтої кімнати зрозуміє, що я впізнав його, він зважиться на все!* І тоді нам доведеться боронитись.

— А ви певні, що він прийде сьогодні вночі?

— Так само певен, як те, що ви зараз поряд зі мною. Сьогодні о пів на одинадцять ранку панна Станжерсон із надзвичайною спритністю організувала все таким чином, щоб уночі залишитися самій, без покоївок: вона відпустила їх на цілу добу під якимось сміховинним приводом, а під час їхньої відсутності вмовила свого любого татечка охороняти її й лягти спати в будуарі. Він, зрозуміло, залюбки погодився виконувати ці нові для себе функції. Від'їзд Робера Дарзака й зусилля, докладені Матильдою для того, щоб лишитися самій... Дивний збіг, чи не так? Які ще можуть бути сумніви? *Панна Станжерсон сама готує побачення із злочинцем*, побачення, якого так боїться Робер Дарзак.

— Це жахливо!

— Згоден.

— А те, що ми зараз бачили... На вашу думку, вона намагається приспати свого батька?

— Так.

— Отож ми лише вдвох братимемо участь у сьогоднішній операції?

— Ні, вчотирьох: про всяк випадок подружжя консьєржів теж напoxваті. Поки що вони тут непотрібні, але можуть знадобитись опісля, якщо ми все-таки його вб'ємо...

— Значить, ви гадаєте, що ми його вб'ємо?

— Уб'ємо, якщо він сам цього захоче!

— Чом би вам не попередити татуса Жака? Ви не хочете сьогодні скористатися його допомогою?

— Ні, — відрізав Рутьабій.

Я помовчав якусь хвилину й, підбурюваний жадібним бажанням проникнути в таїни думки Рутьабія, рубонув з плеча:

— Чом би не попередити Артура Ренса? Він міг би стати нам у пригоді...

— Он як! — відверто невдоволено відказав Рутьабій. — То ви хочете, щоб секрети панни Станжерсон стали відомі кожному! Ходімо вечеряти, вже час. Сьогодні ми вечеряємо у Ларсана, якщо, звичайно, він знов не стежить за Робером Дарзаком. Ларсан не відступається від нього ані на крок... Втім, коли його й немає зараз на місці, то до ночі він неодмінно з'явиться. Ось кого б мені хотілося пошити в дурні!

У сусідній кімнаті почувся шум.

— Мабуть, це він.

— Я забув спитати, — згадав я. — В присутності поліція жодного натяку на сьогоднішню нічну операцію, чи не так?

— Авжеж. Ми діятимемо самі, на власний страх і ризик.

— Тоді вся слава дістанеться нам?

— Цілком на це згоден! — посміхнувся Рутьабій.

Вечеряли ми в товаристві Ларсана в його кімнаті. Поліцей сповістив, що допіру повернувся, й запросив нас до столу. Співтрапезники були в доброму гуморі, бо обидва почували чи не цілковиту певність, що доскіпалися до істини. Рутьабій пояснив великому Фредові, що приїхав його відвідати зі своєї власної ініціативи, а він мене затримав, сподіваючись на мою допомогу в підготовці великого матеріалу для газети «Епок», за який наміряється засісти сьогодні ж увечері. А поїду я буцімто ранковим поїздом, об одинадцятій годині, прихопивши з собою його рукопис роману з продовженням, де він викладає головні епізоди таємничих подій у замку Гландьє. Вислухавши все це, Ларсан посміхнувся з виглядом людини, яка не дасть себе ошукати, але через чемність не висловлює своїх міркувань стосовно речей, які її не обходять. Удаючись до безлічі словесних викрутасів, добираючи навіть інтонації, Рутьабій і Ларсан досить довго теревенили з приводу приїзду Артура Ренса, його минулого в Америці, про яке обидва воліли б знати набагато більше, особливо про стосунки з родиною Станжерсонів. Зрештою, Ларсан, який, мені здалося, відчув раптову втому, з видимим зусиллям мовив:

— Як на мою думку, пане Рутьабій, незабаром у Гландьє нам нічого буде робити. Не багато ночей, гадаю, доведеться нам тут збувати.

— Я теж такої думки, пане Фреде.

— То ви, друже, гадаєте, що цю справу закінчено?

— Так, я справді гадаю, що її закінчено й нічого нового ми вже не побачимо.

— І ви знаєте, хто винуватець? — запитав Ларсан.

— А ви?

— Знаю.

— Я теж, — мовив Рутьабій.

— Чи то є одна й та сама особа?

— Навряд, — відгукнувся юний репортер. — Якщо, звичайно, ви не змінили своєї думки. — І додав із притиском: — Пан Дарзак — порядна людина!

— Ви цього певні? — запитав Ларсан. — Ну а я залишаюся при своїй думці. Ну що, закладемось?

— Гарзд! Але я поб'ю вас, пане Ларсан!

— Молодість не знає сумніву, — засміявся великий Фред, потискуючи мені на прощання руку.

— Не знає, — луною відгукнувся Рутьабій.

Аж раптом Ларсан, який підвівся, щоб провести нас, схопивсь обіруч за груди й заточився. Аби не впасти, змушений був зіпертися на Рутьабія. Мертвотна блідість укрила його обличчя.

— Боже мій, що це зі мною? Чи не отруїли мене? — І він розгублено подивився на нас.

Марно ми розпитували його, він не відповідав. Як підтятий, повалився на

крісло, й більше ми не змогли витягти з нього жодного слова. Ми були надзвичайно стурбовані — нас непокоїв як його стан, так і те, що ми скуштували ті самі страви, які їв Ларсан. Ми метушились навколо нього. Здавалося, тепер болі він не відчував, але важка голова похилилася на плече, обважнілі повіки опали. Нахилившись над ним, Рутьабій почав слухати його серце...

Коли він випростався, обличчя його було цілком спокійне, хоча хвилину тому він виказував занепокоєння...

— Спить! — сказав він мені й потяг до своєї кімнати, щільно зачинивши за собою двері в кімнату Ларсана.

— Якесь снодійне? — запитав я. — Може, панна Станжерсон вирішила геть усіх приспати сьогодні ввечері?

— Можливо, — неуважно відповів мій друг, думаючи про щось своє.

— А як же ми? Як ми? — вигукнув я. — Хто поручиться, що ми теж не ковтнули якогось снодійного?!

— Ви почуваєте млість? — холоднокрівно запитав мене мій друг.

— Ані найменшої.

— Вас хилить до сну?

— Ні...

— Тоді, друже, запаліть оцю чудову сигару!

І він простяг мені першосортну гаванську сигару — дарунок Робера Дарзака. А сам запалив люльку, нерозлучну свою носогрійку.

Так ми й просиділи в його кімнаті до десятої вечора, не перемовившись жодним словом. Рутьабій півлежав у кріслі й палив без утагу, насупивши чоло й утупивши погляд кудись удалечінь. О десятій годині він скинув черевики й знаком показав мені, щоб я теж роззуюся. Коли ми лишилися в самих шкарпетках, Рутьабій прошепотів так тихо, що я скорше вгадав, аніж розчув слово:

— Револьвер!

Я витяг зброю з кишені піджака.

— Зарядіть!

Я вклав набої.

Тоді він рушив до дверей і відчинив їх так обережно, що навіть не рипнули. Ми вийшли в наріжну галерею. Після ще одного знаку Рутьабія я зрозумів: мені слід зайняти спостережний пункт у темній комірчині. Я вже рушив був до своєї засідки, але Рутьабій наздогнав мене й... поцілував. Потому так само обережно повернувся до моєї кімнати. Здивований цим поцілунком і трохи занепокоєний, я добувся до прямої галереї, яку й подолав без будь-яких перешкод. Перетнувши сходовий майданчик, я прокрався до свого закапелку. Перш ніж схватись, уважно роздивився шнур, що підтримував завісу. Справді, досить було його пальцем торкнутися, як важка завіса падала, тобто подавала умовний сигнал. Біля дверей Артура Ренса я почув кроки. «То він іще не лягав!» — подумав я. Але чому ж він, залишившись у замку, не вечеряв з професором та його дочкою? Принаймні я його бачив тоді, коли ми з Рутьабієм підгледіли чаклування панни Станжерсон...

Я шаснув у темну комірчину й чудово там улаштувався. Бачив усю галерею, освітлену, мов удень. Звичайно, ніщо з того, що мало відбутись, не могло схватитись від моїх очей. Але що саме може відбутись? Мабуть, щось дуже вагоме... Знову пригадався поцілунок Рутьабія, й мене огорнула тривога... Так цілують друзів лише під час якихось урочистостей або коли їм загрожує небезпека. Виходить, мені загрожує небезпека? Рука міцніше стиснула руків'я револьвера. Я чекав. Я не герой, але й не боягуз.

Я просидів годину, й за цей час не помітив нічого незвичайного. Злива, яка почалася о дев'ятій вечора, вщухла. Мій друг попередив: імовірно, щось може статися не раніше, як опівночі. Проте під дванадцятю прочинилися двері кімнати Артура Ренса: ледь чутно рипнули. Здавалося, їх надзвичайно обережно штовхнули зсередини. На часину запала мертва тиша, й ця хвилина видалася мені вічністю. Двері відчинились назовні, в галерею, тому я не міг бачити нічого, що відбувається в кімнаті, ні того, що — за дверима. Мою увагу привернув дивний звук, який лунав із парку вже втретє: попервах я не звернув на нього увагу, як пропускають повз вуха нявчання котів, які вештаються вночі на покрівлі. Але цього, третього разу звук був такий голосний і

дивний, що я відразу ж згадав розповіді про Божу Тварючку. До сьогодні цей крик супроводжував усі лиха, що відбувалися в Гландьє, — на цю думку мене пройняв дроз. Аж тут з-за дверей з'явився чоловік. Спершу я його не впізнав, бо він стояв до мене спиною, схилившись над досить великим згортком. Зачинивши за собою двері і взявши згорток, чоловік обернувся в бік моєї комірчини, і тоді я його впізнав. То був лісничий, «зелений чоловік». Убраний у той самий костюм, у якому він прогулювався попід трактиром «Донжон», першого ж дня по моєму приїзді, а також коли ми з Рультабієм виходили із замку сьогодні вранці. Жодного сумніву, це був лісничий, я бачив його цілком виразно. Мені здалося, ніби він стривожений. Четверте прокричала Божа Тварючка, тоді лісничий поклав свій згорток на підлогу й наблизився до другого від моєї комірчини вікна. Я боявся поворухнутися, щоб не вказати себе.

Притулившись чолом до шибки, лісничий споглядав нічний парк. Так він простояв із півхвилини. Питьму раз у раз розсіювало яскраве місячне світло. «Зелений чоловік» двічі змахнув рукою, подаючи комусь незрозумілі для мене сигнали, потім відійшов од вікна, підхопив свій згорток і рушив галереєю до сходового майданчика.

Рультабій попереджав мене: «Тільки-но щось побачите, зразу ж опустіть завісу». І ось я бачив, але що? Чи те саме, що передбачив Рультабій? Мене це не обходило, я мусив виконувати доручення, тож розв'язав шнур. Серце калатало так, що мало не вистрибувало з грудей. Але, на мій превеликий подив, замість того щоб продовжувати свій шлях галереєю у праве крило, чоловік почав спускатися центральними сходами до вестибюля.

Що робити? Я тупо споглядав опущену важку завісу. Сигнал було подано, але Рультабій не з'явився на розі двох галерей. Я був спантеличений. Спливло півгодини, які здалися мені вічністю. Що робити тепер, навіть як побачу ще щось? Адже знак подано, я не міг його подати вдруге... З іншого боку, якби я зараз поткнувся до галереї, це могло б зруйнувати всі плани Рультабія... Врешті, мені не було в чому собі докоряти, і якщо сталося щось таке, якого мій друг не передбачив, то нехай ремствує сам на себе.

Позбавлений можливості попередити Рультабія, я зважився піти ва-банк, вийшов з комірчини і так само у шкарпетках, навшпінки, після кожного кроку вслухаючись у тишу, рушив у напрямку наріжної галереї.

У наріжній галереї — ані душі. Я підійшов до дверей кімнати Рультабія. Прислухався. Нічого. Тоді тихенько постукав. Нічого. Я повернув ручку, двері відчинились. Ось я в кімнаті. Рультабій лежав на підлозі...

Розділ XXII Негадана жертва

Невимовно збентежений, схилився я над тілом друга. Яка ж була моя радість, коли виявив, що він спить! Рультабій поринув у той самий глибокий і хворобливий сон, як і Фредерік Ларсан. Він теж став жертвою снодійного препарату, який йому домішали в їжу. Але мені пощастило уникнути такої ж долі. «Мабуть, — подумалося, — снодійне домішали в чисту воду чи вино». А я ніколи не запиваю їжу — ось вам і пояснення. Від природи схильний до повноти, я дотримував, як то кажуть, сухого режиму. Я заходився термосити Рультабія, але так і не зміг примусити його розплющити очі. Поза всяким сумнівом, своїм сном він завдячував панні Станжерсон.

Очевидно, вона гадала, що більш ніж батька мусить остерігатися цього юнака, який усе знав і вмів усе передбачати! Я згадав, як дворецький, прислужуючи за столом, радив нам скуштувати чудового «шаблі», яке, безперечно, перед тим побувало на столі професора та його дочки.

Так минуло хвилин із п'ятнадцять. За цих надзвичайних обставин, коли будь-що треба було розбудити Рультабія, я вирішив удатися до сильнодіючих засобів і вилив на його голову глек води. Він розплющив очі — нарешті! — але погляд у нього був застиглий... І все ж таки це був перший крок до перемоги. Я вирішив закріпити успіх: підняв його з підлоги, дав пару ляпасів. О радість! Я відчув, як м'язи його напружились, почув шепіт: «Продовжуйте в такому ж дусі! Але не робіть стільки шуму!» Ляскати його по щоках і не ро-

бити при цьому шуму здалось неможливим, тож я заходився щипати його й торсати.

— Мені підсипали снодійного, — нарешті проказав Рутьабій. — Я провів жакливі чверть години, силкуючись перебороти сон. Але тепер усе минуло... Не лишайте мене...

Не встиг він доказати ці слова, як до нас долинув жакливий, справді передсмертний крик...

— Лихо! Лихо! — заволав Рутьабій. — Ми спізналися!..

І кинувсь до дверей, але затерпле тіло ще не слухалося його: він наразивсь на стіну й упав. А я, затиснувши в руці револьвер, був уже в галереї й нісся як навіжений в напрямку апартаментів панни Станжерсон. Я був на розі прямої та наріжної галереї, коли з кімнати професорової дочки майнула чиясь постать і кількома стрибками досягла сходоуго майданчика.

Я вже не тямив себе і вистрілив... Оглушливий револьверний постріл пролунав у галереї, але чоловік не припинив своїх божевільних стрибків і тепер уже гнав сходами вниз. Я нісся за ним слідом, гукаючи: «Стій! Уб'ю!» Біжучи, зіштовхнувся з Артуром Ренсом, який біг мені назустріч з галереї лівого крила й волав:

— Що сталося?! Що сталося?!

Ми з ним майже водночас опинились на першому поверсі: вікно у вестибюлі було відчинено. Ми виразно бачили, як біг той чоловік, й інстинктивно вистрілили в його напрямку. Чоловік був за десять метрів попереду, він заточився, і ми вже вирішили, що зараз упаде. Вже готові були вистрибнути з вікна, коли побачили: чоловік чимдуж побіг далі. Я був у самих шарпетках, американець — босоніж, тож у нас не було жодної надії наздогнати злочинця, якщо навіть наші кулі не наздогнали його! Ми розрядили останні набойі, а той усе біг, біг... Він звернув праворуч, перетинаючи центральне подвір'я в напрямку правого крила замку, й потрапив у той самий глухий кут, оточений рівчаком і високою огорожею, де не було жодної можливості сховатися й звідки був тільки один вихід — двері маленької кімнати прибудови, де зараз мешкав лісничий.

Чоловік, хоч і був уражений нашими кулями, усе-таки зумів відірватися од нас метрів на двадцять. Раптом позаду, десь над нашими головами, розчухнулось одне з вікон галереї, й ми почули розпачливий голос Рутьабія:

— Стріляйте, Берньє, стріляйте!

І світлу від місячного саява ніч прорізав іще один спалах. При світлі цього спалаху ми побачили татуся Берньє з рушницею — консьєрж стояв на порозі башти-донжону.

Він добре прицілився. Тінь упала. Але впала за рогом правого крила замку. Тобто ми бачили, що чоловік падає, але ріг будівлі заважав нам побачити, куди він упав. За двадцять секунд ми — Артур Ренс, Берньє та я — стояли над ним. Чоловік лежав непорушно.

Пробуджений, очевидно, від свого летаргічного сну криками та пострілами, Фредерік Ларсан, прочинивши вікно своєї кімнати, гукнув, як оце щойно робив Артур Ренс:

— Що сталося?! Що сталося?

А ми... ми схилились над загадковою мертвою тінню вбивці. Рутьабій, який уже цілком очунав, спустився до нас, і я крикнув йому:

— Він мертвий! Мертвий!..

— Тим краще, — відказав він. — Перенесіть тіло до вестибюля замку. — Але раптом спохватився: — Ні, ні, покладемо його в кімнаті лісничого!..

Рутьабій постукав у двері кімнати лісничого... Ніхто не відповів, що мене, звісна річ, анітрохи не здивувало.

— Якби він був на місці, то вже неодмінно вийшов би, — мовив Рутьабій. — Тож віднесімо вбитого до вестибюля...

Коли ми зібрались навколо «мертвої тіні», ніч раптово зробилася зовсім непроглядною через важку хмару, яка захвала місяць. Тож ми тепер могли лише обмацувати мерця, не пізнаючи, хто він такий. А ми горіли бажанням дізнатися... До нас долучився татусь Жак і допоміг перенести труп до вестибюля. Там ми поклали його на нижню сходинку. Поки несли, я відчував на руках ще теплу кров, що точилася з ран...

Татусь Жак збігав на кухню й приніс ліхтар. Схилившись над мертвим тілом, він освітив обличчя вбитого, й ми впізнали лісничого, того самого, якого хазяїн заїзду «Донжон» прозвав «зеленим чоловіком» і якого ще годину тому я бачив на порозі кімнати Артура Ренса зі згортком у руках. Але про те я міг розповісти тільки Рутьабію, що, до речі, й зробив за кілька хвилин.

Я не смію замовчувати неказаний подив, скажу навіть — жорстоке розчарування, що його виказували Рутьабій і Фредерік Ларсан, які пристали до нас у вестибюлі. Вони обмацували труп, роздивлялися мертво обличчя лісничого, його зелене вбрання й повторювали:

— Не може бути!.. Не може цього бути!..

А Рутьабій навіть вигукнув:

— Казна-що таке!

Ошелешений татусь Жак кумедно зойкнув, виказуючи в такий спосіб свою скорботу. Він усіх переконував, що це помилка і що лісничий не міг бути вбивцею його хазяйки. Ми змушені були наказати йому замовкнути. Він так голосно стогнав, наче вбили його власного сина, мені навіть здалося, що такий недоречний прояв добрих почуттів до лісничого пояснювався страхом, який він відчував: як би його не запідозрили, буцімто він радіє з цієї драматичної смерті, адже кожному було відомо, що татусь Жак люто ненавидів лісничого. Я зауважив, що з-поміж нас усіх, зодягнених абияк, — хто бо-соніж, хто в самих шкарпетках, лише татусь Жак був убраний як годиться.

Однак Рутьабій не спускав очей із загиблого: ставши навколішки на кам'яну підлогу вестибюля, він при світлі ліхтаря татуся Жака почав роздягати лісничого! Оголив йому груди, залиті кров'ю.

Потім раптом, вихопивши з рук татуся Жака ліхтаря, спрямував світло на зяючу на грудях рану. Тоді звівся на рівні ноги й з незвичною, якоюсь дивною іронією кинув:

— Ви гадаєте, що вбили цього чоловіка кулею або великим шротом... А йому в серце застромлено ножа...

Мені знову спало на думку, що Рутьабій збожеволів. Я схилився над трупом. І тільки тоді зрозумів: на тілі лісничого не було жодного вогнепального поранення, лише в області серця виднів глибокий поріз, зроблений гострим лезом.

Розділ XXIII

Подвійні сліди

Я ще не встиг отямитися від подиву, як мій юний друг поплескав мене по плечі й покликав:

— Ходімо зі мною!

— Куди? — запитав я.

— До мене в кімнату.

— А що ми там робитимемо?

— Поміркуємо.

Щиро кажучи, я особисто був неспроможний не те що мізкувати, а й взагалі думати. Мені важко було зрозуміти, як після трагічних подій цієї ночі Жозеф Рутьабій міг про щось мізкувати. Втім, він таки виконав свій задум із холоднокровністю, гідною справжнього полководця в розпалі битви. Зачинивши за нами двері своєї кімнати, він кивнув мені на крісло, не поспішаючи вмовився навпроти, й, звісна річ, запалив свою люльку. Я дивився й дивився на нього, поки він міркував, і... заснув. Коли прокинувся, вже розвидніло. Годинник показував восьму ранку. Рутьабія в кімнаті не було. Його крісло навпроти було порожнє. Я підвівся й почав потягатись, аж раптом двері розчахнулися й мій друг увійшов до кімнати. З виразу його обличчя я відразу зрозумів, що, поки я спав, він часу не гаяв.

— Як почуваеться Матильда Станжерсон? — одразу ж запитав я.

— Стан її викликає занепокоєння, але він не безнадійний!

— Ви давно вийшли звідси?

— На світанні.

— Працювали?

— Добре попрацював.

- Щось знайшли?
- Подвійні сліди ніг, які могли б мене спантеличити...
- Але не спантеличили?
- Ні.
- Вони вам щось пояснили?
- Так.
- Стосовно негаданого трупа — лісничого?

— Так. Тепер усе стало на свої місця. Сьогодні вранці, прогулюючись довкола замку, я помітив два чітких свіжих сліди, вони йшли поряд, паралельно. Я кажу «паралельно», бо інакше й бути не могло: якби хтось ішов за кимось, сліди подекуди накладалися б, а в даному випадку вони ні разу не співпадали. Ні, то були сліди, які немовби бесідували між собою. Ці подвійні сліди віддалялись од усіх інших десь посередині центрального подвір'я й вели в бік діброви. Я вже виходив на подвір'я, втупившись у землю, аби не загубити ці подвійні сліди, як мене наздогнав Фредерік Ларсан. Він тут-таки виявив неабияку цікавість до моєї роботи, бо ці подвійні сліди справді були варті того, щоб їм приділили належну увагу. Адже відбитки були ті самі, що фігурували в справі Жовтої кімнати: грубі шкарбуни та елегантні черевики... Але якщо тоді грубі сліди зустрілися з «елегантними» на березі ставка, щоб потім зникнути (з цього ми з Ларсаном зробили висновок, що вони належали одній і тій самій особі, яка перевзулася), то цього разу вони прогулювались разом. Цей факт ніби навмисне був націлений на те, щоб похитнути мою попередню впевненість. Ларсана, здавалося, це теж здивувало, тож ми, схилившись до землі, винюкували відбитки, мов собаки, що взяли слід.

Я видобув із гаманця свої паперові «сліди». Перший, вирізаний з відбитків сліду татуся Жака, знайдений Ларсаном, тобто зі сліду грубого черевика, як викапаний співпав зі слідом, який був перед нашими очима. Другий — копія елегантного черевика — теж збігався з новим відбитком, щоправда, з ледь помітною відмінністю. Цей новий «елегантний» слід різнився від попереднього, знайденого нами на березі ставка, лише розміром. Ми не могли з певністю сказати, що ці сліди належать одній і тій самій особі, але й заперечувати це в нас не було жодних підстав. Можливо, цього разу невідомий узяв іншу пару черевиків.

Спрямовані подвійними слідами, ми з Ларсаном перетнули діброву й опинилися на березі того самого ставу, де вже побували під час свого першого розслідування. Але цього разу сліди тут не обривались, а звертали на вузьку стежину, потім вели до шосе в бік Епіне. На щойно забрукованому шосе ми не змогли більше нічого побачити й мовчки повернули до замку.

На центральному подвір'ї розлучились, але згодом, унаслідок того що думки наші працювали в одному напрямку, знову зіткнулися під дверима кімнати татуся Жака. Ми знайшли старого служника в ліжку й одразу ж запримітили, що його одяг жужмом кинутий на стілець, перебуває в жалюгідному стані, черевики, точнісінько такі, як ті, що ми вже бачили після першого замаху, були в багнюці. Звісне діло, так зацвітають взуття старий не міг ні коли допомагав переносити вбитого знадвору до вестибюля, ані коли бігав до кухні по ліхтар. І одяг не міг так помочити, бо дощ саме на той час ушух. Зате дощило перед подією й опісля.

Щодо старого, то на нього шкода було дивитися. Обличчя татуся Жака здавалося перевтомленим, він кліпав очима, в яких застиг переляк.

Ми допитали його. Спочатку він твердив, ніби ліг спати відразу після того, як викликаний дворецьким лікар прибув до замку. Ми його добре притиснули й довели, що він бреше. Врешті старий зізнався, що справді виходив із замку. Зрозуміло, ми запитали, для чого. Він відповів, що боліла голова, захотів подихати свіжим повітрям, але далі діброви не ходив. Тоді ми описали йому ввесь його маршрут з такою точністю, ніби це бачили на власні очі. Старий сів на ліжку й затрусився.

«Ви були не один!» — вигукнув Ларсан. — «То ви його бачили?» — пробелькотів татусь Жак. — «Кого — «його»? — перепитав я. — «Як кого? Чорного привида!» — І татусь Жак оповів, що ось уже кілька ночей поспіль з'являється чорний привид. Коли годинник б'є північ, тінь з'являється в парку й, неможовірно гнучка, никає поміж деревами. Здається, проходить крізь сто-

вбури. Двічі татусь Жак, побачивши крізь вікно у місячному сяйві привида, рішуче підводився й виходив у парк. Позавчора ледь не наздогнав його, але привид устиг зникнути за рогом донжону. Сьогодні вночі, коли дошкуляла думка, що готується новий злочин, старий знову вийшов із замку й раптом посеред центрального подвір'я угледів чорного привида. Пішов за ним слідом, спершу на віддалі, потім підійшов ближче... Проїшов діброву, дістався до берега ставка, вийшов на дорогу до Епіне. Але там привид раптом зник...

« Ви не роздивилися його обличчя? » — запитав Ларсан. — « Ні! Бачив лише чорне вбрання... » — « Чому ж після подій у галереї ви не кинулися на нього? » — « Я не зміг... Мені було лячно... Ледве вистачило сили ходити за ним назирці... » — « Ви не ходили за ним назирці, татусю Жаку! — кинув я, і в голосі моєму забриніла погроза. — Ви йшли разом з цим привидом пліч-о-пліч до самісінької дороги на Епіне! » — « Ні! — заволав старий. — Доц уперішвив немов з відра... Я повернувся! Не знаю, що сталося з привидом!.. » Проте в очі мені він дивитись унікав.

Ми з Ларсаном вийшли. Надворі я запитав, утупивши в Ларсана погляд, щоб за виразом його очей уловити хід його думки: « Спільник? »

Ларсан звів руки, ніби закликаючи небо у свідки: « Хіба я знаю?.. Хіба можна щось достеменно знати в такій справі?! Ще добу тому я б заприсягнувся, що спільників у злочинця немає й бути не може! »

І він розпрощався, попередивши, що залишає замок і їде до Епіне...

Рультабій скінчив свою розповідь. Я запитав його:

— Ну то що? Який же висновок можна з усього цього зробити?.. Все це в голові не вміщується... Я не можу збагнути!.. Ви хоча б розумієте, ви хоча б знаєте?

— Усе! — скричав Рультабій. — Я знаю геть усе!

Ніколи ще обличчя в нього не сяяло таким тріумфом! Він підвівся й потиснув мені руку.

— Ну то поясніть мені, — почав благодати я.

— Ходімо довідаємося, як почуває себе панна Станжерсон? — урвав він мене.

XXIV

Рультабій упізнає дві половини злочинця

Матильда Станжерсон була на волосині від смерті. Лихо полягало в тому, що цього разу вона почувалася набагато гірше. Ще б пак, три ножові рани в груди, й вона надовго опинилася між життям і смертю. Коли нарешті життя почало перемагати й з'явилася надія, що бідолашна жінка й цього разу обдурить свою жорстоку долю, виявилось, що хоч сили поступово поверталися до неї, але розум почав зраджувати. Щонайменший натяк на пережиту трагедію вкидав її у жахливий стан, вона починала марити, і гадаю, не буде перебільшенням сказати, що ув'язнення Робера Дарзака в замку Гландье наступного дня після вбивства лісничого зіграло в цьому не останню роль.

Світлий розум потьмянів, мало того, вир душевних мук ось-ось міг погасити його взагалі.

Робер Дарзак прибув до Гландье о пів на десяту. Я бачив, як він біг парком розхристаний, забрюханий болотом, — одне слово, у жалюгідному вигляді. Обличчя його вкривала мертвотна блідість. Ми з Рультабієм стояли біля вікна галереї. Дарзак помітив нас і гукнув відчайдушно:

— Я запізнився!..

— Вона жива! — крикнув йому Рультабій.

За хвилину Робер Дарзак уже входив до кімнати Матильди Станжерсон, і ми почули за дверима його голосіння...

— Фатальний збіг! — застогнав поруч Рультабій. — Які пекельні божества насилають нещастя на цю родину! Якби мене не приспали, я б урятував панну Станжерсон від злочинця, знайшов би спосіб примусити його замовкнути назавжди... І лісничий не загинув би!..

Невдовзі підійшов Робер Дарзак. Обличчя його було залите слезами. Рультабій усе йому розповів: і яких заходив ужив, аби врятувати їх — панну Станжерсон і його, і як би йому це вдалося, якби він зміг побачити обличчя злочинця, і як через оте мерзенне снодійне його план потопили в крові.

— Ах, якби ви відчули до мене справжню довіру й умовили панну Станжерсон мені довіритись! — ледь чутно промовив юнак. — Але тут ніхто нікому не вірить... Дочка не довіряє батькові... Наречена не довіряє нареченому... Поки ви тут розповідали мені, як треба знешкодити злочинця, *жертва робила все, щоб розв'язати йому руки!* Я з'явився запізно... напівсонний, ледве ноги тягну, й приходжу до тьми лише в кімнаті цієї нещасної, де вона спливає кров'ю...

На прохання Робера Дарзака Рультабій змаловав усі подальші події. Поки ми переслідували злочинця у вестибюлі, а потім на центральному подвір'ї, Рультабій, чіпляючись за стіни, щоб не впасти, рушив до кімнати потерпілої... Двері передпокою були прочинені. Він увійшов. Матильда Станжерсон, схилившись на письмовий стіл, лежала із заплющеними очима бездиханна: її пеньюар був увесь закривавлений — кров аж цебеніла з ран на грудях. Рультабій і досі не отямився від снодійного, він подумав, що йому сниться кошмарний сон. У напівсвідомому стані він виходить із спальні Матильди Станжерсон, відчиняє вікно в галереї й гукає нам — скоєно злочин, стріляйте! Потім повертається, проминає порожній будуар, уходить до вітальні, торсає професора, який спить там на канапі, будить його так само, як щойно будили його самого... Професор зводиться, погляд у нього блукає, Рультабій тягне його до доньчиної кімнати, й той бачить, у якому стані дочка, нестямно кричить... Тепер він прокинувся, тепер уже остаточно прокинувся! Напружуючи всі сили, вони удвох переносять потерпілу на ліжко...

Затим Рультабій рушає за нами, щоб дізнатися... нарешті про все дізнатись... але зупиняється біля письмового столу. Там, на підлозі, лежить згорток, здоровенний згорток... Як він тут опинився?.. Саржева обгортка розірвана. Рультабій нахиляється. Папери... папери... фотокартки... Він читає: «Новий електроскоп — диференційний конденсатор... Основні властивості проміжної субстанції між вагомою матерією та невагомим ефіром...» Яка кричуща іронія долі: в той момент, коли вбивають його дочку, професорові повертають усі ці непотрібні тепер папери, «які він таки завтра пожбурить у вогонь!.. У вогонь!.. Завтра ж у вогонь!..»

На ранок після цієї жахливої ночі до замку знову приїхали пан де Марке, його секретар, жандарми. Нас усіх допитали, крім, звичайно, Матильди, яка перебувала в стані близькому до коматозного. Ми з Рультабієм, домовившись заздалегідь, розповіли лише те, що вважали за потрібне. Я поостерігся згадувати про те, що ніс варту в темній кімнаті, про снодійне теж не прохопився й словом. Коротше кажучи, ми не поділилися ні своїми підозрами, ні будь-якими натяками на те, що Матильда Станжерсон готувалася до зустрічі зі злочинцем. Бідолашна жінка, мабуть, мала намір накласти життям, аби лише не порушити таємницю, якою оточила свого вбивцю... Ми не мали права знецінити таку жертву... Артур Ренс розповів усім, і так безпосередньо, аж я здивувався, що востане він бачив лісничого близько одинадцятої вечора. «Лісничий, — говорив американець, — заходив до мене в кімнату за пакунком з моїми речами, щоб назавтра о першій годині дня доправити їх на вокзал Мен-Мішель». Чоловіки довгенько гомоніли про полювання, про браконьєрів. Артур Вільям Ренс і справді мав на ранок від'їжджати з Гландьє і, за звичкою, пішки дістатися до Сен-Мішеля. Тож вирішив скористатися з послуг лісничого й не тягти речі в руках. Якщо вірити його розповіді, то саме ці речі й виносив на моїх очах «зелений чоловік» із кімнати Артура Ренса.

Принаймні свідчення його підтвердив професор Станжерсон. Ще й додав, що вчора ввечері не мав приємності бачити свого друга Ренса в себе за столом, бо той залишив їх з дочкою близько п'ятої вечора. Артур Ренс попросив лише подати йому чай у кімнату, пояснивши, що трохи нездужає.

На прохання Рультабія консьєрж Берньє посвідчив, що тої ночі лісничий запропонував йому взяти участь у браконьєрських ловах (добре, що лісничий

уже не міг спростувати його слова), призначив йому побачення поблизу діброви, але сам не з'явився, то консьерж рушив йому назустріч... Увійшовши до центрального подвір'я, вже підходить до донжону, коли побачив якусь людину, що чимдуж бігла в напрямку правого крила замку. Цієї ж миті пролунали постріли, — певне, стріляли у втікача. З вікна галереї вигулькнув Рутьабій. Він побачив Берньє з рушницею, впізнав його й наказав стріляти. Тоді Берньє вистрілів... Був певен, що поцілів злочинця, навіть гадав, що вбив його, і гадав так, аж поки Рутьабій обстежив труп і сповістив, що людину вбито ножом. Він і досі нічого не второпав, що й не дивно в такій фантазмагорії, адже якщо знайдений труп не є трупом утікача, по якому всі стріляли, то це має означати, що втікач кудись подівся. «А в цьому глухому куті подвір'я, — казав Берньє, — де ми всі скупчилися над трупом, не вистачило б місця для ще одного мертвого, а й для живого — ми б його неодмінно побачили!»

Але слідчий нагадав йому, що коли всі зібралися в тому кутку, стояла темна ніч і ніхто не зміг роздивитись обличчя лісничого й упізнати його, для цього довелося перенести труп до вестибюля...

На що татусь Берньє відказав, що хай ми не помітили нікого — ні живого, ані мертвого, — не роздивились у темряві, але якщо там усе-таки був хтось, то ми неодмінно наступили б на нього, так тісно в цьому закапелку двору... Адже ми вп'ятьох були там, і справді дивно, що хтось міг би шаснути поміж нас... Єдині двері, що туди виходили, це — двері кімнати лісничого, а вони були замкнені — ключа ми потім знайшли в кишені небіжчика...

І оскільки з міркувань Берньє, які на перший погляд здавалися логічними, виходило, ніби чоловіка, який, безперечно, помер від удару ножом, убито з вогнепальної зброї, слідчий не надав особливого значення його словам. І вже опівдні всім нам стало зрозуміло, що представник правосуддя переконаний: ми прогавили втікача, а натомість наштовхнулися на труп, який не має нічого спільного з нашою справою. Він негайно хотів це довести, і, ймовірно, нова справа відповідала думці, що склалася в слідчого з приводу морального обличчя лісничого, — його зв'язків, нової інтрижки з жінкою хазяїна трактиру «Донжон». Таку версію підкріпляли й свідoctва про погрози, що їх трактирник висловлював на адресу лісничого. Тому о першій годині для татуся Матьє, незважаючи на протести дружини та його скарги на ревматичні болі, було заарештовано й відправлено під пильного вартою до Корбея. В його будинку не виявили нічого компрометуючого, але погрози, висловлені ним напередодні в товаристві биндюжників, які повідомили про це слідчому, скомпрометували його більше, ніж якби в нього в матраці знайшли ніж, яким було вбито «зеленого чоловіка».

Ми були приголомшені жахливими незбагненними подіями, а ще наче б для того, аби добити нас морально, до замку прибув Фредерік Ларсан, який щез був із Гландьє одразу після приїзду слідчого, а тепер повернувся у супроводі працівника залізниці.

Ми з Артуром Ренсом саме обговорювали у вестибюлі питання, чи винний татусь Матьє. Дискутували тільки вдвох, бо Рутьабій, здавалося, поринув у якісь далекі мрії, і його жодною мірою не цікавило, про що ми говоримо. Слідчий та його секретар перебували в маленькій зеленій вітальні, куди Робер Дарзак запросив був нас, коли ми вперше прибули в Гландьє. Татуся Жака покликав до вітальні слідчий. Робер Дарзак лишався нагорі, в кімнаті панни Станжерсон, разом із професором та лікарями.

Так ось, Фредерік Ларсан та чиновник залізниці увійшли до вестибюля. Ми з Рутьабієм одразу ж упізнали службовця по його білявій борідці.

— Ти диви, залізничник з Епіне-сюр-Оржа! — скрикнув я і з подивом подивився на Фредеріка Ларсана.

— Так, так, ви маєте рацію, це справді залізничник з Епіне-сюр-Оржа, — посміхнувся поліцай.

Тоді наказав жандармові погукати слідчого. Татуся Жака було негайно виведено з вітальні, а Фредеріка Ларсана та його супутника — запрошено. Минуло, мабуть, хвилин із десять. Рутьабій не знаходив собі місця. Двері вітальні відчинилися, жандарм, якого викликав слідчий, увійшов до вітальні, потому вийшов, зійшов сходами нагору й невдовзі спустився й доповів:

— Пане слідчий, пан Робер Дарзак відмовляється йти сюди!

— Як це так «відмовляється»? — вигукнув Марке.

— Відмовляється! Каже, не може залишити панну Станжерсон у такому стані...

— Гаразд, — мовив де Марке. — Якщо він до нас не йде, то ходімо ми до нього!

Слідчий із жандармом почали підійматися нагору, де Марке знаком покликав Ларсана й залізничника за собою. Ми з Рультабієм замикали процесію.

У такий спосіб дісталися до апартаментів панни Станжерсон. Слідчий постукав. Відчинила покоївка Сільвія, маленька білявка, чиє блякле волосся безладно спало на перелякане обличчя.

— Чи тут професор Станжерсон? — запитав слідчий.

— Так, добродію.

— Перекажіть, що я волів би з ним переговорити.

Сільвія пішла шукати професора.

Вчений вийшов до нас. Він плакав. На нього боляче було дивитися.

— Чого вам ще від мене треба? — запитав він слідчого. — Не могли б ви хоч у такий момент дати мені спокій?

— Професоре, — сказав слідчий, мені конче потрібно поговорити з Робером Дарзаком. Чи не могли б ви вмовити його покинути кімнату панни Станжерсон? Бо інакше я буду змушений сам переступити поріг її кімнати разом з представником правосуддя.

Професор нічого не відповів, він лише подивився на слідчого, на жандарма, на всіх тих, хто супроводжував їх, — так дивиться жертва на своїх катів, — і мовчки повернувся до кімнати.

Звідти відразу ж вийшов Робер Дарзак. Він був дуже блідий, змарнілий, але коли вгледів за спиною Фредеріка Ларсана працівника залізниці, обличчя його спотворила гримаса, із застиглими від жаху очима він глухо застогнав.

Ми всі були зворушені трагічним виразом цього скорботного обличчя і не змогли стримати вигуку співчуття. Кожен з нас відчув: сподіялося щось непоправне, що призвело до погибелі Робера Дарзака. Лише Фредерік Ларсан мав сяючий вираз обличчя, він був подібний до мисливського собаки, який врешті схопив здобич.

Киваючи Дарзакові на юного залізничника з русавою борідкою, пан де Марке спитав:

— Ви пізнаєте цього добродія?

— Так, упізнаю, — одказав Робер Дарзак, марно силкуючись надати твердості своєму голосу.

— Це залізничник зі станції Епіне-сюр-Орж. Цей молодий чоловік твердить, — вів далі де Марке, — що бачив, як ви виходили з поїзда в Епіне...

— Сьогодні ввечері, — закінчив Робер Дарзак, — о пів на одинадцятю... Це правда...

Запала мовчанка.

— Пане Дарзак... — Слідчий спитав, і в тоні його вчувалося хвилювання: — Що ви робили сьогодні вночі в Епіне-сюр-Оржі, за кілька кілометрів від того місця, де вбивали панну Станжерсон?

Дарзак — ані пари з вуст. Голови не опустив, але очі заплющив — чи то захотів приховати свій розпач, а чи боявся, аби хтось у погляді його не вичитав секрету.

— Пане Дарзак, — наполягав де Марке, — чи можете розповісти, як ви провели цю ніч?

— Ні, не можу, шановний.

— Подумайте, бо, якщо відмовлятиметесь, я змушений буду вас затримати...

— Я відмовляюся.

— Пане Дарзак! Ім'ям закону ви заарештовані!..

Тільки-но слідчий промовив ці слова, як Рультабій одразу ж кинувся на Дарзака. Він, певно, хотів щось сказати, але той жестом зупинив його... Врешті жандарм уже наблизився до свого в'язня... У цю хвилину пролунав розпачливий крик:

— Робере!.. Робере!..

Ми впізнали голос панни Станжерсон, і всі як один здригнулися — в ньому бриніла туга. Навіть Ларсан пополотнів. Ну, а сам Робер Дарзак метнувся до її кімнати.

Слідчий, жандарм, Ларсан кинулися за ним, а ми з Рутьабієм зупинились на порозі. Перед очима була жаклива сцена: бліда Матильда Станжерсон, відштовхнувши двох лікарів та батька, які намагалися її втримати, звелася на ліжку... Вона протягувала тремтячі руки до Робера Дарзака, якого вже тримали Ларсан із жандармом... Очі її були широко розплющені... вона бачила... вона все розуміла... вона силкувалася вимовити якесь слово... Це слово встигло на її знекровлених устах... Його так ніхто й не почув... знепритомнівши, вона впала... Робера Дарзака швидко вивели із кімнати...

Очікуючи на екіпаж, по який послав Ларсан, ми зупинились у вестибюлі. Усі були вкрай збуджені. В пана де Марке на очах були сльози. Скориставшись із цієї хвилини загального розчуження, Рутьабій звернувся до Дарзака:

— Ви не захищатиметесь?

— Ні! — відказав заарештований.

— Я захищатиму вас, добродію!

— Ви не зможете цього зробити, — мовив бідолаха з жалюгідною посмішкою. — Якщо ми з панною Станжерсон не змогли, то що вже ви...

— Я це зроблю. — Голос у Рутьабія був наддивовижу спокійний та твердий. — Я зроблю це, пане Дарзак, бо знаю більше, ніж ви!

— Облиште! — прошепотів Дарзак майже сердито.

— Будьте певні, я не цікавитимусь нічим, окрім того, що допоможе мені вас урятувати!

— Нічим не треба цікавитися, юначе! Якщо хочете розраховувати на мою вдячність...

Струснувши головою, Рутьабій підійшов мало не впритул до Дарзака:

— Слухайте, що я вам скажу, — мовив він пошепки, — і хай це потішить вас! Ви знаєте лише ім'я вбивці. Панна Станжерсон знає одну його половину, а я... я знаю обидві половини, знаю його повністю!

Робер Дарзак вирячив очі. Видно було — він не розуміє жодного слова з усього, що сказав Рутьабій. Екіпаж тим часом прибув, там сидів Фредерік Ларсан. Туди посадили Дарзака в супроводі жандарма. Заарештованого повезли до Корбея.

Розділ XXV

Рутьабій вирушає в мандри

Того ж вечора ми з Рутьабієм залишили замок Гландье. Це тишило: ніщо в цьому домі вже не тримало нас. Я заявив, що відмовляюся розгадувати таємницю, тим більше що, як з'ясувалось, таємниця тут не одна, а Рутьабій, подружньому поплескавши мене по плечі, сповістив: йому нема чого більше стовбичити в Гландье, бо знає тепер усе, що йому треба. Близько восьмої вечора ми вже були в Парижі. Повечерявши на швидку руку, стомлені, розійшлися по домівках, домовившись зустрітись наступного ранку в мене вдома.

У призначений час Рутьабій уходив до моєї кімнати. На ньому був картатий костюм з англійського драпу, через руку перекинута довге зимове пальто, на голові — каскетка. Він тримав саквояж. Повідомив, що вирушає в по-дорож.

— Надовго? — запитав я.

— На місяць або два, ще не знаю.

Я не насмілюся розпитувати далі.

— Чи знаєте ви, — звернувся він до мене, — яке слово вимовила панна Станжерсон, перш ніж зомліти?

— Ні, цього ніхто не чув.

— Помиляється! — заперечив Рутьабій. — Я чув! Вона сказала: «Говори!»

— І Робер Дарзак заговорить?

— Нізачо в світі!

Я хотів продовжити нашу розмову, але мій друг міцно потиснув мені руку й побажав доброго здоров'я. Я встиг лише запитати:

— Чи не боїтеся ви, що протягом вашої відсутності стануться ще нові напади?

— Відтоді як Робер Дарзак сидить у в'язниці, нічого подібного я не передбачаю.

Після цієї дивної заяви він попросився й пішов. Зустрітися з ним знову мені довелося вже лише під час судового засідання у справі Робера Дарзака, коли Рультабій став перед присяжними для того, щоб пояснити незбагненне.

Розділ XXVI, в якому на Рультабія нетерпляче чекають

15 січня наступного року, тобто через два з половиною місяці після трагічних подій, які я щойно змалював, газета «Епок» опублікувала на першій полосі сенсаційну статтю такого змісту:

«Суд присяжних району Сени-й-Уази збирається сьогодні розглянути одну з найзагадковіших у судовій практиці справу. Ще на жодному процесі не виринали стільки темнот, стільки незрозумілих та нез'ясованих обставин. Проте це не завадило обвинуваченню посадити на лаву підсудних людину поважну, шановану всіма, хто її знає, молодого вченого, надію французької науки, смислом життя якого завжди була робота. Коли Париж дізнався про арешт пана Робера Дарзака, звідусіль залунали голоси протесту. Вся Сорбонна вважає, що її зганьблено, й заявила, що вірить у безневинність нареченого панни Станжерсон. Сам професор, висловив на повний голос своє обурення тим, що слідство введено в оману і що ніхто не має жодного сумніву в тому, що якби жертва могла говорити, то сама б вимагала від дванадцятьох присяжних департаменту Сени-й-Уази повернути їй людину, яку вона хотіла назвати своїм чоловіком і яку наше судочинство має намір послати на ешафот. Сподіватимемося, що до Матильди Станжерсон найближчими днями повернеться ясний розум, який не витримав двообою з таємницею замку Гландьє. Невже ви бажаєте, щоб вона остаточно стратилася розуму, дізнавшись, що чоловік, якого кохає, загинув від рук ката? Це запитання ми адресуємо суддям, до яких маємо намір сьогодні ж звернутися.

Ми справді зважились допомогти дванадцятьом чесним громадянам присяжним і запобігти страшній судовій помилці. Зрозуміло, жахливий збіг обставин, знайдені сліди, дивна відмова обвинуваченого захищатися, брак алібі — все це могло вплинути на слідство, яке, спробувавши відшукати істину, зазнало поразки й вирішило, видно, полегшити собі завдання. Тягар звинувачень проти Робера Дарзака такий вагомий, що ми повинні вибачити такого проникливого й розумного поліція, як Фредерік Ларсан, — навіть він дозволив цим доказам себе засліпити. Дотепер усе було проти Робера Дарзака. Сьогодні ж ми проллємо світло на справу, й таємниця замку Гландьє перестане існувати, розтане в сліпучому промінні цього світла. Бо нам відома істина.

І якщо раніше ми мовчали, то лише в інтересах самого розслідування. Наші читачі пам'ятають надруковану в «Епок» серію сенсаційних анонімних розслідувань у справах «Лівої ноги з вулиці Оберкампф», знаменитого пограбування «Універсального кредиту», золотих зливків з Монетного двору. Ці розслідування частково відкривали нам істину ще до того, як гідна захоплення проникливість Фредеріка Ларсана не висвітила нам справу взагалі. Автором цих розслідувань був наш наймолодший репортер, вісімнадцятирічний Жозеф Рультабій, який завтра стане знаменитим. Як тільки почалося розслідування справи Жовтої кімнати, наш юний репортер вирушив на місце подій і, подолавши всі перепони, поселився в замку, куди представників преси не пускали. Він шукав істину пліч-о-пліч з Фредеріком Ларсаном і спостерігав, яка помилка чатує на славетного поліція: цього разу геній, певно, зрадив його. Але марно намагався Рультабій відвернути великого Фреда з хибного шляху — той відмовлявся слухати настанови скромного репортера. Ми знаємо, куди це привело пана Робера Дарзака.

Тож нехай Франція знає, нехай знає весь світ, що в день арешту Робера Дарзака юний Жозеф Рультабій з'явився в кабінеті нашого головного редактора й сказав: «Я вирушаю в мандри. Скільки триватиме моя подорож —

місяць, два, три, — я й сам не знаю... Можливо, я й зовсім не повернусь. Ось вам лист. Якщо я не повернусь до дня, коли судитимуть Робера Дарзака, розпечатайте цей лист перед судом присяжних після допиту свідків. Домовтеся про це з адвокатом пана Робера Дарзака. Робер Дарзак не винний. У цьому листі написано прізвище вбивці, і я поки не можу навести докази, бо саме їду шукати ті докази — незаперечні пояснення злочинних дій цієї особи».

І наш репортер поїхав. Довгий час ми не одержували жодних вістей од нього, але тиждень тому до нашого головного редактора явився незнайомець і сказав: «У разі потреби дійте згідно з інструкціями Жозефа Рультабія. В його листі — правда». Назвати своє прізвище незнайомий відмовився.

Сьогодні, 15 січня, настав великий день суду. Жозеф Рультабій не повернувся, можливо, ми ніколи його більше не побачимо. Серед журналістів теж є свої герої, які стали жертвами найпершого обов'язку — професійного. Можливо, Рультабій уже загинув... Ми зуміємо помститися за нього. Сьогодні наш головний редактор постане перед судом у Версалі. Він передасть правосуддю лист, у якому зазначене ім'я вбивці!»

На початку статті була вміщена фотографія Рультабія.

Парижани, що вирушили того дня до Версалю на процес «Таємниці Жовтої кімнати», як його називали, звичайно ж, пам'ятають, який шарварок панував на вокзалі Сен-Лазар, який натовп сунув до Версалю. У поїздах не вистачало місць, і довелося пустити додаткові состави. Стаття в «Епок» уразила всіх, збудила загальну цікавість, украй загощила всі суперечки. Прихильники Жозефа Рультабія та фанатичні прибічники Фредеріка Ларсана сходилися навуфачки, бо хоч як це дивно, лихоманка пояснювалась не стільки тим, що можуть засудити безневинного, скільки впевненістю в правильності власного розуміння таємниці Жовтої кімнати: кожен мав свою версію і вважав її правильною. Ті, хто підтримував Фредеріка Ларсана, навіть не припускав, що можна піддавати сумніву проникливість уславленого поліція. Інші, чия думка не збігалася з думкою Ларсана, гадали, звичайно, що мав рацію Жозеф Рультабій, хоча ніхто ще не знав його версії. Затиснувши в руках номер газети «Епок», ларсанці та рультабійці сперечалися, сварились, гризлися не тільки на сходах Версальського палацу правосуддя, а й у самому залі засідань. Було викликано додаткові сили для підтримання громадського порядку. Незліченний натовп, який не потрапив до залу, допізна облягав будинок суду: ледве стримуваний поліційними та військовими заслонами натовп жадібно ловив будь-яку новину, підхоплював найнеймовірніші чутки. У якийсь момент поширилася чутка, нібито тут-таки, під час судового засідання, було заарештовано професора Станжерсона, який начебто признався в замахові на життя власної дочки... Шаленство охопило натовп. Загальна знервованість дійшла апогею. І всі з нетерпінням чекали Рультабія. Одні запевняли, що знають його, інші твердили, ніби бачили його в натовпі, і коли якийсь молодик, пред'явивши перепустку, проходив крізь кордон до очищеної від людей смуги перед Палацом правосуддя, у юрбі зчинялася колотнеча. Лунали крики: «Рультабій! Це прийшов Рультабій!» Такими вигуками зустрічали мало не кожного свідка, приблизно подібного до того, чий портрет був надрукований в «Епок». Поява головного редактора цієї газети також стала сигналом до заворушення — хто свистів, хто плескав у долоні. В натовпі було багато жіноцтва.

У залі засідань відбувався судовий процес. Головував пан де Рокю, суддя хоч і не без забобонів касти, що носила мантию, але людина високої порядності. Почали допит свідків. Звичайно, я також уходив до числа тих, хто так чи інакше був причетний до таємниць замку Гландье: постарілого на десять років, невпізанного професора Станжерсона, Ларсана, так само червонопикого Артура Вільяма Ренса, татуса Жака, татуса Матьє, якого ввели в наручники у супроводі двох жандармів, заплаканої пані Матьє, подружжя Берньє, двох покоївок, дворецького, всієї замкової обслуги, службовця з поштового відділення № 40, залізничника з Епіне-сюр-Оржа, кількох друзів професора та його дочки, а також усіх свідків з боку Робера Дарзака. Мені пощастило — мене викликано одним з перших, тож я одержав можливість бути присутнім майже на всьому процесі.

Зайве казати, що зал був переповнений. Адвокати тулились навіть на схо-

динках, що вели до помосту, де поважно сиділи судді у червоних мантиях, а позад них юрмилися представники прокуратур усього округу. Під конвоєм двох жандармів Робер Дарзак зайняв місце на лаві підсудних. Він був такий спокійний, такий високий і гарний, що його поява викликала скорше захоплення, ніж співчуття. Він одразу ж схилився до свого захисника, метра Анрі Робера, йому асистував перший секретар, на той час — початківець, метр Андре Гесс, який не гаючись почав гортати сторінки справи.

Багато хто сподівався, що професор Станжерсон підійде до звинувачуваного й потисне йому руку. Але всім свідкам було запропоновано покинути зал, тож сенсаційна демонстрація не відбулась. І звичайно, всі помітили, з якою пильною цікавістю сприйняли присяжні коротку бесіду метра Анрі Робера з головним редактором газети «Епок». Редактор сів у першому ряді. Дехто здивувався, чому він не послідував за свідками у виділену для них кімнату.

При читанні обвинувального акту, як завжди, не виникло жодних ексцесів. Я не переказуватиму тут довгого допиту, якому піддано Робера Дарзака. Його відповіді були водночас і невимушені, й загадкові. Усе, що він міг сказати, звучало цілком природно, усе, що обминав мовчанкою, свідчило проти нього, компрометувало в очах навіть тих, хто вірив у його невинність. Мовчання у відповідь на деякі запитання загрожувало йому неминучою загибеллю. Ні вмовляння головуючого, ні попередження міністра прокурорського нагляду, що мовчання за подібних обставин рівнозначне смерті, не вплинули на нього.

— Гарзд, — відповів він. — Я прийму смерть. Хоча й не винний!

З дивовижною спритністю, якою славився, метр Анрі Робер скористався з цього епізоду для того, аби возвеличити характер свого клієнта, пояснивши його мовчанку моральним обов'язком, яким керуються лише героїчні натури. Відомому адвокату пощастило остаточно переконати лише тих, хто знав Дарзака, в усіх інших у душі лишалися сумніви. Після короткочасної перерви почався допит свідків, а Рультабія й досі не було. Щораз як відчинялися двері, всі погляди спрямовувалися туди, потім знову поверталися до головного редактора «Епок», який незворушно сидів на своєму місці. Нарешті всі побачили: попорпавшись у кишені, він видобув звітти листа. Аудиторія зустріла цей рух гучним гомоном.

У мої наміри не входить описувати тут усі перипетії процесу. Я досить докладно описував кожен етап справи і не збираюся накидати читачеві ще один виклад оповитих таємницею подій. Поспішаю дійти до справді драматичного моменту незабутньої днини. Цей момент настав, коли метр Анрі Робер допитував татуся Матьє, — той стояв між двома жандармами і, вчепившись у бар'єр, який одділяв його від публіки, доводив, що не вбивав «зеленого чоловіка». Викликали його дружину. Зайшовшись плачем, вона призналася, що лісничий був її любчиком, що чоловік це запідозрив, але вона твердо стояла на тому, що він не має жодного відношення до вбивства лісничого. Тоді метр Анрі Робер звернувся до суду з проханням негайно вислухати Фредеріка Ларсана.

— У короткій розмові під час перерви, — заявив адвокат, — Ларсан сказав, що може пояснити вбивство лісничого інакше, без утручання татуся Матьє. Було б цікаво вислухати версію Фредеріка Ларсана.

Ларсана викликали. Він чітко висловив свою думку:

— Я не бачу необхідності вплутувати сюди татуся Матьє. Я вже говорив про це панові де Марке. Але той факт, що трактирник погрожував лісничому, переважив в очах слідчого усі інші міркування. На мою гадку, замах на панну Станжерсон і вбивство лісничого — половини однієї й тієї ж самої справи. По вбивці панни Станжерсон, коли він кинувся навітки й вискочив на центральне подвір'я, відкрили стрілянину; він упав: ті, що стріляли, подумали, що влучили в нього, насправді ж він усього-на-всього за щось перечепися у той момент, коли вже звертав за ріг правого крила замку. Там він зіткнувся з лісничим, який, безперечно, хотів перешкодити йому втекти. У руці вбивця все ще тримав ножа, яким шойно поранив панну Станжерсон; він штрикнув ним лісничого просто в серце. Той помер.

Це таке просте пояснення здалося ще вірогіднішим через те, що багато

хто, кого цікавили таємниці Гландье, вже дійшли такого висновку самостійно. Почувся гомін схвалення.

— А що далі зробив злочинець? — запитав головуючий.

— Поза всяким сумнівом, він сховався у цьому темному кутку, а коли люди понесли тіло лісничого й нікого на подвір'ї не залишилось, він зміг спокійнісінько нахивати п'ятами.

У цю мить з глибини залу пролунав юний голос. Серед загального замішання почулося:

— Цілком згоден з Ларсаном щодо удару ножом у серце. Але не поділяю його думки стосовно способу, який обрав убивця, щоб утекти!

Усі голови повернулися в той бік. Забігали судові виконавці, вимагаючи тиші. Головуючий роздратовано запитав, хто насмілився втручатись, і жадає, щоб заброду негайно вивели геть, але дзвінкий голос лунав знову:

— Це ж я, пане голово, я, Жозеф Рультабій!

Розділ XXVII, в якому Рультабій постає у всій своїй славі

У залі зчинився неймовірний шарварок, лементували жінки, деякі з них тут-таки непритомніли. На високий суд ніхто більше не зважав. Люди штовхали одне одного, марно намагаючись розгледіти Жозефа Рультабія. Головуючий кричав, що накаже спорожнити зал, але його ніхто не слухав. У цей час Рультабій перестрибнув через балюстраду, що відокремлювала його від сидячої публіки, працюючи ліктями, проторував собі шлях крізь натовп й опинився біля свого головного редактора, який гаряче його обняв. Узнявши в нього свого листа, Рультабій поклав його до кишені й рушив до суддівського помосту. Його штовхали й він когось штовхав, аж урешті таки добувся до бар'єра, за яким давали свідчення свідки, — щасливий, розпашілий, з полум'яним обличчям, на якому яскрили його невеликі круглі розумні очі. На Рультабієві був той самий костюм, у котрому я його бачив у день від'їзду (але, Боже милий, у якому він стані!)... через руку перекинута зимове пальто, а в руці — дорожній кашкет.

— Даруйте, пане голово, — сказав він. — Трансатлантичний пароплав прибув із запізненням. Я щойно повернувся з Америки. Я Жозеф Рультабій!

Зал розреготався. Усі були раді появи цього хлопця. В багатьох, здавалось, камінь із душі звалився. Люди зітхнули з полегкістю. Всі відразу повірили, що він дійсно знає правду...

Але голова був украй розлючений:

— А-а, то ви й є Жозеф Рультабій! Я вам покажу, юначе, як збиткувати з правосуддя! Поки суд ухвалить постанову щодо вас, я, користуючись своїми повноваженнями, затримаю вас у розпорядженні правосуддя...

— Але, пане голово, я лише цього й жадаю — віддати себе до рук правосуддя! Я для цього й приїхав! Якщо моя поява наробила багато галасу, прошу вибачення у високого зібрання. Повірте, ніхто не шанує правосуддя більш ніж я. Але що вдіеш, увійшов сюди, як зумів...

І він засміявся. Зареготали й усі присутні.

— Виведіть його! — наказав головуючий.

Тут утрутився метр Анрі Робер. Він почав з того, що знайшов виправдання юнаксі, адже рушіями поведінки Рультабія були найкращі почуття, і нагадав, як важко обійтися без свідчень людини, яка провела у Гландье весь той сповнений загадок тиждень: людини, яка до того ж обіцяє надати докази невинності обвинуваченого й назвати ім'я вбивці.

— Ви обіцяєте назвати нам ім'я вбивці? — завагався суддя.

— Але ж, пане голово, я для цього й прийшов!

У залі пролунали оплески, енергійне шикання судових виконавців відновило тишу.

— Жозеф Рультабій, — сказав метр Анрі Робер, — не значиться у списку свідків, проте, я сподіваюся, пан головуючий скористається своїми повноваженнями і допитає його, але спочатку закінчимо...

— Чи не ліпше буде, — втрутився представник прокуратури, — якщо цей молодий чоловік одразу назве ім'я того, кого він вважає злочинцем?

— Якщо пан заступник прокурора надає такого великого значення свідченням пана Рультабія, то я не заперечую, хай свідок зараз же назве нам ім'я «свого» вбивці.

У залі було тихо, як у вусі...

Рультабій справляв мовчанку, приязно споглядаючи Робера Дарзака, в якого вперше від початку процесу на обличчі з'явився вираз глибокого відчаю.

— Ну то кажіть, пане Рультабій, — повторив суддя. — Ми чекаємо на ім'я злочинця.

Рультабій спокійно поліз до жилетної кишенки, видобув звідти грубезного годинника на ланцюжку, подивився, котра година, і мовив:

— Пане судде! Я зможу назвати вбивцю не раніше як о пів на сьому. Тож ми з вами маємо ще чотири години з гаком.

Залом прокотилася гомін подиву й розчарування.

— Він знущається з нас, — голосно обурився хтось із адвокатів.

Головуючий торжествував. Адвокати Анрі Робер та Андре Гесс пригнічені перезирнулися.

— Чи не досить блюзнірства? — вирік головуючий. — Можете пройти до кімнати свідків.

— Запевняю вас, пане судде, — протестував своїм високим, дзвінким голосом Рультабій, — запевняю вас, що коли я вимовлю ім'я злочинця, ви самі зрозумієте, чому я не зміг цього зробити раніш ніж о пів на сьому! Присягаю вам! Слово честі Рультабія! Але поки я можу викласти вам деякі подробиці вбивства лісничого... Фредерік Ларсан, який спостерігав мою роботу у Гландьє, посвідчить, як ретельно я вивчав цю справу від самісінького початку й до кінця. Нехай наші думки не збіглися, нехай я марно переконував, що арешт Дарзака — то є помилка, але, гадаю, в пана Ларсана немає жодного сумніву ні з приводу моєї доскіпливості, ні з приводу важливості знайдених мною доказів, які часто-густо підкріплювали його відкриття!

— Пане судде, — втрутився Фредерік Ларсан, — мені здається, було б цікаво вислухати Жозефа Рультабія, тим більш що він не поділяє моїх думок.

Ці слова поліцай були схвально зустрінуті публікою. Ларсан приймав виклик. Поєдинок між цими двома інтелектами, які билися над однією проблемою, але дійшли протилежних висновків, обіцяв бути цікавим.

Й оскільки головуючий мовчав, Фредерік Ларсан вів далі:

— Отже, ми дійшли згоди, що вбивця штрикнув лісничого ножом у серце, але щодо його втечі із закапелка на подвір'ї думки наші розходяться; то було б дуже цікаво довідатись, як Рультабій пояснює цю втечу.

— Авжеж, цікаво! — погодився мій друг.

Усі в залі знову зайшлися сміхом. Суддя оголосив, якщо це повторюватиметься, він таки не вагаючись накаже випорожнити зал.

— Широ кажучи, я не бачу, що саме в цій справі може викликати бажання посміятися! — обурено сказав він.

— І я теж! — докинув Рультабій.

Люди, що сиділи переді мною, позакривали роти носовичками, щоб не розреготатися.

— Отож, юначе, — докинув головуючий, — ви чули, що запропонував шойно Фредерік Ларсан. Як, по-вашому, злочинець утік із того закапелка?

...Рультабій подивився на трактирницю, яка сумовито йому посміхнулася.

— Коли вже пані Мат'є чесно визнала свої стосунки з лісничим...

— Хвойдо! — заволав татусь Мат'є.

— Виведіть його! — наказав головуючий.

Татуся Мат'є вивели.

— Коли вже вона зробила таке зізнання, — сказав Рультабій, — я можу вам сповістити, що часто вночі вона приходила погомоніти з лісничим на другому поверсі башти-донжону, в кімнаті, яка колись правила за капличку.

Бесіди ці надто почастішали останнім часом, коли татуся Мат'є прикував до ліжка ревматизм.

Зроблений учасно укол морфію забезпечував татусеві Мат'є перепочинок і солодкий сон, а його дружині давав волю на кілька годин. Уночі пані Мат'є вирушала до замку, загорнувшись у велику чорну шаль, що не лише прихо-

увала її подобу, але й надавала схожості з чорним привидом, який тривожив нічний спокій татуса Жака. Щоб сповіщати другові про свій прихід, вона навчилася імітувати лемент kota матінки Навколішниці, старої чаклунки з лісу святої Женев'єви. Зачувши це зловісне нявчання, лісничий спускався зі свого донжону й відчиняв коханці потаємний хідничок. Коли нещодавно в донжоні почалися ремонтні роботи, місце побачень від цього не змінилося, бо ж нова кімната, яку тимчасово виділили цьому бідолоашньому челядникові в кінці правого крила замку, відокремлювалася від кімнат сімей дворецького та кухаря лише тоненькими перетинками...

Обговоривши всі свої справи, вони вийшли з башти-донжону удвох...

Пані Мат'є щойно попросалася з лісничим, як скоїлося лихо в тому самому закапелку двору. Про ці деталі, пане судде, я дізнався на ранок, ретельно вивчивши сліди на подвір'ї...

Консьєрж Берньє, якого я з рушницею поставив на варті за донжоном і який з мого дозволу розповість вам усе сам, не міг бачити того, що відбувалося на центральному подвір'ї. Він туди прибіг трохи пізніше, почувши постріли, й, у свою чергу, вистрілив. Отже, коли на ще оповитому темрявою центральному подвір'ї панувала тиша, на ньому перебувало двоє — лісничий та пані Мат'є. Вони попросались одне з одним, потім пані Мат'є кинулася до незачиненої хвіртки, а лісничий пішов спати до своєї кімнатки в прибудові, це в кінці правого крила замку.

Він уже підходив до дверей, коли раптом почув револьверні постріли. Схвильований, повернув назад. Коли підходив до рогу правого крила, на нього налетіла якась тінь. Один удар — і він мертвий. Його труп тут-таки відносять люди, які гадають, що то вбивця, а насправді то вбитий. Що робить у цей час пані Мат'є? Заскочена зненацька стріляниною і криками, вона намагається стати якомога непомітною в глибині подвір'я. Подвір'я просторе, і, знаходячись уже біля хвіртки, могла вискочити непомітно. Але не вискочила. Вона бачила, як понесли вбитого. Зрозуміло, серце в неї краялося, її охопили передчуття трагедії. Жінка скралася аж до ганку, зазирнула до vestibюля, кинула погляд на сходи, освітлені ліхтарем татуса Жака. Там лежав труп її друга. Вона кинулася навтіки. Можливо, привернула до себе увагу татуса Жака. Так або так, але він пішов слідом за чорним привидом, який уже багато ночей не давав йому спати.

Тієї самої ночі, зачувши крик Божої Тварючки, татусь Жак виглянув у вікно й побачив чорного привида... Поспіхом одягнувся, чим і пояснюється той факт, що коли ми занесли до vestibюля жертву, він прибіг туди вже вдягнений. Поза всяким сумнівом, вирішив покінчити з привидом і зазирнути йому в обличчя. А зазирнувши, впізнав пані Мат'є. Татусь Жак — давній друг пані Мат'є. Напевно, вона зізналася йому в своїх нічних походеньках і попросила врятувати її у цю скрутну хвилину. Зрозуміло, вона, яка щойно побачила свого друга мертвим, була у жалогідному стані. Розчулений, татусь Жак вивів її з парку й довів аж до Елінейського шосе. Звідти їй лишалось подолати лише кілька метрів, щоб дістатися додому. Татусь Жак повернувся до замку і, свідомий, якими прикрими фактами володіє, постарався в міру своїх сил зробити все можливе, аби приховати від нас цей надзвичайно значущий і драматичний епізод. Але мені аніскільки не потрібні свідчення татуса Жака або пані Мат'є для підтвердження цієї розповіді. Я знаю, що події розгорталися саме так! І тому звертаюся до пана Фредеріка Ларсана, до його пам'яті. Він уже напевно зрозумів, яким чином я про це дізнався, адже бачив, як я вранці наступного дня вивчав подвійний слід татуса Жака та пані Мат'є — відбитки підшовів ішли поруч. — Тут Рультабій повернувся до трактирниці, яка стояла за бар'єром, і віддав їй гречний уклін. — Відбитки ваших черевиків, — пояснив він, — дивним чином подібні до відбитків «елегантних» слідів убивці.

Пані Мат'є здригнулася і з цікавістю, до якої домішувався острах, уп'ялася очима в юного репортера. Що він таке каже? Що він хоче цим сказати?

— Пані має гарні ступні, хоча трохи завеликі як для жінки. Вони, навіть загострені носки черевиків, майже точно збігаються зі слідами вбивці...

Залом пройшла хвиля. Рультабій порухом заспокоїв присутніх. Воістину можна було подумати, немов то він веде судове засідання, командуючи всіма.

— Слід одразу застерегти, — сказав Рультабій, — це ще нічого не означає

й поліція, який надумає висунути обвинувачення тільки на зовнішніх доказах, не об'єднавши їх загальною ідеєю, це неминуче призведе до юридичної помилки. Відбитки ніг Робера Дарзака також тотожні відбиткам убивці. Проте вбивця не він.

Знову загомонів зал.

Головуючий звернувся до пані Мат'є:

— Чи справді події тієї ночі розгорталися так, як каже свідок?

— Точнісінько так, пане голово. Можна подумати, що пан Рультабій ходив за нами назирці.

— Значить, ви бачили, як злочинець біг до правого крила замку?

— Бачила так само виразно, як і тих, хто за хвилину потому несли труп лісного.

— А куди подівся злочинець? Ви були на центральному подвір'ї й могли помітити його... Він же не знав про вашу присутність, і йому треба було тікати...

— Я нічого не бачила, пане судде! — застогнала трактирниця. — В той момент зробилося так темно, хоч у вічі стрель!

— То, може, пан Рультабій пояснить нам, куди подівся вбивця?

— Звичайно, поясню! — відразу ж відгукнувся Рультабій з такою певністю, аж сам головуючий не зміг стримати посмішки. І знову залунав голос Рультабія: — Злочинець не міг утекти з такого закапелка двору — ми б його неодмінно побачили! А якби не побачили очима, то просто наштотхнулися б на нього! Бо то маленький закапелок, квадратний майданчик, оточений з одного боку ровом, а з другого височеними ґратами. Якби ми не наразилися на вбивцю, то він би сам наразився на нас! Цей майданчик практично був так само замкнений ровом, ґратами та нами, як свого часу Жовта кімната!

— То яким же чином людину, що потрапила до такого глухого кута, ви там не знайшли?! Пояснить-но нам це! Я вже півгодини хочу почути це від вас!

Рультабій удруге витяг годинника з жилетної кишені, спокійно подивився на нього і мовив:

— Пане голово суду! Ви можете допитуватись про це ще три години й тридцять хвилин, все одно я зможу відповісти на ваше запитання не раніше як о пів на сьому!

Цього разу в реакції залу не вчувалося ні осуду, ні розчарування. Рультабію вказували довіру. Присутніх уже тишила та настійливість, із якою цей юнак вказував судді визначену годину, немов призначав побачення комусь із своїх товаришів.

Суддя трохи повагався, чи не слід йому образитися на таке зухвальство, але зрештою вирішив за краще поділити загальну веселість. Рультабій викликав симпатію, і суддя перейнявся нею. Врешті юнак так точно визначив роль пані Мат'є в цій справі й так до ладу пояснив кожен її рух тієї ночі, що пан де Року змушений був узяти його наповажне.

— Гарзд, пане Рультабій, як хочете! Але щоб до пів на сьому тут я вас не бачив!

Рультабій уклонився головуючому і, киваючи своєю великою круглою головою, рушив до дверей кімнати свідків.

Він шукав мене очима, але так і не побачив. Тоді я підвівся й почав помалу протовплюватися крізь юрбу до виходу. З залу засідань ми з Рультабієм вибралися майже водночас. Мій друг привітав мене зі щирою радістю. Він був щасливий і балакучий. Триумфуючи, тряс мені руки.

— Мій любий друже, — сказав я йому, — я не розпитуватиму вас, навіщо ви їздили до Америки. Адже ви мені, безперечно, відповісте так само, як і судді, що зможете це пояснити лише о пів на сьому...

— Ні, зовсім ні, любий Сенклер! Я вам негайно поясню, навіщо туди їздив, тому що ви мій друг! А їздив, щоб дізнатися ім'я другої половини вбивці!

— Що ви кажете? Он як?! Ім'я другої половини...

— Саме так. Коли ми з вами востаннє залишали Гланд'є, я вже знав обидві половини вбивці, а крім того, ім'я однієї з цих половин. І до Америки я їздив, щоб відшукати ім'я другої відомої мені половини...

Ми саме входили до кімнати свідків. Присутні оточили Рультабія, усіляко вказуючи йому свою прихильність. Репортер відповідав усім надзвичайно люб'язно, хіба що з Артуром Ренсом повівся підкреслено холодно. Коли до кімнати ввійшов Фредерік Ларсан, Рультабій підійшов до нього й нагородив одним з тих рукостискань, болючим секретом яких володів лише він і після яких відчуття було таке, немов у вас перебиті пальці. Рультабій, певно, не мав сумніву в тому, що він обійшов суперника, якщо вже виказав свою симпатію в такий спосіб. Ларсан усміхався, певний у собі, і розпитував Рультабія, навіщо той їздив до Америки. Сама люб'язність, Рультабій підхопив суперника під руку й почав розповідати якісь анекдоти про свої мандрі. Коли відділились від гурту й заговорили про щось серйозніше, я з делікатності за ними не послідував, а вирішив повернутися до залу засідань, адже мені було дуже цікаво послухати, як допитуватимуть інших свідків. Зайнявши своє місце, я відчув, що публіка не надає особливого значення тому, що відбувається зараз, і з нетерпінням чекає пів на сьому.

Нарешті пробило пів на сьому, і Жозефа Рультабія знову запросили до зали. Неможливо змалювати хвилювання, яке охопило натовп, коли він ішов до майданчика для свідків. Усі погляди були спрямовані на нього, люди за-тамували подих. Робер Дарзак підхопився з лави підсудних. Обличчя його було бліде, як у мерця.

Суддя врочисто звернувся до свідка:

— Я не підводжу вас до присяги, шановний. Офіційно вас не викликали до суду. Однак, сподіваюся, немає потреби пояснювати вам важливість того, що ви збираєтеся сповістити тут. — І додав із погрозою в голосі: — Важливість того... принаймні для вас, якщо не для інших!..

— Я свідомий цього! — Рультабій спокійнісінько дивився на суддю.

— Ну то почнімо, — підохотив суддя. — Ми з вами говорили про глухий закутень подвір'я, де опинився злочинець, і ви пообіцяли розповісти нам о пів на сьому, в який спосіб він утік звідти, а також назвати його ім'я. Час настав, пане Рультабій, а ми ще й досі нічого не знаємо!

— Так ось! — почав Рультабій посеред такої мертвої тиші, що я навіть не згадаю, чи доводилось мені коли пережити таке. — Я вже казав, що той закапелок був практично замкнутий з усіх сторін і що злочинець не мав жодної можливості втекти звідти непоміченим тими, хто переслідував його. Це чистісінька правда. Коли ми зібралися там, у цьому закапелку, вбивця ще перебував разом з нами!

— І ви його не бачили?.. Саме це обстоює звинувачення...

— Ні, пане судде, ми всі його бачили! — підвищив голос Рультабій.

— І не затримали?!

— Я один з-поміж усіх знав, що він злочинець. А в мої наміри тоді не входило, щоб він був негайно заарештований. На той час ніщо, крім мого розуму, не правило мені за доказ його вини. Так, добродію, лише мій власний розум доводив: ось він, убивця! Ми його бачимо! Мені довелося витратити чимало часу, щоб сьогодні подати на судове засідання безперечний доказ, який, клянусь вам, переконає всіх!

— Кажіть-но! Кажіть! Назвіть нам ім'я злочинця! — не втримався голову-ючий.

— Ви знайдете його поміж тих, хто тієї ночі перебував у закапелку, — сказав Рультабій, який, здавалося, і не думав квапитись...

Присутні почали вказувати нетерплячку, у залі почувся:

— Ім'я! Ім'я!..

У відповідь на це, тоном, за який йому слід було надавати ляпасів, Рультабій сказав:

— Я не надто поспішаю, пане головуючий, бо маю на це певні підстави.

— Ім'я! Ім'я! — гукав натовп.

— Тихо! — гаркнув судовий виконавець.

— Добродію, негайно назвіть нам ім'я! — суворо сказав головуючий. — Отже, в закапелку перебував лісничий — він помер. Чи це він?

— Ні.

— Татусь Жак?..

— Ні.

— Консьерж Берне?

— Ні.

— То виходить, це Артур Вільям Ренс? Адже залишається ще Ренс і... ви!

Чи ж не ви вбивця?

— О ні, мій пане!

— То ви звинувачуєте Артура Ренса?

— Ні, добродію.

— Нічого не розумію!.. Куди ви хилите? У закапелку подвір'я більш нікого не було!

— Помиляєтесь, добродію!.. Нікого не було внизу, зате був хтось нагорі, той, хто звисився з вікна в тому закапелку...

— Фредерік Ларсан! — вигукнув суддя.

— Фредерік Ларсан! — дзвінко відгукнувся Рутьабій. Повернувшись до публіки, де подекуди вже звучали голоси протесту, він із силою, на яку, здавалось, був неспроможний, прокричав:

— Фредерік Ларсан — ось хто вбивця!

Серед бурі, яка вирувала в залі, змішалось все — приголомшення, розгубленість, вигуки обурення, недовіри, а в декого — захвату перед сміливістю цього чоловічка, який наважився кинути таке звинувачення. Суддя вже навіть не робив спроб приборкати цю стихію. Вона вщухла сама собою, вгамована енергійними закличками тих, кому кортіло докладніше про все дізнатись.

У тиші, що знову запанувала, було чутно, як Робер Дарзак, впавши на свою лаву, повторює:

— Це неможливо! Це неможливо! Він божевільний!

— Як! — вигукнув голова. — Ви насмілюєтесь звинувачувати Фредеріка Ларсана?! Подивіться-но, яке враження викликало ваше твердження... Навіть Робер Дарзак має вас за божевільного! А якщо це не так, ви повинні подати нам докази...

— Докази? Ви хочете доказів? Що ж, зараз ви одержите один доказ! — пролунав дзвінкий голос Рутьабія. — Покличте сюди Фредеріка Ларсана!

— Секретарю, запросіть сюди Фредеріка Ларсана! — наказав голова.

Секретар поспішив до дверей кімнати свідків, одчинив їх і зник... Двері лишилися відчиненими... Всі погляди були прикуті до них. Знову з'явився секретар. Він вийшов на середину залу і оголосив:

— Пане голово, Фредеріка Ларсана там немає. Він пішов близько четвертої години і більше не повертався.

— Ось вам мій доказ! — з триумфом вигукнув Рутьабій.

— Поясніть, у чому ви вбачаєте доказ? — запитав суддя.

— Хіба ви не бачите, що мій незаперечний доказ полягає в тому, що Ларсан утік? Присягаюсь, він більше не повернеться. Ви ніколи більше не побачите Фредеріка Ларсана!

У залі здійнявся галас.

— Якщо ви не глузуєте з правосуддя, поясніть, чому ж ви не скористалися з його присутності тут, у залі, коли вдвох стояли біля цього бар'єра? Чому не кинули йому своїх звинувачень просто в обличчя? Принаймні він міг би вам відповісти!..

— Яка відповідь могла б бути красномовнішою за цю, пане голово... *Він мені не відповідає!* І ніколи не відповідає! Я звинувачую Ларсана в убивстві, а він утікає! Хіба, по-вашому, це не доказ?..

— Ми не віримо, не хочемо вірити, що Ларсан, як ви висловилися, «втік»... Як це так — утік?! Адже він не знав, що ви збираєтесь пред'явити йому обвинувачення?

— У тому-то й річ, добродію: знав достеменно. Я сам його щойно про це попередив...

— Що ви зробили?! Ви, хто вважає його злочинцем, самі надали йому можливість утекти!..

— Так, пане голово, я зробив це! — відказав Рутьабій з гордістю. — Я не належу до представників правосуддя, я не служу в поліції. Я скромний журналіст, і заарештовувати людей — то не мій фак. Я служу істині, як вважаю

за потрібне. Це нікого не обходить. А ви захищайте суспільство від правопо-рушень, як умієте: це ваш фах. Але з моїх рук кат нічиєї голови не одержить! Якщо ви людина справедлива, пане судде, а я в це вірю, то ви мусите визна-ти, що маю слухність! Хіба я не попередив, що я не можу назвати імені зло-чинця раніше ніж о пів на сьому? Бо я підрахував, скільки часу потрібно для того, щоб застерегти Ларсана й дати йому можливість сісти в поїзд, який ви-рушає о 16-й годині 17 хвилин, а в Парижі вже він дасть собі раду... Година для того, щоб дістатися до Парижа, година з чвертю, щоб замести свої сліди... Ось і маємо — пів на сьому... Ви не розшукаєте Фредеріка Ларсана, — зая-вив Рутьабій, не зводячи очей з Робера Дарзака. — Він надто хитрий... Ця людина завжди прослизала у вас крізь пальці... Ви за ним ганялися довго, але безуспішно... Якщо він не такий хитрий, як я, — тут Рутьабій щиро зарего-тався, але сміявся він один, бо всім іншим було не до сміху, — то він при-наймні хитріший за всі поліції світу разом узяті. Ця людина, якій чотири ро-ки тому пощастило пролізти до розшукової поліції і яка прославилася під іменем Фредеріка Ларсана, відома також під іншим іменем — вам воно пре-красно відоме... Бо ж Фредерік Ларсан, пане судде, *це не хто інший, як Баль-маєр!*

— Бальмаєр! — жахнувся суддя.

— Бальмаєр! — підхопився Робер Дарзак. — Бальмаєр!.. То виходить, це правда?!

— Ого-о, пане Дарзак, тепер ви вже не маєте мене за божевільного?!

«Бальмаєр! Бальмаєр! Бальмаєр!» — це ім'я підхопили присутні. Голо-вучий оголосив перерву.

Можете собі уявити, яке пожвавлення панувало під час перерви. Баль-маєр! Ні, той хлопчисько таки всіх приголомшив. Подумати лишень — Бальмаєр! Чутка про його смерть поширилася ще кілька тижнів тому. Отже, Бальмаєр утік від смерті так само, як усе своє життя втік од жандармів! Чи варто мені тут перераховувати всі «подвиги» Бальмаєра? Упродовж двадця-ти років судова хроніка й рубрика пригод у газетах рясніла повідомленнями про його «звитяги»; якщо хтось із моїх читачів забув справу Жовтої кімнати, то ім'я Бальмаєра збереглося в пам'яті кожного.

Бальмаєр був утіленням великосвітського пройдисвіта, джентльмена із джентльменів, але ніхто не міг зрівнятися з цим бандитом спритністю рук, відчайдушністю та безжалістю. Його приймали в найвишуканішому това-ристві, у найвузькіших колах, а проте він міг за виграшку позбавити когось честі або відібрати грубі гроші. Коли потрапляв у скруту, то не нехтував уда-ром ножа або баранячої кістки. Він взагалі нічим не гребував, і не було спра-ви, яка б виявилася йому непосильною.

Потрапивши одного разу до рук правосуддя, він зумів утекти в день суду, кинувши зменю перцю в очі жандармів, які супроводжували його до залу засідань. Пізніше виявилось, що ввечері після втечі, коли найспритніші шпи-ги розшукової поліції з ніг збилися, він спокійнісінько, анітрохи не загримо-ваний, дивився прем'єру в «Комеді-Франсез». Потім переїхав до Америки, і коли одного чудового дня поліція штату Огайо накрила все ж таки цього ви-датного пройдисвіта, то він знову ж таки втік...

Бальмаєр! Цілого тому не вистачило б, щоб розповісти про нього! І ця людина стала Фредеріком Ларсаном!.. А якийсь хлопчисько Рутьабій вивів його на чисту воду! І він же, цей шмаркач, знаючи минуле Бальмаєра, на-дав йому змогу знову втерти носа громаді, забезпечивши шлях для втечі! По щирості, я міг лише захоплюватися Рутьабієм, бо знав, що має він твердий намір вірою й правдою служити інтересам Робера Дарзака та панни Станжер-сон: він хотів назавжди звільнити їх від цього негідника, але зробити так, щоб той *не заговорив*.

Публіка ще не оговталась від усього почутого, а до мене вже долинули слова найнетерплячіших:

— Припустімо, вбивця — Фредерік Ларсан, але це не пояснює, в який спосіб він утік із Жовтої кімнати...

У цю мить сповістили, що судове засідання розпочинається знов.

На майданчик для свідків знову викликали Рутьабія, і розпочався допит, бо його швидше допитували, аніж брали в нього свідчення.

— Ви щойно сказали, — почав голова, — що з того закапелка на подвір'ї практично неможливо втекти. Я схильний погодитися з вами і визнати: якщо Фредерік Ларсан взирав з вікна, можна вважати, що він був присутній разом із вами в тому глухому куті. Але щоб опинитися на підвіконні, йому треба було вийти звідти. Значить, він таки звідти втік. У який же це спосіб?

— Я сказав, що звідти не можна вийти в звичайний спосіб, — відповів Рутьабій. — А це означає, що він утік у незвичайний спосіб. Бо ж той замарок — як я вже говорив — був майже замкнений, на відміну від Жовтої кімнати. З нього можна було видряпатися по стіні замку — а з Жовтої кімнати це було неможливо, потім пробратися на терасу і вже звідти, поки ми схилилися над трупом лісничого, легко потрапити до галереї крізь вікно, яке саме над терасою. Ларсан лишалось в один стрибок опинитись у своїй кімнаті, відчинити вікно й заговорити до нас. Це дитячі іграшки для акробата такої кваліфікації, як Балльмаер. А ось перед вами, пане голово, підтвердження мого припущення. — Рутьабій витяг з кишені піджака невеликий пакуночок, розгорнув його й видобув звідти кілка: — Подивіться: цей кілок ідеально входить в отвір, який залишився на правому виступі, що підтримує терасу. Ларсан, який передбачив геть усе й заздалегідь обміркував усі можливі варіанти втечі — як і слід чинити, коли граєш свою гру, — завбачливо забив кілок в отвір. Ставиш одну ногу на кам'яну тумбу на розі замкової стіни, другу — на кілок у виступі тераси — й щезаєш у повітрі... Тим паче, що Ларсан дуже спритний і того вечора взагалі не був приспаний, хоча намагався нас у цьому переконати. Ми повечеряли з ним, пане голово, й під час десерту він прикинувся, немов сонний, вартілися з ніг, удавши, наче його приспали, — це для того, аби наступного дня ніхто не здивувався тому, що я, Жозеф Рутьабій, став чиєюсь жертвою, випивши снодійного за вечерею в Ларсана. Якщо ми обидва постраждали, підозрюватимуть не його, а когось іншого. А мене ж таки справді були приспали, пане судде, та ще й як! І зробив це Фредерік Ларсан! Якби не той жалюгідний стан, у якому я перебував, ніколи б Ларсан не потрапив до кімнати панни Станжерсон — і не сталося б тоді лиха!..

Почувся тужливий стогін. Це Дарзак не втримав болісного докору...

— Самі розумієте, — вів далі Рутьабій, — я мешкав у суміжній кімнаті, тож заважав йому надто тієї ночі, оскільки він знав, бодай здогадувався, що вночі я пильнуватиму. Звісне діло, йому й на думку не спадало, що я можу запідозрити його! Він боявся, як би я не почув, що він виходить зі своєї кімнати, йдучи до кімнати панни Станжерсон. Тієї ночі він дочекався, доки я засну, а мій друг Сенклер заходився мене будити в моїй кімнаті. За десять хвилин потому пролунав жажливий крик панни Станжерсон...

— Що змусило вас підозрювати Фредеріка Ларсана? — запитав суддя.

— Здоровий глузд, мій пане, коли я захопився за потрібний кінець. Відтоді я очей не спускав з Ларсана, але це надзвичайно хитра людина, і я аж ніяк не міг передбачити цю його витівку зі снодійним. Так, так, саме здоровий глузд вказав мені на нього! Адже ж треба було одержати бодай якийсь доказ, відчутний на дотик, як то кажуть, збагнувши розумом, ще й накинути оком.

— Що ви маєте на увазі під здоровим глуздом і під потрібним кінцем?

— Бачте, пане голово, в здорового глузду є два кінці: один потрібний, а другий непотрібний. І тільки за один можна хапатися сміливо, знаючи, що він витримає, — тобто за потрібний. Його відразу впізнаєш, бо він не обдурить, цей потрібний кінець, і, хоч там що роби, хоч що кажи, він усе витримає. Наступного дня після подій у загадковій галереї я був найнещасливішою людиною й мав себе за останнього дурня, який не вміє думати, не знає, з якого кінця почати. Й ось я плазмом плазую по землі в пошуках слідів, аж раптом мені сяйнув здогад, я звівся на рівні ноги і вирішив пошукати потрібний кінець, поміркувати тверезо, тому й пішов до галереї. Там-таки й усвідомив, що цього разу вбивця не міг аніяким — ні звичайним, ані незвичайним шляхом — звідти зникнути. І тоді, керуючись здоровим глуздом, я почав з потрібного кінця і накреслив коло, яке охоплювало всю проблему загалом, а по колу подумки вогняними літерами написав: «Якщо злочинець не

може бути поза колом, він повинен перебувати *всередині кола*!» І кого ж бачимо всередині кола? Крім убивці, який неодмінно має там перебувати, мій здоровий глузд вказав мені татуся Жака, професора Станжерсона, Фредеріка Ларсана і мене самого. Отже, разом з убивцею нас повинно бути п'ятеро. Однак, коли я почав шукати всередині цього кола, або, в нашому випадку, в галереї, я знайшов лише чотирьох. Причому було цілком очевидно, що п'ята особа не могла ні втекти, ні вийти за межі кола! *Отже, всередині перебувала особа дволика, тобто така, що вособлювала в собі, крім відомого мені персонажа, ще й особу убивці!* Чому я раніше до цього не додумався? Просто через те, що це роздвоєння особи відбувалося не на моїх очах. Тож з ким із нас чотирьох міг здвоюватись убивця, та ще й так, щоб я цього не помітив? Зрозуміло, не з тими, кого в той чи той момент я спостерігав окремо від убивці. Наприклад, в один і той же час бачив у галереї професора Станжерсона і убивцю, татуся Жака і вбивцю, самого себе і вбивцю. Звідси випливає, що ні професор, ні татусь Жак, і я сам убивцею бути не могли. Врешті ж, якби я був убивцею, то принаймні знав би про це, еге ж, пане головуючий?.. А чи бачив я водночас Фредеріка Ларсана і убивцю? Ні, не бачив! Упродовж двох секунд, коли я випустив з ока убивцю, — до речі, я відзначав це в своїх нотатках, — убивця добіг до рогу двох галерей на дві секунди раніше за нас трьох: пана Станжерсона, татуся Жака та мене. Цього часу вистачило Ларсанові, щоб зірвати свою фальшиву бороду, повернути й вибігти нам назустріч, удаючи, ніби він переслідує злочинця... Балльмаєр ще й не таке витівав! То пусте для нього — перед панною Станжерсон з'являвся рудобородим, а перед поштовим службовцем — з круглою каштановою борідкою Дарзака, якого поклявся занепасти! Так, здоровий глузд допоміг мені з'єднати воедино двох осіб, чи, вірніше, дві половини однієї особи, яких я не бачив разом *в один і той же час*: Фредеріка Ларсана і незнайомця, за яким ми гналися... І тоді переді мною постала таємнича, незвичайна особа, яку я шукав: убивця.

Це відкриття приголомшило мене. Аби прийти до тями, я вирішив трохи зайнятися видимими, зовнішніми слідами, які досі мене пантеличили, а тепер мали природно вписатися в коло, накреслене моїм здоровим глуздом.

І передусім треба було ще й ще раз перевірити основні зовнішні докази, які тієї ночі збили мене з правильного шляху й завадили розпізнати у Фредеріку Ларсані убивцю:

1. Я побачив у кімнаті панни Станжерсон незнайомого чоловіка, а, прибігши до кімнати Ларсана, знайшов його заспаного.

2. Драбина.

3. Я поставив Фредеріка Ларсана в кінці наріжної галереї, повідомивши йому, що збираюся залізти до кімнати Матильди Станжерсон через вікно, маючи намір затримати убивцю. А коли вдруге глянув у це вікно, виявилось, що незнайомиць, як і раніше, перебуває в кімнаті.

Перша з цих обставин мене анітрохи не здивувала. Цілком імовірно, що поки я спускався з драбини, після того, як побачив у спальні панни Станжерсон незнайомця, той уже зробив усе, що намірявся зробити. І, поки я повертався до замку, він шаснув до своєї кімнати, мерщій скинув одяг і, коли я постукав у двері, чудово розіграв заспану людину...

Друга обставина — драбина — здивувала мене не більше за попередню. Само собою зрозуміло, якщо Ларсан — убивця, то йому не потрібна драбина, щоб потрапити до замку, бо кімнати наші розташовані поряд. Але наявність драбини мала наштовхнути всіх на думку, буцімто злочинець з'явився знадвору, — деталь, необхідна в Ларсановій системі, зважаючи на відсутність тієї ночі в замку Робера Дарзака. До того ж у разі потреби драбина могла стати в пригоді для втечі.

Але третя обставина спершу загнала мене в глухий кут. Після того як я залишив Ларсана в кінці наріжної галереї, а сам побіг у ліве крило татуся Жака та професора, *навіщо йому було повертатися до кімнати панни Станжерсон?* Це ж було дуже небезпечно! Він ризикував, адже його могли заскочити!.. І він це чудово усвідомлював. І справді, ми його мало не схопили, бо він не встиг добігти, як, мабуть, сподівався, до свого посту. Поза всяким сумнівом, для того, щоб знову повернутися до кімнати панни Станжерсон, повинен був мати вагому причину, про яку раптом згадав, уже коли я пішов, інакше не по-

зичив би мені свого револьвера. Щодо мене, то коли я посилав татуся Жака на місце, де він мав стояти, в кінці прямої галереї, звісна річ, я був певен, що Ларсан на варті. У свою чергу, татусь Жак, не знаючи достеменно всіх деталей мого плану, прагнув лише якомога швидше виконати мої вказівки, тому на перехресті галерей не звернув уваги, чи чатує Ларсан, а чи ні. Яка ж непередбачена причина погнала його вдруге до кімнати панни Станжерсон? Яка причина?..

Мені спало на думку, що, найвірогідніше, то якийсь дуже помітний слід його перебування в тій кімнаті, який міг би викрити його. Певне, він забув там щось дуже важливе? Що саме?.. І чи знайшов ту річ?.. Я згадав свічку на підлозі і похилену чоловічу постать... Попросив мадам Бернье, яка прибирала в кімнаті, пошукати... і вона знайшла пенсне... Ось воно, пане головуючий! — І Рультабій видобув зі свого пакуночка вже відоме нам з вами пенсне. — Побачивши це, я вжахнувся. Я ніколи не бачив, щоб Ларсан носив пенсне. А якщо не носив, значить в нього не було такої потреби... Тим найімовірніше, щоб він її відчув саме тоді, коли понад усе мусив радіти, що має розв'язані руки... До чого ж тут пенсне?.. Воно аж ніяк не вписується до накресленого мною кола. «Хіба що він далекозорий!» — раптом сяйнула мені думка. Справді, я ж ніколи не бачив, щоб Ларсан читав або писав. Значить, така ймовірність існує! У цьому випадку поліції це добре відомо, і якщо він справді далекозорий, то колеги, безперечно, повинні впізнати його пенсне... Уявіть собі: пенсне Ларсана, знайдене у спальні панни Станжерсон, та ще й після подій у загадковій галереї! Таке для Ларсана могло скінчитися плачевно... Ось чим пояснюється його повернення до кімнати! Виявилось, Ларсан-Бальмаєр насправді далекозорий, і пенсне, яке могли б упізнати в поліції, справді належало йому...

Тепер, шановні, ви знаєте, у чому полягає моя система, — провадив далі Рультабій. — Я не розраховую, що зовнішні обставини, тобто докази, можуть відкрити мені істину, хочу лише, щоб вони не йшли всупереч тій істині, яку підказує мені мій здоровий глузд, якщо, звичайно, почато з потрібного кінця!..

Що ж стосується Ларсана, то я, звичайно, припустився помилки, бажаючи будь-що побачити його обличчя, аби впевнитись у своїй правоті: мені здавалося, що Ларсан-убивця — то якийсь виняток з правил, який потребує додаткових гарантій та підтверджень. За це мене було жорстоко покарано. Неначе то мій здоровий глузд вирішив помститися за себе, обурившись тим, що після подій у загадковій галереї я все ніяк не зважувався довіритись йому, сприйнявши остаточно його доводи і відмовившись од спроб знайти інші докази вини Ларсана. Ось через що панна Станжерсон наразилася на новий удар...

Рультабію забракло слів... Хвилювання заважало йому говорити. Він дістав носовичок...

— Але навіщо Ларсан взагалі приходив у ту кімнату? — запитав суддя. — Чому він двічі намагався вбити Матильду Станжерсон?

— Бо він палко її кохав, пане головуючий...

— Ото вже підстава!..

— Так, добродію, ще й яка підстава! Причина вагома. Він був шалено закоханий — тому, та ще з ряду інших причин, здатен був на будь-який злочин.

— Панна Станжерсон про це знала?

— Так, добродію, але вона, звичайно, й гадки не мала, що чоловік, який її переслідував, був разом і Фредеріком Ларсаном, інакше кажучи, Фредерік Ларсан не зміг би оселитися в замку, а тим паче зайти з нами до панни Станжерсон тієї ночі, після подій у загадковій галереї. Між іншим, я ще тоді помітив, що він тримався в тіні й не підіймав голови... мабуть, шукав загублене пенсне. Ларсан атакував і переслідував Матильду Станжерсон під іншим ім'ям, перевдягнений, тобто вона його знала в іншій подібі...

— Пане Дарзак, — запитав суддя, — чи не робила вам панна Станжерсон якихось широсердних зізнань?.. Адже не може бути, щоб вона нікому жодним словом не проходила про таке! Її повідомлення не тільки могло б на-

вести правосуддя на слід злочинця, а й позбавило б вас, якщо на вас немає вини, неприємностей арешту й суду!

— Панна Станжерсон нічого мені не казала, — відповів Дарзак.

— Чи вважаєте ви за можливе те, про що нам розповів цей хлопець? — знову запитав суддя.

— Панна Станжерсон нічого мені не казала, — так само спокійно повторив Робер Дарзак.

— Як ви поясните мені той факт, — знову звернувся суддя до Рультабія, — що в ніч убивства лісничого злочинець повернувся з украденими в професора Станжерсона папери? І в який спосіб злочинцеві вдалось пробратися до замкненої спальні Матильди Станжерсон?

— Ну, на це запитання, гадаю, я легко відповім. Такий чоловік, як Ларсан-Бальмаєр, повинен був десь дістати або замовити всі необхідні ключі. Що стосується викрадення документів, то, як на мене, Ларсанові таке не відразу прийшло на гадку. Вирішивши будь-що перешкодити одруженню Матильди Станжерсон з Робером Дарзаком і шпигуючи за нею скрізь, він одного разу потрапляє з ними до магазину «Лув» і чи то викрадає, чи то підбирає загублену Матильдою Станжерсон сумочку. В цьому ридикюлі був ключ із мідною головкою. Він не знав, яку вартість має цей ключ, поки в газетах з'явилось оголошення панни Станжерсон. Він послав листа «до запитання», як написано в оголошенні, і напевне вимагав побачення з жінкою, сповістивши, що ридикюль із ключем перебуває в руках у того, хто вже давно переслідує її своїм коханням. Відповіді не було. Він подався до поштового відділення № 40 і дізнався, що його листа забрано. Він навмисне імітує одяг і манери Робера Дарзака, бо здатний на все, аби тільки заволодіти панною Станжерсон. Заздалегідь підготував ґрунт для того, щоб за будь-яких обставин *обранець Матильди Станжерсон, неависний йому Дарзак, чиєї погібелі він жадав, залишився винний.*

Я кажу «за будь-яких обставин», але мені здається, Ларсан ще не мав на думці вбивства. В кожному разі він ужив заходів, щоб скомпрометувати Дарзака, одягнувшись подібно до нього. Взагалі Ларсан із Дарзаком майже однакові на зріст, у них приблизно один і той самий розмір взуття. Отож при необхідності злочинцеві неважко зняти відбиток підшви Дарзака й замовити собі точно такі черевички, які він згодом і взув. Для Ларсана-Бальмаєра це дитячі забавки.

Отже, на лист його немає відповіді, побачення йому панна Станжерсон не призначила, а дорогоцінний ключик у нього в кишені, якщо Матильда Станжерсон не йде до нього, то він сам піде до неї! План давно визрів. Ларсан зібрав відомості про замок Гландьє, про флігель. Одного дня, коли професор із дочкою пішли на прогулянку, а татусь Жак кудись відлучився з флігеля, проник туди вікном передпокою. Якийсь час був там сам, пильно роздивлявся все довкола. Одна шафа привернула його увагу, вона нагадувала сейф, із невеличкою шпаринкою для ключа. Ти диви! Це вже цікаво. Ключик з мідною головкою при ньому. А що коли?... Він устромлює ключа у шпарину, і сейф відчиняється... Папери! Ці папери, напевно, дуже цінні, якщо їх зберігають у такому незвичайному сейфі, якщо так дорожать ключем... Еге, це завжди може пригодиться... Шантаж... Можливо, це чимось зарадить йому для здійснення його любовних намірів. Не вагаючись, він пакує стос паперів і через вестибюль відносить їх до туалетної кімнати. За період, що минув між його відвідинами флігеля та вбивством лісничого, Ларсан мав змогу ознайомитися з цими паперами. Що ж він з ними робить? Адже вони можуть скомпрометувати його.. А тому він переносить їх уночі до замку... Мабуть, сподівається, що, повернувши документи, — а це двадцять років роботи! — заслужить подяку Матильди Станжерсон... Взагалі, хто може знати, які думки снують у такій голові, як Ларсанова? Але хоч хай чим це вмотивовано, *головне, що він повернув папери, позбувшись їх у такий спосіб.*

Рультабій прокашлявся, і я зрозумів, що означає цей кашель. Його гнітило те, що, дійшовши до цього місця своєї оповіді, він перекручує справжні мотиви злочину. В його поясненнях відчувались прогалини, його доводи навряд чи могли переконати всіх, і суддя, безперечно, б це не помітив, якби

Рультабій, хитра бестія, раптом не оголосив:

— А тепер ми дійшли до розгадки таємниці Жовтої кімнати!

У залі зарипіли стільці, заворушилася публіка. «Цитуйте! Цитуйте!» — пронеслося залом. Загальна цікавість досягла апогею.

— Але мені здавалося, — втрутився голова, — що згідно з вашою гіпотезою, пане Рультабій, таємниця Жовтої кімнати вже знайшла своє пояснення. І сам Ларсан нам її пояснив, коли постійно намагався прибрати подобу Робера Дарзака. Очевидно, двері Жовтої кімнати відчинились, коли професор лишився сам, і що професор випустив із доньчиної кімнати людину, яку добре знав, щоб уникнути скандалу. Можливо, навіть, він це зробив *на прохан-ня своєї дочки...*

— Ні, пане голово, — енергійно запротестував Рультабій. — Ви забуваєте, що панна Станжерсон була неприємна, тож не могла ні просити, ні знову зачинитися на ключ та ще й на зашіпку... Ви також упускаєте з уваги, що професор поклявся головою своєї вмирушої доньки, що *двері взагалі не відчинялися!*

— І все ж таки, добродію, це єдине можливе пояснення! Адже *Жовта кімната була замкнена не згори за справжній сейф!* Користуючись вашими ж словами, з неї неможливо було втекти ні в звичайний, ані в незвичайний спосіб! Коли до кімнати зайшли, його там не було! То мав же він кудись подітися!..

— Ні, такої потреби не виникало, пане судде!

— Як це так не виникало?!

— Він не мав жодної потреби втікати, *бо його там взагалі не було!*

Шум у залі...

— Як це так не було?

— Не було, та й годі. *Якщо його там не могло бути, виходить, його там і не було!* Ніколи не можна забувати про здоровий глузд, пане голово!

— Але ж численні сліди його перебування... — запротестував голова.

— Ви, добродію судде, починаєте не з того кінця!.. А здоровий глузд нам підказує: відтоді, як панна Станжерсон зачинилась у своїй кімнаті, аж до того самого моменту, коли вибили двері, вбивця з кімнати втекти не міг, а якщо його там не знайшли, значить, з моменту, коли кімнату зачинили, і до моменту, коли двері зламані, *вбивці в кімнаті не було!*

— Але ж сліди!..

— Ой, пане судде!.. То знову ж таки лише зовнішні ознаки... Ті самі зовнішні докази, через які скоєно стільки юридичних помилок, *бо вони змушують вірити собі!* Я знову повторюю, що не варто на них спиратись у своїх міркуваннях! Спочатку треба мізкувати! А вже потім перевірити, чи вписуються ці зовнішні докази до кола ваших умовиводів... Переді мною зовсім маленьке коло, яке вміщує в собі незаперечну істину: *вбивці в Жовтій кімнаті не було!* Чому всі гадали, що він там? Бо бачили сліди його перебування! Але ж він міг побувати там раніше! Що я кажу! Він мусив відвідати цю кімнату *раніше*. Здоровий глузд підказує: Ларсан неодмінно в ній побував *раніше!* Давайте зіставимо сліди з тим, що ми знаємо про справу, і подивимось, чи заперечують вони можливість його перебування там раніше... до того моменту, коли *Матильда Станжерсон на очах у батька й татуся Жака зачинила за собою двері!*

Прочитавши статтю в газеті «Матен» і побалакавши зі слідчим у поїзді на шляху з Парижа до Епіне-сюр-Оржа, я остаточно пересвідчився, що Жовта кімната була наглухо замкнена, отже вбивця вийшов звідти до того, як панна Станжерсон увійшла до неї опівночі.

Тоді зовнішні докази чинили шалений опір моему здоровому глуздові. Міркуйте самі. Усе свідчило за те, що про самогубство й мови не може бути, отже панна Станжерсон не сама себе вбивала. Виходить, убивця приходив до кімнати раніше! Але як так сталося, що вбивали Матильду Станжерсон тільки потім? Або, точніше, чому здавалось, ніби її вбивали пізніше? Мені, природно, довелося поділити всю справу на два етапи й чітко розмежувати їх часовим проміжком тривалістю в декілька годин: перший етап — це коли жінку справді намагалися вбити; цю спробу вона від усіх приховала. Другий — це коли внаслідок пережитого нею кошмару присутні в лабораторії особи поду-

мали, що її вбивають. Тоді я ще не переступав порога Жовтої кімнати. Якого роду поранення завдано жертві? Сліди удущення й на скроні слід сильною удару... Сліди удущення легко вписувалися до кола. Вони могли бути нанесені раніше, і жінка могла прикривати їх високим коміром, шаллю тощо. Бо з моменту, коли я змушений був поділити справу на два етапи, мені довелося визнати той факт, що *панна Станжерсон збула мовчанкою всі події першого етапу*. Звісна річ, у неї були для того якісь вагомі причини, бо вона жодного слова не сказала навіть батькові; слідчому, зрозуміло, розповіла про напад убивці, *присутність якого не могла заперечувати, ніби замах цей стався вночі*, під час другого етапу. Вона мусила так чинити, бо інакше батько б її запитав: «Чому ти про це нічого не сказала? Що означає твоє мовчання після такої події?»

Ось чому вона приховала сліди чоловічих пальців на шиї. Але ще була жаклива рана на скроні! Цього вже я не міг зрозуміти! Надто коли дізнався, що в кімнаті знайдено баранячу кістку — знаряддя вбивства! Адже жінка не могла приховати, що її поранено, й та рана могла бути нанесена тільки під час першого етапу; звичайно, тут без убивці обійтись не могло! Спершу я гадав, ніби поранення не таке-то й важке, — у цьому я глибоко помилявся, — що панна Станжерсон заховала рану на скроні під зачіскою, *зробивши прямиий проділ*.

Щодо відбитків на стіні руки вбивці, якого вона поранила з револьвера, вони, звичайно, з'явилися раніше, тобто, коли *злочинець ще перебував у кімнаті*. Так само як і всі інші сліди його візиту: бараняча кістка, чорні відбитки підшов на підлозі, берет, хустка, кров на стіні, на дверях, на підлозі... Безперечно одне: наявність цих слідів свідчить про те, що в Матильди Станжерсон, яка не хотіла, щоб це стало відомо, і робила все можливе, щоб ніхто ні про що не довідався, не було часу знищити ті сліди. Саме це й наштовхнуло мене на думку, що перший етап відбувся незадовго до другого. Якби після першого етапу, тобто після того як злочинець утік, а сама вона поспіхом повернулась до лабораторії, де батько й застав її за роботою, так ось, якби після замаху в неї була можливість хоч на хвилику навідатись до своєї кімнати, вона відразу б сховала бодай баранячу кістку, берет та хусточку, що валялися долі. Проте вона навіть спроби такої не зробила, оскільки батько не залишав її ні на хвилину. Отож повернутися до себе в кімнату вона змогла лиш опівночі. І все ж таки була людина, яка входила туди о десятій, — татусь Жак виконував свої звичайні обов'язки: зачиняв віконниці, запалював нічник. У розпачі сидить жінка за своїм лабораторним столом і вдає, ніби працює, вона, безперечно, забула про щовечірні відвідини татуся Жака, коли ж згадує, то, схаменувшись, просить його не завдавати собі зайвого клопоту. Про це чорним по білому було написано в газеті «Матен». Незважаючи на це татусь Жак усе ж таки входить до Жовтої кімнати і... нічого не помічає — такі там панують сутінки. Зате Матильда Станжерсон пережила, напевне, кілька жакливих хвилин! Хоча, можливо, вона й сама не здогадувалася, яку силу-силенну слідів залишив злочинець. Адже після замаху жінці ледве вистачило часу, щоб закутати горло та зайняти своє місце в лабораторії. Якби вона знала, що на паркеті валяються бараняча кістка, берет та хустка, вона б, зрозуміло, прибрала їх бодай опівночі... Але вона їх не вгледіла і почала роздягатися при тьмяному світлі нічника. Потім упала на ліжку, розчавлена усім пережитим, відчуваючи острах, той самий острах, який змушував її відтягувати повернення до своєї кімнати...

У думках силкувався я відтворити другий етап трагедії. *Отже, що відбувалося після того, як панна Станжерсон лишилась у своїй кімнаті на самоті? На самоті, оскільки злочинця там не знайшли...* На цій стадії, природно, мені довелося включити до кола моїх міркувань речові докази, тобто сліди, які залишив убивця.

Однак, крім них, було ще багато такого, що треба було пояснити. Наприклад, два постріли під час другого етапу, крики, які пролунали: «Рятуйте! Вбивають! Тримайте вбивцю!» Що за таких обставин міг підказати мені здоровий глузд, із якого кінця слід почати, щоб не помилитися? Передусім крики. Якщо в кімнаті не було злочинця, *отже неминуче був кошмар!*

Виразно було чути грукіт перекинутих меблів. Я спробував уявити собі,

що ж там відбулося, і дійшов такого висновку: Матильда Станжерсон заснула, але їй не давала спокою пережита жахлива сцена. Їй сниться сон... Кричавий кошмар... Вона знову бачить, як убивця кидається на неї, і з криком «Рятуйте! Вбивають!» хапається за револьвер, який перед тим, як лягти, поклала на нічний столик. Але робить це так рвучко, що перекидає столик. Револьвер падає і, ударившись об підлогу, стріляє. Куля влучає в стелю... Від самого початку, побачивши кулю в стелі, я вирішив, що цей постріл — випадковий. Він підтверджував саму можливість випадковості й так прекрасно узгоджувався з моєю гіпотезою про нічний кошмар, що став одним з доводів, які переконали мене: злочин стався раніше, й Матильда Станжерсон, обдарована навдивовижу сильною вдачею, це приховала... Спочатку кошмар, потім револьверний постріл... Панна Матильда отямилась у надзвичайно важкому душевному стані, жінка силкується звести на ноги, але, знесилена, падає долі, перекидаючи меблі. Хрипкі крики зриваються з її вуст: «Рятуйте! Вбивають!» І вона падає непритомна...

Тим часом треба пригадати, що йшлося про два револьверних постріли, які буцімто пролунали в ніч злочину. За моїми міркуваннями — це вже був не домисел, — їх теж повинно було бути два, але по одному на кожному етапі, не відразу один по одному... Один постріл, який поранив злочинця, *пролунав раніше*, під час першого етапу, а другий — під час кошмару, тобто вже після замаху... А чи є цілковита впевненість у тому, що вночі справді стріляли двічі? Звуки пострілів пролунали в той момент, коли з грюкотом падали меблі. На допиті професор Станжерсон говорив про перший, глухий звук і про другий, гучний. А що, коли глухий звук — був звук удару нічного столика об підлогу? Таке пояснення видається мені єдино правильним! Я переконався в його правильності, коли дізнався, що подружжя консьєржів Берньє, які перебували зовсім близько від флігеля, чули *лише один постріл!* Таке свідчення вони дали слідчому.

Отож я вже майже відтворив обидва етапи цієї трагедії, коли вперше вхід до Жовтої кімнати. Проте надзвичайно важке поранення на скроні ніяк не вписувалося в коло моїх умовиводів. І значить, бараняча кістка не могла бути використана під час першого етапу, бо в Матильди Станжерсон не вистачило б сили приховати таку рану, та жінка й не робила такої спроби, бо не опускала пасма волосся на скроні. Напрошувався висновок, що ця травма одержана потерпілою у другій фазі, тобто під час нічного кошмару. Я поставив це питання Жовтій кімнаті, коли прийшов туди, і вона дала мені відповідь!

Рультабій знову поліз до свого пакунка, видобув згорнутий учетверо аркуш білого паперу, розгорнув його, витяг звідти якийсь невідомий предмет і, тримаючи його двома пальцями, підніс голові.

— Це, добродію, білява волосина, закривавлена білява волосина панни Станжерсон... Вона налипла на мармуровий ріжок перекинутого нічного столика... Ріжок був також заюшений кров'ю. Невеличкий закривавлений ріжок, але який же він важливий! Він розповів мені про те, як жінка, нетямлячись од жаху, схопилася з ліжка й з усього розмаху вдарилася об цей мармуровий ріжок. Мені роз'яснилося, чому в Матильди Станжерсон не було необхідності змінювати зачіску. Медики дійшли висновку, що панна була вражена *тупим предметом*, до того ж у кімнаті знайшли баранячу кістку, і це негайно навело слідчого на думку, що саме вона є знаряддям убивства. Проте *ріжок мармурового нічного столика також є тупим предметом, про який не подумали ні медичні експерти, ні слідчий. Я й сам, мабуть, його б не помітив, якби не той самий здоровий глузд, що підказав мені цю ідею й допоміг передбачити цей ріжок.*

Черговий раз зал готовий був вибухнути оплесками, але Рультабій одразу ж продовжив свої свідчення, і тиша мерщій відновилася. — Єдине, що мені ще треба було довідатись — окрім імені вбивці, яке я розкрив лише за кілька днів, — це час, у який розігрався перший етап драми. Істина відкрилась мені, коли я ознайомився зі свідченням Матильди Станжерсон, — дарма що вони мали на меті ввести в оману правосуддя, — та її батька. Панна правдиво виклала свій розпорядок дня. Ми встановили: злочинець з'явивсь у флігелі між п'ятою та шостою годинами; приблизно чверть по шостій професор із дочкою взялися до роботи. Отже, це могло статися між п'ятою й чвертю по

шостій. Та що я кажу! О п'ятій професор ще був поряд із дочкою. А драма могла відбутися лише в його відсутність. Мені треба було в цьому короткому проміжку часу відшукати момент, коли професор розлучився з дочкою. Так ось! Цей момент я знайшов під час допиту потерпілої в присутності батька. Там занотовано, що професор та його дочка повернулися до лабораторії близько шостої. Професор каже: «У цей момент до мене підійшов лісничий і ненадовго затримав мене». Як бачимо, професор розмовляв із лісничим. Той розповів хазінові про порубку лісу і про браконьєрство; панна Станжерсон уже пішла; вона, певне, повернулася до лабораторії, бо професор свідчить: «Коли я ввійшов, вона вже сиділа за роботою».

Отже, драма відбулася за лічені хвилини! Інакше й бути не могло! Я виразно уявляю собі, як панна Станжерсон уходить до флігеля, ступає до себе в кімнату, щоб зняти капелюшка, й опиняється віч-на-віч із негідником, який її переслідує. Він уже якийсь час перебуває у флігелі. Певно, намірявся дочекатись ночі. Роззувши черевики татуся Жака, які йому муляли, — подоробиці я виклав слідчому, — він учинив крадіжку паперів (про це я вам щойно розповів), потім сховався під ліжком. І тут саме повернувся татусь Жак і заходився мити підлогу в передпокої та в лабораторії. Час спливав повільно... Коли старий закінчив і пішов, злочинець знову виліз з-під ліжка, поникав лабораторією, вийшов у передпокій, визирнув звідти в садок — уже сутеніло, але було ще видно — й побачив, що панна Станжерсон іде до флігеля сама. Ніколи б він не наважився підступитись до неї о такій порі, якби не певність, що зараз вона сама! А якщо йому здалося, що вона сама, виходить, розмова професора з лісничим відбувалася за поворотом стежки, де невеличка дібровка заступила співбесідників од очей злочинця. План у злочинця готовий. Йому спокійніше здійснити свій намір зараз, коли вони з Матильдою Станжерсон опинилися самі, аніж уночі, враховуючи, що татусь Жак спить на горищі. *Напевно, саме вбивця зачинив вікно в передпокої!* Цим і пояснюється, що ні професор Станжерсон, ні лісничий не чули пострілу.

Після цього злочинець повертається до Жовтої кімнати. Усе відбулося з блискавичною швидкістю!.. Мабуть, Матильда Станжерсон закричала... або хотіла закричати з переляку: ще б пак, її схопили за горло... Її можуть задушити... але жінка намацала в шухляді нічного столика револьвер. Убивця вже заніс над її головою свою зброю, яка в руках Ларсана-Бальмаера стає небезпечною, — баранячу кістку. Але панна встигає вистрілити... Куля поцілила йому в руку. Він випустив свою зброю. Бараняча кістка, *заюшена кров'ю з його простреленої руки*, падає долі, вбивця, заточившись, хапається пораненою рукою за стіну, лишаючи на ній червоний відбиток і, боячись другої кулі, втікає...

Вона бачить, як він біжить лабораторією... Дослухається... Чого він бариться на підвіконні? Нарешті стрибає. Вона підбігає до вікна, зачиняє його. А тепер одне: чи чув щось батько? Чи, може, бачив? Зараз, коли небезпека минула, всі її думки були про батька... Зібравшись на силі, вона намагається приховати від нього все. Тільки б устигнути! І коли професор повертається, двері Жовтої кімнати вже зачинені, а дочка у лабораторії, схилившись над письмовим столом, зосереджена, *і вже працює!* — Рультабій звертається до Робера Дарзак:

— Вам відома істина! Скажіть нам, чи насправді так усе відбувалося?!

— Я нічого не знаю, — відповів пан Дарзак.

— Ви просто герой! — каже йому Рультабій і згортає на грудях руки. — Але якби панна Станжерсон — ой леле! — була при здоров'ї й знала, що вас обвинуватили, вона неодмінно повернула б вам ваше чесне слово... вона сама просила б вас розповісти все, що вам довірила... Та що казати, вона сама прийшла б сюди вас захищати!..

Робер Дарзак ані поворухнувся, не вимовив ані слова... Лише сумно подивився на Рультабія...

— Утім, — знову заговорив журналіст, — панни Станжерсон, на жаль, тут немає, *зате є я!* І повірте мені, добродію Дарзак, єдиний спосіб повернути панні здоров'я та розум — це домогтися вашого виправдального вироку!

Останні слова потонули в гromі оплесків. Головуючий навіть не намагався пригасити ентузіазм залу. Робер Дарзак був урятований. Досить було ли-

ше подивитись на присяжних, щоб у цьому переконатися: їхня поведінка свідчила, якої вони тепер дотримують думки.

— Але ж зрештою, — нагадав голова, — що за таємниця примусила Матильду Станжерсон, яку намірялися вбити, приховувати від батька злочин?

— Цього, добродію, я не знаю! — відказав Рультабій. — Та це мене й не обходить...

Суддя повторив спробу щось витягти з Дарзака:

— Ви й далі відмовляєтеся сповістити нам, шановний, що робили в той час, коли на панну Станжерсон було вчинено замах?

— Я нічого не можу вам сказати, пане голову.

Суддя поглядом просив у Рультабія пояснень.

— Є всі підстави гадати, пане судде, що відлучки Робера Дарзака безпосередньо пов'язані з таємницею панни Станжерсон... Тому пан Дарзак вважає своїм обов'язком зберігати мовчанку. Не виключено, що Ларсан, який тричі робив спроби доступитися до Матильди Станжерсон і робив усе можливе, аби звернути підозри на Дарзака, сам призначав йому усі три рази побачення в компрометуючих Дарзака місцях, начебто для переговорів про таємницю Матильди Станжерсон... Пан Дарзак радше дозволить себе засудити, аніж хоч словом прохопиться про довірені йому панною Станжерсон секрети. Ларсан — людина доволі хитромудра!..

Суддя був схильний задовольнитися цими поясненнями, але цікавість узяла гору, і він знову повторив своє запитання:

— І все ж таки, що це за таємниця?

— Мені важко відповісти вам, добродію, — відказав Рультабій, уклонившись судді. — Тільки мені здається, що ви тепер знаєте вже достатньо, аби виправдати Робера Дарзака!.. За умови, звичайно, що не з'явиться Ларсан! Але я в тому дуже сумніваюся! — І він зареготався весело й широко.

Зал підхопив його сміх.

— Ще одне запитання, шановний, — звернувся до нього суддя. — Виходячи з вашої тези, Ларсан хотів звернути підозри на Дарзака. Але яку мету він ставив собі, звертаючи підозри й на татуся Жака?

— Я б сказав, мету поліція, добродію! Хотів показати, який він метикований: спростовував докази, які сам же й підкидав. Непогана метода, еге ж? Такий трюк йому часто допомагав відвернути підозри, які могли б упасти на нього. Він доводив чийось невинність для того, щоб зараз же звинуватити когось іншого. Погодьтеся, пане голову, таку справу, як ця, він, мабуть, обмізковував не день і не два. Кажу ж вам, він усе вивчив до тонкощів і знав геть усе й геть усіх. Якщо вам цікаво знати, пане судде, в який спосіб він зловив усі ці відомості, скажу: впродовж деякого часу Ларсан був посередником між кримінальною лабораторією та професором Станжерсоном, який робив тоді досліди на замовлення поліції. Отож він мав змогу неодноразово відвідувати флігель. Загримований він був так, що навіть татусь Жак його потім не признав, зате Ларсан вибрав час і поцупив у старого пару зношених шкарбунів та потертий берет, загорнуті в хустку, — вірний челядник професора Станжерсона намірявся, певно, віднести цей дарунок комусь із своїх друзів-вуглярів з хутора край епінейського шляху. Коли ж стався злочин, татусь Жак не наважився впізнати свої речі — надто вже вони були компрометуючі! Цим і пояснюється його замішання під час наших перших бесід. Усе це дуже просто, і я таки притис Ларсана до стіни й змусив зізнатися. До речі, зробив він це охоче, бо коли він і бандит — а це, сподіваюся, тепер ні в кого не викликає сумніву, — то все-таки ще й артист! Такої він уже влачі, такий у нього почерк! У такий самий спосіб він діяв і в справі пограбування банку «Універсального кредиту», і у справі із золотими зливками. До речі, ці справи, пане судде, необхідно переглянути: сподіваюсь, ви розумієте, що відтоді, як Балльмаер-Ларсан затесався до поліції, по тюрмах гибіють невинні люди!

Розділ XXVIII,

з якого випливає, що ніколи неможливо передбачити все

У залі метушня, шепіт, вигуки «браво». Метр Анрі Робер уносить пропозицію відкласти розгляд справи у зв'язку з новими відомостями, і прокурор

погодився з цим. Справу відклали. Наступного дня Робер Дарзак був умовно звільнений з-під арешту, а татуса тут-таки у залі відпустили «за відсутністю складу злочину». Пошуки Фредеріка Ларсана не увінчались успіхом. Отож Дарзака було виправдано. Він був урятований від страшної долі, яка вже загрожувала йому, а після відвідин панни Станжерсон у нього з'явилася надія, що, оточена постійним піклуванням близьких людей, вона одужає і рано чи пізно до неї повернеться розум.

Що ж стосується цього хлопчиська, то він, звичайно ж, став героєм дня. Натовп з триумфом виніс його із залу засідань Версальського суду. Газети всього світу вмістили фотографії та репортажі про звитяги Рультабія. І він, який узяв стільки інтерв'ю у різних знаменитостей, сам став славнозвісною особою, яку тепер журналісти розривали на частини. Але мушу сказати, пиши йому від цього не додалося.

З Версалю ми повертались удвох, відвідавши перед тим веселий ресторан «Собака з цигаркою». Й тільки в поїзді я накинувся на нього із запитаннями, які цілий вечір крутилися в мене на язичі: мені коштувало великих зусиль мовчати за вечерею, бо знав: за столом Рультабій працювати не любить.

— Друже, — почав я, — ця справа Ларсана бездоганна й гідна вашого звитяжного розуму.

Тут він мене урвав і попросив уникати пишномовності — мовляв, він ніколи собі не пробачить, якщо такий могутній інтелект, як мій, порине коли-небудь в осидуру прірву тупоумства виключно через моє надмірне захоплення його особою.

— Переходжу до діла, — сказав я, трохи ображений. — Після всього що ви розповіли, я й досі не можу второпати, навіщо ви їздили до Америки. Якщо я вас правильно зрозумів, ви й так усе знали про Фредеріка Ларсана, коли востаннє виїжджали з Гландьє...

Знали, що Ларсан — злочинець, і для вас уже не було таємницею, в який спосіб він намагався вчинити злочин?

— Саме так. А ви? — перевів він розмову. — Хіба ви ні про що не здогадувались?

— Геть ні про що!

— Неймовірно!

— Але ж, друже, ви так старанно приховували від мене свої думки, як же я міг їх розгадати! Скажіть, коли я привіз до Гландьє револьвери, на той момент ви вже підозрювали Ларсана?

— Звичайно! Я вже зробив висновки після подій у загадковій галереї, але повернення Ларсана до кімнати Матильди Станжерсон лишалося мені незрозумілим (пенсне ще не було знайдене...). До того ж моя підозра ґрунтувалася тільки на математичних розрахунках, а думка про Ларсана-вбивцю видавалася такою неймовірною, що я вирішив дочекатися речових доказів, а потім розвивати її далі. І все-таки ця версія не давала мені спокою, тому часом я розмовляв з вами про поліцая, казав таке, що могло вас насторожити. По-перше, більш не згадував про його сумлінність, не казав вам, що він помиляється. Обговорюючи з вами його методи роботи, я вже засуджував їх і не приховував свого презирства до Ларсана; вам здавалося, що в цьому я виказував своє ставлення до нього як до поліцая. Нічого подібного! Я підозрював у ньому бандита. Пригадайте-но, перераховуючи зібрані ним проти Дарзака докази, я казав: «Усе це начебто підтверджує гіпотезу великого Фреда, яку я вважаю хибною. Саме вона зіб'є його на манівці». Й додав тоном, який мав вас здивувати: «А зараз лишається з'ясувати, чи справді ця гіпотеза спантелічує великого Фреда? В тому, лише в тому заковика!» Саме ці слова повинні були змусити вас замислитись: у них укладено всі мої сумніви. А запитання «чи справді ця гіпотеза його спантелічує?»? Що воно означало? Якщо воно не пантелічить його, значить, його *гіпотеза покликана спантелічувати нас!* Я стежив тоді за вами, а ви навіть не кліпнули й так нічого й не зрозуміли... Мене це потішило, бо, перш ніж пенсне було знайдено, вина Ларсана й мені здавалася абсурдною гіпотезою... Зате після того, коли знайшли пенсне, я одержав пояснення, чому той повернувся до спальні Матильди Станжерсон... Пам'ятаєте мою радість, моє захоплення!.. Я гасав як навіжений і гукав: «Великий Фред! Присягаюся вам, я таки пошию його в дурні! Ох

і гучна буде справа!» Ці слова стосувалися бандита. І згадайте, що того вечора, виконуючи доручення Дарзака пильнувати Матильду, я до десятої вечора спокійно вечеряв у товаристві Ларсана, не вживши жодних запобіжних заходів: *поки він сидів поруч, я міг не хвилюватися!* В той момент ви теж, друже, могли здогадатися, що я боюся лише цього чоловіка!.. А коли ми з вами говорили про швидку появу злочинця — я сказав: «Певен, що Фредерік Ларсан сьогодні ночуватиме в замку».

Але існувала одна вагома деталь, яка могла б, яка повинна була б одразу ж виказати злочинця, деталь, якою *ми з вами обидва знехтували!*.. Невже ви забули історію з ціпком?

Так, крім логічних висновків, які викривали Ларсана в очах кожної розсудливої людини, була ще пригода з ціпком, яка компрометувала його в очах кожного спостережливого.

Так, я був дуже здивований, коли у ході слідства Ларсан не використав ціпка для звинувачення Дарзака. Адже ціпок придбав увечері, напередодні злочину, чоловік, чий словесний портрет збігається із зовнішністю Дарзака? Ну, а я запитав про це в самого Ларсана, перш ніж відпустити його на поїзд, — запитав, чому він не використав ціпок як доказ. Він мені відповів, що взагалі не мав такого наміру, що ніколи й у думці не тримав подати ціпок як аргумент для звинувачення Дарзака, і що того вечора в привокзальному буфеті в Епіне-сюр-Оржі ми з вами загнали його на слизке, вплимавши на брехні. Пам'ятаєте, він твердив, що ціпок йому подарували в Лондоні, а фірмовий знак свідчив, що ту річ куплено в Парижі! Чому в той момент, замість того щоб думати: «Фред бреше! Він був у Лондоні, а значить, не міг придбати цього паризького ціпка», ми з вами не зробили правильного висновку: «Фред бреше! Він не був у Лондоні, бо придбав цього ціпка в Парижі»?! Фред — брехун, Фред, який під час злочину перебуває в Парижі! Це вже була відправна точка для підозри! Після вашого візиту до Кассета ви дізналися: ціпок купив чоловік, зодягнений як пан Дарзак. Але ж сам Дарзак нам сказав, що він не купував ніякого ціпка! Вже після відвідин поштового відділення № 40 ми знали: *хтось, замаскований під Дарзака, ходить Парижем.* То чом же ми з вами не запитали: що воно за одне, цей псеводарзак, який увечері, напередодні злочину, завітав до Кассета й придбав ціпка, якого ми бачимо в руках у Фреда? А якщо... А якщо це Фред власною персоною? Звісна річ, та обставина, що він служив агентом розшукової поліції, аж ніяк не сприяла народженню такої гіпотези. Проте, якби ми звернули увагу на те, з яким озлобленням він накопичує докази проти Робера Дарзака, з яким завзяттям переслідує небожера, нас повинна була б уразити Фредова брехня: у нього в руках з'явився ціпок, який він не міг купити в Лондоні. Навіть якби визнав, що купив його в Парижі, обман з Лондоном вже мав місце. Геть усі, навіть його начальство, гадали, що він у Лондоні, а він у цей час у Парижі купує ціпок! Далі, чому ж він і не подумав обернути на речовий доказ слідства цей ціпок, що *нібито належить Дарзаку?* Це пояснюється дуже просто! Так просто, що ми пропустили факт повз увагу!.. *Ларсан придбав ціпок виключно тому, що куля з револьвера панни Станжерсон поранила йому руку. Тож треба було чимось її зайняти, щоб не видно було долоні.* Розумієте?.. Пригадуєте, як часто я повторював: «Мене дивує, що він його з рук не випускає, цього ціпка». За столом під час вечері відклав лише для того, щоб взяти правцею ніж, який не випустив до кінця. На жаль, усі ці деталі спливали у пам'яті уже після того, як я зробив останній висновок щодо Ларсана, і тому нічим не могли мені зарадити... Того вечора, коли він удавав перед нами непритомного, я тишком-нишком кинув погляд на його долоню. На той час на ній лишився тільки пластир, який приховував рану, легку подряпину. Я зрозумів, що тепер він може твердити, начебто поранив руку будь-чим іншим, а не кулею. Проте тоді то був ще один слід, який легко ввійшов до кола моїх міркувань. Як сказав мені Ларсан, куля лише черкнула по руці, втім, викликавши досить сильну кровотечу.

Якби тоді ми з вами були проникливіші і якби він відчув загрозу, то неодмінно витяг би на світ Божий історію, *на яку ми від нього чекали*, — історію ціпка Робера Дарзака. Але події розгорталися так швидко, що ми ціпок випустили з голови. Проте ми добряче попсували кров Балльмаєрові-Ларсану, хоч самі про це й не здогадувалися...

— Але, — урвав я, — якщо він не мав наміру занапастити Дарзака, навіщо ж тоді маскарад з перевдяганням під Дарзака: світло-бежеве пальто, котелок тощо?..

— Бо, скоївши злочин, він одразу прибрав подобу Дарзака. *Але поранена рука дошкуляла.* Йому спало на думку купити ціпок, і він тут-таки, на вулиці Опери, здійснив свій задум. Людина, подібна до Дарзака, купує ціпок, який я бачу в руках Ларсана!.. А я, здогадавшись, що *на той час трагедія вже відбулася*, що вона щойно відбулася, і будучи майже певний у невинності Дарзака, не запідозрив тоді Ларсана!.. Далекі, випадають такі хвилини...

— Випадають хвилини, — підхопив я, — коли й наймогутніший інтелект...

Рультабій затулив мені рота. Я хотів ще дещо запитати, але помітив, що він не слухає... Рультабій спав. З превеликими труднощами мені пощастило його розбуркати, коли ми прибули до Парижа.

Розділ XXIX Таємниця панни Станжерсон

В один із наступних днів я мав нагоду ще раз запитати Рультабія, чого він їздив до Америки. Але й цього разу він не відповів нічого конкретного, і я дізнався не більше того, що вже чув од нього в поїзді з Версалю, потім він звернув розмову на інші подробиці цієї справи.

Та ось настав день, коли все-таки сказав:

— Зрозумійте-но, мені потрібно було з'ясувати, ким був Ларсан насправді!

— Розумію, — одказав я, — але навіщо знадобилося шукати істину аж в Америці?

Рультабій запалив люльку й повернувся до мене спиною. А як же — це я торкнувся таємниці панни Станжерсон! Він гадав, таємниця, яка так потворно пов'язувала дочку професора й Ларсана, таємниця, жодних пояснень якій він не знаходив, вивчаючи життя Матильди Станжерсон у Франції, бере початок в Америці. Рультабій сів на пароплав. Там, в Америці, він нарешті дізнається, хто такий Ларсан, збере необхідні відомості, щоб змусити його мовчати... Ось навіщо Рультабій вирушив до Філадельфії.

То що ж це за таємниця, яка вимагала від Матильди Станжерсон та Робера Дарзака вперто зберігати мовчанку? Спливло багато років, у газетах з приводу скандалу з'явилися численні публікації, і зараз, коли професор про все дізнався і все вибачив, можна сказати всю правду. Врешті, це займе небагато місця, зате все розставить на свої місця, адже знайшлися мудрагелі, схильні звинувачувати у всьому Матильду Станжерсон, хоч насправді вона від початку цієї страшної історії була лише жертвою.

Ця історія бере свій початок за тих давніх часів, коли юна дівчина жила з батьком у Філадельфії. Там вона під час товариської вечірки познайомилася зі співвітчизником, французом Жаном Русселем, який зумів причарувати її своїми вишуканими манерами, гострим розумом, ніжністю та коханням. Подейкували, ніби Руссель багатий. Незабаром він попросив у славного професора руки панни Станжерсон. Батько навів довідки й одразу ж збагнув, що має справу з пройдисвітом. Ви вже здогадалися: Жан Руссель був не хто інший, як славнозвісний Бальмаер; переслідуваний у Франції, він шукав прихистку в Америці. Професор про це ще не знав, його дочка — тим паче. Та все ж пан Станжерсон не лише відмовив Русселю в цьому шлюбі, а й заборонив йому бувати в їхньому домі. Для юної Матильди, чиє серце відкрилося коханню, її Жан був найкращим та найгарнішим у цілому світі; відчувши себе ображеною, вона не приховувала свого обурення батьком, і той вирядив її на береги Огайо, до старенької тітки, яка мешкала в Цинциннаті. Але Жан і там відшукав Матильду, і, хоч як дівчина обожнювала батька, вона таки зважилася втекти з-під тітчиного нагляду. Вони з Русселем вирішили скористатися з поблажливості американських законів і щонайшвидше побратися. Сказано — зроблено. Молода пара рушила до Луїсвілля. Там одного прекрасного дня до них постукали в двері. Це була поліція, яка, незважаючи на протести Русселя та лемент дочки професора Станжерсона, заарештувала Жана. Саме тоді поліція повідомила Матильду, що її чоловік — відомий злочинець Бальмаер!..

У розпачі, після невдалої спроби накласти на себе руки, дівчина повертається до тітки в Цинциннаті. Побачивши її, стара нетямилась од радості. Цілий тиждень всюди розшукувала племінницю й поки що не наважувалася сповістити батькові про її зникнення. Матильда змусила тітку заприсягтися, що батько ніколи ні про що не довідається, а тітоньці тільки цього й треба було. За місяць панна Матильда Станжерсон, сповнена каяття, повернулася до батька. Серце її вмерло для кохання, вона воліла тільки одного: ніколи більше не чути про свого чоловіка, страшного Балльмаера, і спокутувати свою провину щирою працею та відданістю батькові...

Матильда дотримала свого слова. Проте саме тоді, коли в усьому призналася Роберові Дарзаку, коли вона, вважаючи, що Балльмаер помер, бо поширилися чутки про його смерть, намірялася з'єднати свою долю з цим відданим другом, перед нею воскрес Жан Руссель — Балльмаер її юності. Він оголосив, що ніколи не дозволить їй узяти шлюб із Дарзаком, котрий, як і раніше, кохав її. На жаль, останнє було правдою...

Матильда Станжерсон не вагаючись показала Роберові Дарзаку листа, в якому Жан Руссель — Фредерік Ларсан — Балльмаер нагадував їй перші дні їхнього союзу, коли вони найняли були в Луїсвіллі гарненький будиночок священика, який ще «не втратив своєї принади»... Цей шахрай удавав з себе багатія і обіцяв жінці знову відвезти її туди. Матильда попередила Робера Дарзака: якщо батько довідається про її безчестя, вона вкоротить собі віку. Дарзак заприсягся, що змусить мовчати цього американця — залякає його або навіть зважиться на злочин! Та панові Дарзаку це було не під силу, й він сам загинув би, якби не наш чарівний хлопчисько Рультабій...

Що стосується Матильди Станжерсон, то подумайте самі, хіба могла вона вчинити опір цьому монстру? Коли він уперше після погроз, які змусили її бути насторожі, з'явився перед нею у Жовтій кімнаті, жінка спробувала його вбити. На превеликий жаль, цього їй зробити не пощастило. Відтоді вона стала безпорадною жертвою невидимки, який міг шантажувати її до кінця життя, жив у неї в домі (й вона про це не здогадувалася) і вимагав побачення в ім'я «їхнього кохання». Спершу вона відмовилася від зустрічі, на якій він наполягав у листі, надісланим до поштового відділення № 40. Наслідком була драма в Жовтій кімнаті. Коли в другому листі, який прийшов поштою, він її попередив, що сам навідається до неї, жінка уникла зустрічі, замкнувшись у будуарі разом зі своїми служницями. У цьому листі негідник писав, що, зважаючи на її тяжкий стан, він прийде до неї в спальню такої-то ночі, о такій-то годині... Тож, боячись скандалу, Матильда Станжерсон, свідомо того, що сміливості Балльмаєру не бракує й чекати від нього можна чого завгодно, залишила йому свою порожню кімнату... Результатом були події у загадковій галереї. Втретє вона підготувала усе так, щоб побачення відбулося. Річ у тім, що в ніч, коли відбулися події в загадковій галереї, Ларсан, як ми пам'ятаємо, написав їй останній лист і залишив на столі жертви. Вимагав «ефективного» побачення, вказавши його день і час, і пообіцяв повернути батькові папери, а також погрожував, що спалить їх, якщо вона й надалі його уникатиме. Матильда Станжерсон не сумнівалася, що бандит і справді привласнив документи, її вже давно гнітила підозра, що при несвідомому потуранні у Філадельфії саме Балльмаєр викрав дорогоцінні документи з шухляди професора Станжерсона. Вона надто добре знала злочинця, щоб зрозуміти: якщо не схилиться перед його волею, стільки роботи, стільки зусиль, стільки наукових сподівань невдовзі обернуться на попіл! Жінка зважилася зустрітися з ним віч-на-віч, спробувати розчулити його... Легко здогадатися, що з цього вийшло... Матильда благає його... Він вимагає, щоб вона й думати забула про Дарзака... Вона говорить про своє кохання... Балльмаєр пускає в хід ножа... Потай він має на думці послати суперника на ешафот, бо маска Ларсана, сподівається він, знову врятує його... Так він думає... У той час як той, інший, і цього разу не може представити алібі... В цьому плані Балльмаєр заздалегідь ужив заходів, а ціль у нього проста, юний Рультабій її точно визначив...

Ларсан шантажував Дарзака так само, як і Матильду, за допомогою тієї самої таємниці... У листах, вимогливих, як накази, він заявляє, що готовий повернути все любовне листування, а головне — зникнути, якщо йому дадуть

добру ціну. Під загрозою негайного розголошення таємниці Дарзак змушений їздити на зустрічі до злочинця так само, як Матильда на призначені їй побачення. В той час як Балльмаєр розправляється з Матильдою, Дарзак виходив з поїзда в Епіне-сюр-Оржі, де спільник Ларсана, особа досить дивна, витвір злих сил, про якого я колись іще розповім, силою його затримував, а Дарзак, загаявшись і не маючи змоги наступного дня пояснити, де був і що робив, — утрачав голову...

Та помилився Балльмаєр, не врахувавши нашого Жозефа Рутьабія!

Але тепер, коли таємницю Жовтої кімнати нарешті розгадано, можемо крок за кроком простежити Рутьабієві мандри по Америці... Знаємо юного репортера, знаємо, які могутні запаси інформації містяться між двома його лобними половинами, інформації, з якої він скористався для відтворення історії Жана Русселя та панни Станжерсон...

Прибувши до Філадельфії, Рутьабій негайно зібрав відомості про Артура Вільяма Ренса. Дістав підтвердження, що той справді врятував дівчині життя, але довідався також, якої плати вимагав за свій учинок. Свого часу по сафонах Філадельфії пішли чутки про його одруження з панною Станжерсон... Така нескромність молодого вченого, його постійні залицання, що він ними переслідував жінку навіть у Європі, безладне життя, яке він під приводом бажання втопити горе в чарці, — усе це не викликало в Рутьабія симпатії, чим і пояснюється його неприязне ставлення до Ренса в кімнаті для свідків. Втім, Рутьабій одразу зрозумів, що Ренс не причетний до справи Ларсан — Станжерсон. А от про гучний флірт Матильди з Жаном Русселем він тут дізнався. Що то за один, цей Жан Руссель? Рутьабій вирушив із Філадельфії до Цинциннати, відшукав стареньку тітку й зумів примусити її заговорити: історія арешту Балльмаєра пролила світло на всю справу в цілому. У Луїсвіллі йому довелося відвідати будиночок священика — гарну будівлю в старому колоніальному стилі, яка й справді не втратила своєї принади. Потім, попросившись із минулим панни Станжерсон, Рутьабій зосередився на Балльмаєрі — із в'язниці до в'язниці, з каторги на каторгу, від злочину до злочину. Сідаючи в Нью-Йорку на пароплав, що вирушав до Європи, Рутьабій уже знав: з цієї ж набережної п'ять років тому ступив на пароплав Балльмаєр з документами у кишені на ім'я Ларсана, шанованого комерсанта з Нового Орлеана, якого невдовзі перед тим він убив...

Ну а тепер ви, певно, гадаєте, що вам відома таємниця панни Станжерсон? Поміляєтесь. *Від свого чоловіка Жана Русселя Матильда народила хлопчика.* Дитя з'явилося на світ у домі старої тітки, яка зуміла так добре все владнати, що ніхто в Америці ні про що не згадувався. Спитаєте, що сталося з цією дитиною? Це вже інша історія, яку я вам коли-небудь оповім.

Майже через два місяці після цих подій я знову зустрів Жозефа Рутьабія. Він сидів на лаві в Палаці правосуддя.

— Про що задумалися, друже? — запитав я. — Вигляд у вас доволі засмучений. Як ся мають ваші друзі?

— Хіба в мене є справжні друзі, окрім вас? — одказав він. — Але я сподіваюся, що Робер Дарзак...

— Авжеж...

— А панна Станжерсон? Як вона почувається?

— Краще... Значно краще...

— Ось бачите. То не треба журитися.

— Я засумував, бо мені пригадалися *пахощі дами в чорному*...

— *Пахощі дами в чорному*? Ви завжди про них згадуєте! Поясніть мені нарешті, чому вони вас так настирливо переслідують?

— Можливо, колись поясню... Поясню коли-небудь... — І він глибоко зітхнув.